

STRATEGIA ROZWOJU GMINY TOMASZÓW LUBELSKI NA LATA 2007 - 2020

Tomaszów Lubelski, wrzesień 2007

SPIS TREŚCI

WSTĘP	4
1. ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE I PODSTAWY PRAWNE	5
1.1. Definicja strategii	5
1.2. Podstawy prawne	7
1.3. Standaryzacja metody opracowania strategii	8
1.4. Konsultacje społeczne	10
1.5. Źródła informacji	11
2. DIAGNOZA SPOŁECZNO - GOSPODARCZA GMINY	13
2.1. Położenie i warunki naturalne	13
2.1.1. Położenie i podział administracyjny	13
2.1.2. Warunki naturalne	15
2.2. Rys historyczny	19
2.3. Demografia	20
2.4. Warunki życia mieszkańców	25
2.4.1. Rynek pracy i wynagrodzenie	25
2.4.2. Bezrobocie	29
2.4.3. Zasoby mieszkaniowe	30
2.4.4. Edukacja	31
2.4.5. Ochrona zdrowia	33
2.4.6. Pomoc społeczna	34
2.4.7. Kultura i sport	36
2.4.8. Potencjał turystyczny	37
2.5. Przedsiębiorczość	39
2.6. Rolnictwo	43
2.7. Zagospodarowanie przestrzenne	45
2.7.1. Sieć drogowa	45
2.7.2. Zaopatrzenie w wodę	46
2.7.3. Infrastruktura ochrony środowiska	47
2.7.4. Inne elementy infrastruktury	48
2.8. Analiza budżetu gminy	49
3. OCENA SYNTETYCZNA POTENCJAŁU SPOŁECZNO - GOSPODARCZEGO GMINY	52
3.1. Klasyfikacja potencjałów rozwojowych	52
3.2. Analiza potencjałów gminy	53
4. ANALIZA SWOT	59
4.1. Charakterystyka analizy SWOT	59
4.2. Schemat analizy SWOT	60
4.3. Wykorzystanie wyników analizy SWOT	62
4.4. Analiza słabych i mocnych stron gminy	62
4.5. Analiza szans i zagrożeń	65
5. WIZJA PRZYSZŁOŚCI	70

6. CEL GENERALNY, PRIORYTETY I CELE OPERACYJNE	71
6.1. Struktura celów	71
6.2. Cel generalny	72
6.3. Priorytety rozwoju	73
6.4. Cele operacyjne i kierunki działań	74
7. WDRAŻANIE STRATEGII	88
7.1. Instrumenty wdrażania strategii	88
7.2. Źródła finansowania	90
7.3. System instytucjonalny wdrażania strategii	94
8. MONITOROWANIE STRATEGII	97
8.1. Definicja monitoringu	97
8.2. System instytucjonalny monitoringu	97
8.3. Sposób gromadzenia danych, raportowanie i aktualizacja	98
8.4. Wskaźniki monitorowania	98
ŹRÓDŁA	101

WSTĘP

Realizacja polityki rozwoju lokalnego i realizacja zadań w zakresie zaspokajania potrzeb zbiorowych wspólnoty jest podstawowym zadaniem samorządu gminnego. Jednakże aktualna sytuacja gospodarcza kraju powoduje, że żadna gmina ze względu na ograniczoną ilość środków budżetowych - w szczególności dotyczy to gmin wiejskich - nie może pozwolić sobie na rozpraszenie środków finansowych na nieefektywne lub chybione inicjatywy. W związku z tym pojawia się konieczność opracowania dokumentu o charakterze strategicznym, który ukierunkuje realizację zadań pod kątem określenia najpilniejszych potrzeb wspólnoty gminnej, ustalenie kolejności ich wdrażania i kierunków zaangażowania środków finansowych, zarówno własnych, jak i tych pozyskanych z zewnątrz.

Przedstawione powyżej wymogi realizuje „Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2007-2020”. Spełnia ona zarówno wymogi oraz kryteria europejskiej polityki strukturalnej, jak i krajowej polityki regionalnej, wynikające między innymi z obowiązujących przepisów oraz dokumentów programowych. Została ona przygotowana według uzgodnionej na szczeblu krajowym struktury dokumentu, zapewniającej odpowiedni poziom standaryzacji i porównywalności treści strategii dla wszystkich polskich samorządów.

„Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2007-2020” jest dokumentem strategicznym o charakterze długofalowym, wyznaczającym cele i kierunki rozwoju gminy do roku 2020. Przyjęty horyzont czasowy strategii oraz jej główne założenia nawiązują bezpośrednio do zasad polityki regionalnej państwa i polityki strukturalnej Unii Europejskiej i obejmują dwa okresy programowania: lata 2007-2013 i 2014-2020.

Podkreślić należy, iż dokument ten powstał dzięki zaangażowaniu i wspólnemu wysiłkowi licznych partnerów społecznych z terenu gminy, reprezentujących różne środowiska, co dobitnie świadczy o wzroście aktywności mieszkańców i samoorganizacji społeczności lokalnej.

Strategia wyraża oczekiwania mieszkańców związane przede wszystkim z potrzebą koncentrowania wysiłków wpływających na podniesienie poziomu rozwoju gospodarczego gminy oraz poprawę jakości życia mieszkańców. Ma temu służyć wybór wspólnych celów i priorytetów rozwoju oraz racjonalizacja wydatkowania środków publicznych. Środków tych jest niestety, jak wspomniano wcześniej, zbyt mało na rozwiązanie wszystkich problemów i uzyskanie odczuwalnej poprawy. Dlatego Strategia będzie kluczem do poszerzenia dostępności tych środków, głównie z Funduszy Strukturalnych Unii Europejskiej, ale także poprzez jednoczenie środków budżetowych państwa, samorządu wojewódzkiego i powiatowego oraz gminy.

Podkreślić należy, że by jednak Strategia spełniła oczekiwania, potrzebna jest przede wszystkim aktywność obywatelska oraz integracja wszystkich środowisk, które opierając się o przedstawiony dokument, będą stwarzać nowe wartości, nową jakość w gminie Tomaszów Lubelski.

1. Założenia metodologiczne i podstawy prawne

1.1. Definicja strategii

Strategia rozwoju określana jest jako „...koncepcja działania zmiernego do zrównoważonego i długotrwałego rozwoju, przedstawiona w formie zwanego dokumentu zawierającego procedury osiągnięcia zamierzonych celów. Dokument taki powinien składać się z następujących elementów: diagnozy stanu istniejącego, analizy słabych i mocnych stron, celu strategicznego i celów pośrednich, części dotyczącej sposobu realizacji złożonych celów, z wyszczególnieniem roli poszczególnych podmiotów, mechanizmu monitorowania i korygowania wdrażanej strategii”.¹ Należy przy tym podkreślić, że strategia rozwoju gminy nie może zastępować działań realnej gospodarki rynkowej, albowiem zakresem działań strategicznych objęte będą również dziedziny pozarynkowe oraz bezpośrednio wspomagające rozwój sektora rynkowego, a także dziedziny nieobjęte jeszcze przez rynek, głównie ze względu na powszechny brak kapitału. W związku z tym można uznać, że strategia wypełnia pole między realną gospodarką rynkową i jej obiektywnymi prawami ekonomicznymi a bieżącymi obowiązkami administracji samorządowej.

Planowanie i zarządzanie strategiczne musi być procesem ciągłym, nie tylko w kontekście zarządzania, ale również w procesie planowania. W procesie planowania należy zachować ciągłość poprzez aktualizację uwarunkowań rozwoju, priorytetów rozwoju, wizji przyszłości, celów operacyjnych, a przede wszystkim programowanych zadań i instrumentów ich wdrażania. Wszelkie programy strategiczne nigdy nie będą stanowiły zbioru domkniętego jak również harmonogram ich wdrażania nie będzie stały w czasie. Może się bowiem zdarzyć, że pewne projekty będą musiały być opóźnione ze względu chociażby na brak środków finansowych na ich realizację. Strategia powinna być zatem wyborem tych zadań, które należy w pierwszej kolejności wykonać, aby w największym stopniu wspomóc przyszły rozwój gminy. Jest ona swoistą mapą dla władz samorządowych, wyznaczającą kierunek rozwoju, umożliwiającą osiągnięcie założonych celów i urzeczywistnienie wizji rozwoju gminy.

Samo tworzenie strategii rozwoju, a następnie jej wdrożenie jest procesem bardzo złożonym, obejmującym kilka etapów. Dodatkowo, proces ten jest procesem iteracyjnym, pozwalającym na ciągłe aktualizowanie założeń strategii, dopasowywanie jej zapisów do zmieniających się warunków zewnętrznych i potrzeb mieszkańców. Etapy budowy strategii przedstawiają się następująco:

1. **Analizy strategiczne** - obejmują otoczenie gminy oraz jej terenu i mają za zadanie zdiagnozować potencjały rozwojowe w odniesieniu do szans i zagrożeń, jakie niesie ze sobą otoczenie zewnętrzne.
2. Wyniki przeprowadzonych analiz umożliwiają dokonanie wyboru i opracowanie **optymalnej strategii**, czyli szczegółowej mapy wskazującej precyzyjnie drogi i środki pozwalające gminie podążać we właściwym kierunku, urzeczywistnić wizję i osiągnąć założone cele.
3. Wdrożenie strategii wiąże się również z realizacją wielu **projektów strategicznych**.

¹ Hausner J. (red), Programowanie rozwoju regionalnego. Poradnik dla samorządów województwa, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1999, s. 16.

Efektywność wdrażania strategii rozwoju gminy będzie zależała nie tylko od możliwych do dyspozycji środków finansowych. Będzie też zależała od wielu innych czynników, w tym od:

- Sprawności działania samorządu gminnego;
- Sprawności współdziałania samorządu gminnego z samorządami szczebla powiatowego i wojewódzkiego oraz z wojewódzką i centralną administracją rządową i organizacjami pozarządowymi;
- Społecznego zrozumienia idei strategii rozwoju gminy i jej akceptacji;
- Skuteczności wdrażania marketingu, w tym promocji gminy, wobec wszelkich potencjalnych inwestorów;
- Aktywności mieszkańców i firm na terenie gminy w zakresie przedsiębiorczości;
- Współdziałania różnych grup interesu, w tym przedsiębiorców, środowiska administracyjnego, ekologów, aktywistów ochrony dóbr kultury, urbanistów i innych, wdrażających w życie ideę ładu przestrzennego na rzecz rozwoju gminy.

Warunkiem efektywności wdrażanej strategii jest współdziałanie wszystkich wymienionych grup podmiotów i koordynacja ich motywów. Właśnie koordynacja działań jest jedną z najważniejszych funkcji strategii.

„Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2007 - 2020” będzie podstawowym narzędziem prowadzonej przez samorząd gminny polityki rozwoju lokalnego. Jest dokumentem strategicznym o charakterze długofalowym, wyznaczającym cele i kierunki rozwoju gminy do roku 2020. Przyjęty horyzont czasowy Strategii oraz jej główne założenia nawiązują bezpośrednio do zasad polityki regionalnej państwa i polityki strukturalnej Unii Europejskiej. Zakłada się, że Strategia będzie bazowym dokumentem do opracowania i wdrożenia na terenie gminy programów i projektów, współfinansowanych ze środków krajowych i funduszy strukturalnych Unii Europejskiej w dwóch kolejnych okresach programowania (tj. w latach 2007-2013 i 2014-2020).

Planowanie strategiczne spełniać będzie trzy zasadnicze funkcje:

- **Decyzyjną** - tworzącą merytoryczne podstawy podejmowania decyzji przez podmioty planowania i zarządzania strategicznego. W tym przypadku jest to Rada Gminy podejmująca uchwały i Wójt podejmujący decyzje dotyczące przedsięwzięć gospodarczych i organizacyjnych, które wspomagają rozwój społeczny i gospodarczy na terenie gminy;
- **Koordynacyjną** - zapewniającą wielostronną spójność strategii rozwoju gminy, w tym spójność wewnętrzną celów i działań operacyjnych, spójność ze strategią województwa i kraju oraz strategiami sektorowymi Rządu RP, a także spójność z planem przestrzennego zagospodarowania gminy i województwa;
- **Informacyjną** - mającą szeroki wachlarz odbiorców informacji, w tym wszelkich adresatów polityki rozwoju gminy, określonej w dokumencie strategii. W ramach funkcji informacyjnej dokument strategii pełni także szeroko rozumianą rolę edukacyjną. Informuje o ideach rozwoju gminy oraz o sposobach wdrażania tych idei.

Poszczególne funkcje planowania strategicznego będą pełnione w pełnym zakresie w procesie zarządzania wspomaganym rozwojem gminy, czyli w procesie wdrażania strategii w życie, poprzez realizację poszczególnych przedsięwzięć gospodarczych, społecznych i organizacyjnych.

1.2. Podstawy prawne

Zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym, gmina jest „wspólnotą samorządową posiadającą odpowiednie terytorium, wykonującą zadania publiczne w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność”. Artykuł 7 powyższej ustawy dokładnie precyzuje zadania gminy w zakresie zaspokajania potrzeb zbiorowych wspólnoty. W szczególności dotyczą one:

- ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej,
- gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego,
- wodociągów i zaopatrzenia w wodę, kanalizacji, usuwania i oczyszczania ścieków komunalnych, utrzymania czystości i porządku oraz urządzeń sanitarnych, wysypisk i unieszkodliwiania odpadów komunalnych, zaopatrzenia w energię elektryczną i ciepłą oraz gaz,
- lokalnego transportu zbiorowego,
- ochrony zdrowia,
- pomocy społecznej, w tym ośrodków i zakładów opiekuńczych,
- gminnego budownictwa mieszkaniowego,
- edukacji publicznej,
- kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- kultury fizycznej i turystyki, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych,
- targowisk i hal targowych,
- zieleni gminnej i zadrzewień,
- cmentarzy gminnych,
- porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli oraz ochrony przeciwpożarowej i przeciwpowodziowej, w tym wyposażenia i utrzymania gminnego magazynu przeciwpowodziowego,
- utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych,
- polityki prorodzinnej, w tym zapewnienia kobietom w ciąży opieki socjalnej, medycznej i prawnej,
- wspierania i upowszechniania idei samorządowej,
- promocji gminy,
- współpracy z organizacjami pozarządowymi,
- współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw².

Analizując powyższy katalog zadań, można wyciągnąć wniosek, iż ze względu na szeroki zakres wymienionych kompetencji oraz zróżnicowanie obowiązków obligatoryjnie wykonywanych przez gminę, konieczne jest ustalenie pewnej hierarchii celów i kolejności działań. Żadna gmina (ze względu na szczupłość swojego budżetu - szczególnie dotyczy to gmin wiejskich) nie może pozwolić sobie na rozpraszanie środków finansowych na nieefektywne działania. Oznacza to konieczność opracowania strategicznego dokumentu, który ukierunkuje realizację zadań gminy pod kątem:

- Określenia najpilniejszych potrzeb wspólnoty gminnej;
- Ustalenia kolejności realizacji zadań;

² Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz.U.01.142.1591 z późn. zm.).

- Kierunków zaangażowania środków finansowych, zarówno własnych, jak i tych pozyskanych z zewnątrz.

Dokumentem, który realizuje powyższe założenia jest niniejsza „Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2007 - 2020”.

Należy ponadto zauważyć, iż strategię rozwoju lokalnego uzyskały usankcjonowanie prawne w ustawie z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju³. W art. 9 cytowanego aktu prawnego ustawodawca określił, że strategiami rozwoju są:

- Strategia rozwoju kraju;
- Strategie sektorowe;
- Strategie rozwoju województw, o których mowa w art.11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa⁴;
- Strategie rozwoju lokalnego, w tym strategię rozwoju powiatów oraz strategię rozwoju gmin⁵.

1.3. Standaryzacja metody opracowania strategii

„Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2007-2020” spełnia zarówno wymogi oraz kryteria europejskiej polityki strukturalnej jak i krajowej polityki regionalnej, wynikające między innymi z obowiązujących przepisów oraz określonych dokumentów programowych (np. Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia 2007 - 2013). Opracowana ona została w oparciu o następujące zasady:

- **Koncentracji środków** - tworzenie ram finansowych w oparciu o hierarchię priorytetów odpowiadającą ważności sformułowanych celów;
- **Dodatkowości** - wysokość wydatków własnych na planowane zadania nie powinna ulegać zmniejszeniu z racji wsparcia przez publiczne środki zewnętrzne;
- **Subsydiarności** - wszelkie decyzje podejmowane są na możliwie najniższym szczeblu, przy zapewnieniu odpowiedniego poziomu współfinansowania zadań realizowanych w ramach kompetencji poszczególnych szczebli;
- **Partnerstwa** - w proces przygotowania, monitorowania i oceny powinny być włączone wszystkie zainteresowane instytucje i organizacje publiczne oraz przedstawiciele środowisk społeczno - gospodarczych. Fundamentem rozwoju lokalnego musi być również zapewnienie zdolności współdziałania podmiotów publicznych i prywatnych;
- **Monitorowania** - systematyczne gromadzenie danych na temat postępu wdrażania strategii pozwoli na ocenę trafności kierunków jej realizacji oraz umożliwi ich weryfikację w związku ze zmieniającymi się uwarunkowaniami.

Strategia została przygotowana według uzgodnionej na szczeblu krajowym struktury dokumentu, zapewniającej odpowiedni poziom standaryzacji

³ Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Dz.U.06.227.1658.

⁴ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa, Dz.U.01.142.1590 z późn. zm.

⁵ Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, DZ.U.06.227.1658.

i porównywalności treści strategii dla samorządów wojewódzkich Polski⁶. Dokument Strategii składa się z pięciu podstawowych części:

- I. Podstaw prawnych i założeń metodologicznych;
- II. Diagnozy stanu wyjściowego oraz przyszłych uwarunkowań rozwoju gminy (w tym uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych);
- III. Analizy potencjałów rozwojowych gminy i analizy SWOT;
- IV. Celów i priorytetów rozwoju gminy do roku 2020;
- V. Opisu systemu wdrażania i monitorowania Strategii oraz źródeł finansowania.

Należy jeszcze dodać, iż powyższa struktura dokumentu nawiązuje bezpośrednio do zaakceptowanego w dniu 1 sierpnia 2007 roku przez Zarząd Województwa Lubelskiego vademecum dla jednostek samorządu terytorialnego pn. „Strategie rozwoju lokalnego w latach 2007-2015”⁷. Dokument ten powstał w celu ułatwienia jednostkom samorządu terytorialnego sporządzenia strategii rozwoju lokalnego tak, by były one jak najbardziej spójne z dokumentami na szczeblu krajowym i regionalnym i mogły stanowić źródło odniesień w procesie ubiegania się o środki zewnętrzne. Należy przy tym podkreślić, iż posiadanie aktualnej strategii rozwoju lokalnego wraz z wynikającym z niej wieloletnim planem inwestycyjnym będzie warunkiem formalnym ubiegania się o środki w ramach „Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007 - 2013”⁸.

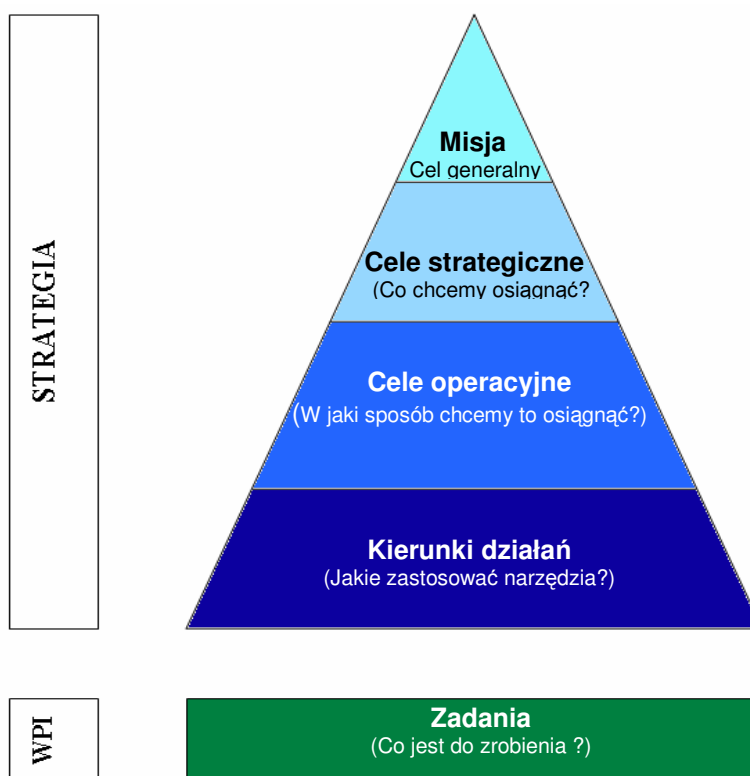
Podsumowując podkreślić należy, iż „Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2007 - 2020” jest zgodna z cytowanym wcześniej vademecum zarówno pod względem samej struktury dokumentu, jak i struktury celów.

⁶ Zarys metodyki opracowania programów strategicznych, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa, październik 2004.

⁷ Vademecum dla jednostek samorządu terytorialnego pn. „Strategie rozwoju lokalnego w latach 2007-2013”, www.rpo.lubelskie.pl

⁸ Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007 - 2013 zaakceptowany przez Zarząd Województwa Lubelskiego w dniu 22 listopada 2006 roku znajduje się aktualnie w fazie negocjacji z Komisją Europejską. Dostępny jest na stronie internetowej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego: www.lubelskie.pl.

Ryc. 1. Struktura celów wg vademecum „Strategie rozwoju lokalnego w latach 2007-2015”

Źródło: „Strategie rozwoju lokalnego w latach 2007-2015”, www.rpo.lubelskie.pl

1.4. Konsultacje społeczne

„Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2007 - 2020” opracowana została w partnerstwie z różnymi podmiotami życia gospodarczego i społecznego gminy. Takie podejście miało na celu:

- Wypracowanie kierunków działań zgodnych z oczekiwaniami lokalnej społeczności;
- Zapobieżenie sytuacji, w której strategia funkcjonuje jako „dokument władzy lokalnej”, która sama go napisała i sama realizuje;
- Uzmysłowanie uczestnikom, iż strategia stanowi podstawę koordynacji działań różnych podmiotów tak, aby wzajemnie uzupełniały się i przynosiły efekt synergiczny.

Kolejne etapy prac nad dokumentem prowadzone były z przekonaniem, żeby mieszkańcy identyfikowali się ze strategią musi ona zawierać wspólną wizję dotyczącą kierunków i form rozwoju społeczności lokalnej. W związku z tym przeprowadzony proces opracowania strategii skoncentrowany był na budowie systemu, w którym mieszkańcy, instytucje i podmioty władzy podejmują wspólne działania na rzecz rozwoju gminy, nawiązując przy tym dialog w układzie władza - społeczność lokalna. Jest to o tyle istotne, że zakres strategii nie powinien ograniczać się jedynie do tych obszarów, które ustawowo leżą w kompetencjach gminy, ale powinien obejmować zagadnienia rozwoju w ujęciu całościowym (obszar i zamieszkująca go ludność).

W proces budowania strategii dla Gminy Tomaszów Lubelski zaangażowani byli przedstawiciele różnych podmiotów, w tym:

- Przedstawiciele władz gminy;
- Pracownicy Urzędu Gminy i jednostek organizacyjnych gminy;
- Przedstawiciele organizacji pozarządowych;
- Przedstawiciele przedsiębiorców;
- Lokalni liderzy;
- Przedstawiciele innych grup występujący z pozycji interesariuszy.

Szczegółowy harmonogram konsultacji społecznych przedstawia tabela zamieszczona poniżej.

Tabela 1. Harmonogram konsultacji społecznych

Termin i miejsce spotkania konsultacyjnego	Program konsultacji (realizowane zagadnienia)
1 sierpnia 2007 roku, Tomaszów Lubelski	<ol style="list-style-type: none"> 1. Definicja strategii, podstawy prawne i metodologia; 2. Omówienie kolejnych etapów prac nad strategią; 3. Przedstawienie założeń i wyników diagnozy prospektywnej gminy; 4. Omówienie wniosków wynikających z diagnozy; 5. Dyskusja, pytania i propozycje.
2 sierpnia 2007 roku, Tomaszów Lubelski	<ol style="list-style-type: none"> 1. Przedstawienie zasad opracowania bilansu strategicznego; 2. Warsztaty i wspólne opracowanie bilansu strategicznego gminy; 3. Charakterystyka analizy SWOT; 4. Wspólne opracowanie analizy SWOT; 5. Dyskusja, pytania i propozycje.
10 sierpnia 2007 roku, Tomaszów Lubelski	<ol style="list-style-type: none"> 1. Przedstawienie propozycji struktury celów wraz z uzasadnieniem; 2. Cel nadrzędny (generalny) – ustalenie wersji ostatecznej; 3. Opis priorytetów (celów strategicznych) – ustalenie wersji ostatecznej; 4. Opis celów operacyjnych – ustalenie wersji ostatecznej; 5. Przedstawienie propozycji kierunków działań realizowanych w ramach strategii – ustalenie wersji ostatecznej; 6. Opracowanie systemu wdrażania i monitorowania strategii.

Źródło: opracowanie własne na podstawie harmonogramu spotkań konsultacyjnych.

Należy dodać, iż konsultacje społeczne prowadzone były w różnych formach, w zależności od sytuacji i potrzeb. Wśród podstawowych należy wymienić:

- Warsztaty - dotyczyły badania potencjałów rozwojowych gminy oraz opracowania analizy SWOT;
- Wykłady - związane były z zapoznaniem uczestników z etapami prac i metodologią opracowania strategii;
- Dyskusje panelowe - dotyczyły analizy propozycji i ustalania ostatecznej wersji struktury celów;
- Spotkania robocze - ich tematyka dotyczyła uzgodnień elementów zarządzania i monitorowania strategią.

Podkreślić należy, że każdy element niniejszego dokumentu konsultowany był już w fazie jego tworzenia, co zapewniało bezpośredni wpływ władz gminy na zapisy w nim zawarte. Takie podejście gwarantuje, iż proponowane rozwiązania i przedsięwzięcia rozwojowe będą nie tylko realne ekonomicznie, ale również akceptowane społecznie i politycznie, zgodne ze zrównoważonym rozwojem i wykonalne technicznie.

1.5. Źródła informacji

Przy opracowaniu niniejszego dokumentu wykorzystano wszystkie dostępne źródła informacji dotyczące samej gminy Tomaszów Lubelski jak i jej otoczenia zewnętrznego. Korzystano tutaj przede wszystkim z danych GUS dostępnych na oficjalnej stronie internetowej tego urzędu: www.stat.gov.pl. Uwzględniono przede wszystkim dane statystyczne z końca roku 2005, a w przypadku rolnictwa wykorzystano wyniki Powszechnego Spisu Rolnego 2002. Ponadto zakres badań został poszerzony o dane przekazane bezpośrednio z Urzędu Gminy w Tomaszowie Lubelskim.

Natomiast w części niniejszego dokumentu, dotyczącej rynku pracy i bezrobocia, istotne były informacje Wojewódzkiego Urzędu Pracy, zamieszczone na jego oficjalnej stronie internetowej: www.wup.lublin.pl.

Niezwykle przydatne były też informacje dostępne na stronie internetowej Głównego Inspektoratu Ochrony Środowiska (www.gios.gov.pl) oraz Wojewódzkiego Inspektoratu Ochrony Środowiska (www.wios.lublin.pl).

Dodatkowo dla zachowania spójności „Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2007 - 2020” z dokumentami planistycznymi na szczeblu regionalnym i krajowym, wykorzystano i uwzględniono zapisy następujących dokumentów:

- Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia (NSRO)⁹,
- Strategii Rozwoju Kraju 2007 - 2015¹⁰,
- Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020¹¹,
- Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007 - 2013¹²,
- Strategii Rozwoju Powiatu Tomaszowskiego¹³.

Podkreślić należy, iż analiza pozyskanych danych prowadzona była przy ścisłej współpracy pracowników jednostek gminy i konsultacjach z jej władzami. Tak określona metoda pracy miała na celu uniknięcie nadinterpretacji informacji oraz wyciągnięcia wniosków niezgodnych ze stanem faktycznym.

⁹ Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia, www.mrr.gov.pl.

¹⁰ Strategia Rozwoju Kraju 2007 - 2015, dokument przyjęty przez Radę Ministrów 29 listopada 2006 roku, www.mrr.gov.pl.

¹¹ Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020, załącznik do uchwały nr XXXVI/530/2000 z dnia 4 lipca 2005 roku Sejmiku Województwa Lubelskiego

¹² Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007 - 2013 zaakceptowany przez Zarząd Województwa Lubelskiego w dniu 22 listopada 2006 roku znajduje się aktualnie w fazie negocjacji z Komisją Europejską. Dostępny jest na stronie internetowej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego: www.lubelskie.pl.

¹³ <https://tomaszowski.netbip.pl/>.

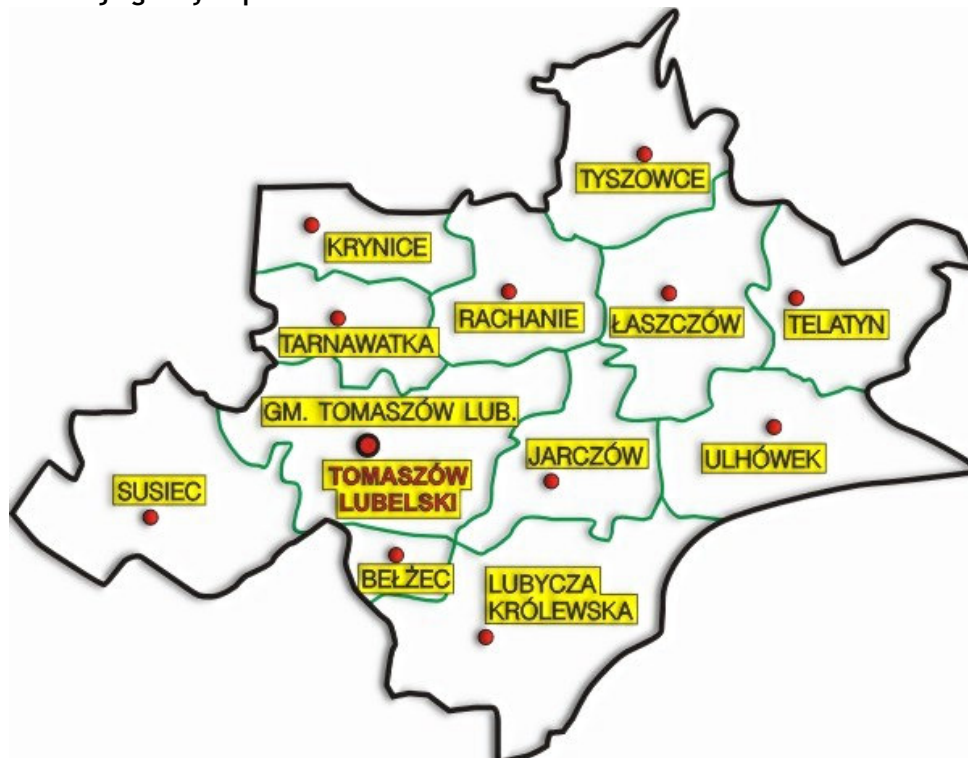
2. DIAGNOZA SPOŁECZNO – GOSPODARCZA GMINY

2.1. Położenie i warunki naturalne

2.1.1. Położenie i podział administracyjny

Gmina Tomaszów Lubelski położona jest w południowo - wschodniej części województwa lubelskiego na terenie powiatu tomaszowskiego. Jej powierzchnia wynosi 171,18 km². Pod względem zajmowanego obszaru gmina lokuje się na trzecim miejscu w powiecie tomaszowskim (po gminach: Lubycza Królewska - 212,1 km² oraz Susiec - 190,5 km²)¹⁴.

Ryc. 2. Lokalizacja gminy w powiecie tomaszowskim

Źródło: [www. powiat-tomaszowski.com.pl](http://www.powiat-tomaszowski.com.pl)

Gmina graniczy z następującymi jednostkami administracyjnymi:

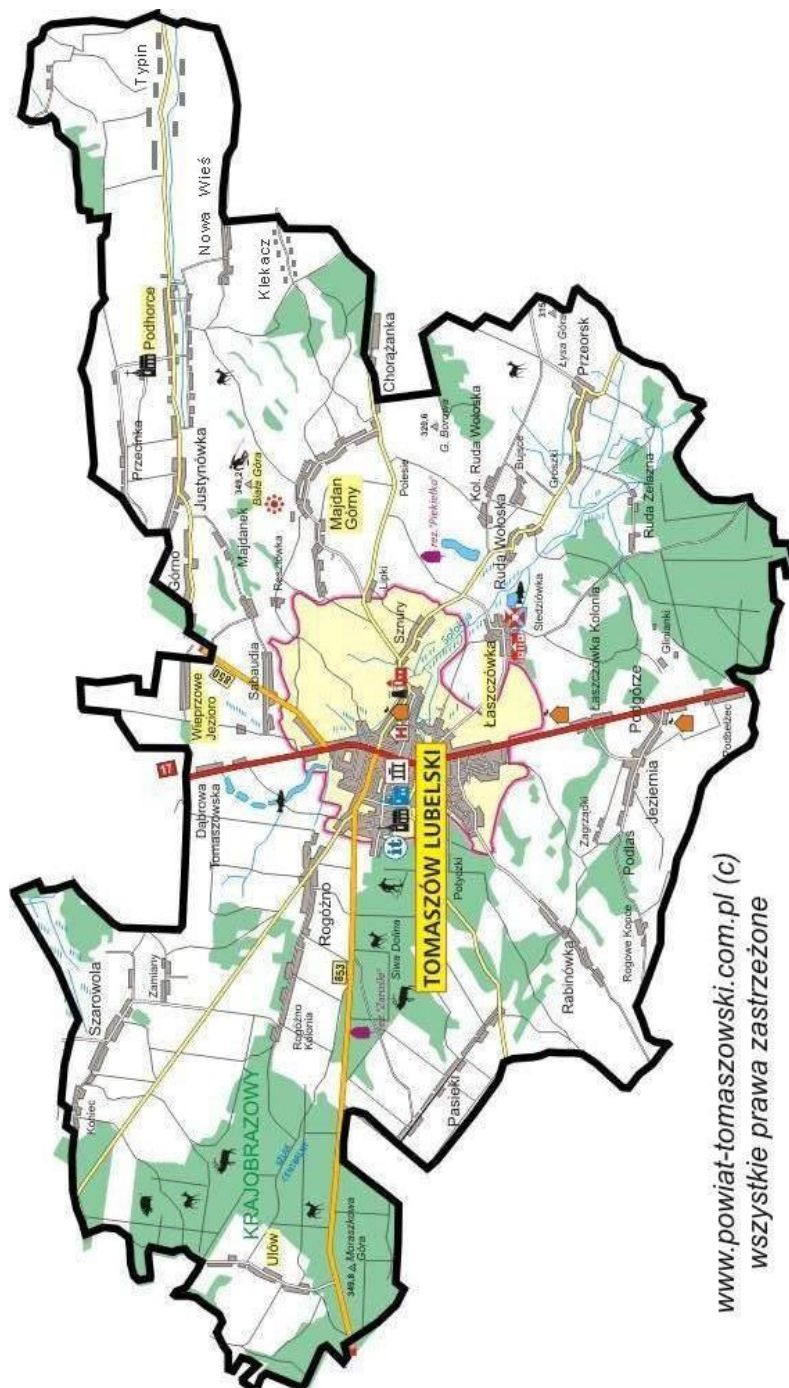
- od północy z gminą Tarnawatka;
- od północnego - wschodu z gminą Rachanie;
- od wschodu z gminą Jarczów;
- od południa z gminą Bełżec;
- od południowego-wschodu z gminą Narol (województwo podkarpackie, powiat lubaczowski);
- od zachodu z gminą Susiec;
- od północnego - zachodu z gminą Krasnobród (powiat zamojski).

Na terenie gminy zlokalizowanych jest 26 miejscowości wiejskich. Natomiast w zakresie realizacji zadań administracji samorządowej gmina podzielona jest na 29 sołectw. Miejscowościami leżącymi w obrębie administracyjnym gminy są:

¹⁴ Rocznik statystyczny województwa lubelskiego 2006, Urząd Statystyczny w Lublinie, 2006.

Chorażanka, Dąbrowa Tomaszowska, Górno, Jeziernia, Justynówka, Klekacz, Łaszczówka, Łaszczówka-Kolonia, Majdan Górny (dwa sołectwa), Majdanek, Nowa Wieś, Pasieki, Podhorce, Przecinka, Przeorsk, Rabinówka, Rogóżno (trzy sołectwa), Rogóżno-Kolonia, Ruda Wołoska, Ruda Żelazna, Sabaudia, Szarowola, Typin, Ulów, Wieprzowe Jezioro i Zamiany.

Ryc. 3. Mapa gminy Tomaszów Lubelski

Źródło: www.powiat-tomaszowski.com.pl

Położenie gminy w bezpośrednim sąsiedztwie miasta Tomaszów Lubelski ma swoje konsekwencje związane z tempem i kierunkami rozwoju. Otóż kilka miejscowości: Rogóźno, Łaszczówka, Dąbrowa Tomaszowska, Łaszczówka - Kolonia bezpośrednio sąsiaduje z miastem. Powoduje to, iż ich mieszkańcy związani są raczej z miastem niż miejscowościami, w których faktycznie zamieszkują. Tam znajdują zatrudnienie i korzystają z infrastruktury społecznej. To bliskie sąsiedztwo miasta powiatowego stawia gminę w specyficznej sytuacji. Z jednej strony mieszkańcy gminy mają bardzo dobry dostęp do wielu usług specjalistycznych w zakresie np. ochrony zdrowia, edukacji oraz rynku pracy, co wpływa na podniesienie poziomu życia. Niemniej z drugiej strony komplikuje to sprawne zarządzanie gminą, a w szczególności w zakresie podejmowania decyzji inwestycyjnych dotyczących wszystkich mieszkańców. Mieszkańcy strefy związanej z oddziaływaniem ośrodka miejskiego, jakim jest Tomaszów Lubelski, mają inne potrzeby inwestycyjne, niż mieszkańcy strefy typowo wiejskiej (oddalonej od miasta).

2.1.2. Warunki naturalne

Gmina Tomaszów Lubelski ulokowana jest na obszarze Rostocza Środkowego (nazywanego również Rostoczem Tomaszowskim), Rostocza Południowego oraz Grzędy Sokalskiej. Teren ten ma charakter wyżynny. Charakterystyczne dla niego jest występowanie dwóch rodzajów wyniesień:

- Wyższe - Rostocze z najwyższym szczytem Rostocza Środkowego - Wapielnia (386 m n.p.m.);
- Niższe - Grzęda Sokalska z najwyższym szczytem Biała Góra (349 m n.p.m.)¹⁵.

W zachodniej części omawianego obszaru (Rostocze) występują gleby bielicowe, z reguły piaszczyste i niezbyt urodzajne (teren miejscowości: Ulów, Szarowola, Rogóźno, Pasieki, Rabinówka). Natomiast we wschodniej części gminy (Wyżyna Zachodniowotyńska) występuje gruba pokrywa lessowa, pokryta urodzajnymi glebami (czarnoziemami). W związku z tym właśnie tutaj też ulokowana jest większość miejscowości: Podhorce, Łaszczówka, Majdan Górny, Typin, Ruda Wołoska, Przeorsk, Justynówka¹⁶.

Klimat omawianego obszaru wykazuje przewagę klimatu kontynentalnego. Natomiast wielkość opadów z wielolecia waha się od 600 (Krynice) do 705 mm (Lubycza Królewska). Średnia temperatura roczna wynosi 7,0 °C (Tomaszów Lubelski), a średnie temperatury miesięczne wahają się od -4,9 °C (styczeń) do 18,2 °C (lipiec). Dość niekorzystne dla roślinności są późnowiosenne i wczesnojesienne przymrozki występujące dość powszechnie na Rostoczcu. Średnia liczba dni z przymrozkami w okresie od 1 kwietnia do 31 października wynosi 21,4. Głównie występują one w kwietniu i październiku, ale zdarzają się także w czerwcu i we wrześniu.

Ilość dni wegetacji z temperaturą minimalną > 5 °C wynosi 207. Pokrywa śnieżna zalega średnio 80 - 90 dni, zaś w wyższych partiach nawet do 100 dni. Należy jeszcze dodać, iż nasłonecznienie w tym regionie należy do największych w Polsce.

¹⁵ J. Hałasa, Charakterystyka fizyczno - geograficzna okolic Tomaszowa Lub., [w:] Tomaszowska Teka Regionalna nr 1, Tomaszowskie Towarzystwo Regionalne, Tomaszów Lubelski 1997, s. 4.

¹⁶ G. Kubał, Tomaszów Lubelski i okolice, P.U.W. Rokšana, Krosno 2001, s. 5

Teren gminy Tomaszów Lubelski w całości należy do zlewni Wisły. Na terenie gminy początek biorą dwie rzeki: Sołokija (w pobliżu Tomaszowa Lubelskiego) i Huczwa (w okolicach Justynówki), która jest główną osią wodną powiatu tomaszowskiego. Obydwie pod względem czystości ogólnej sklasyfikowane zostały jako bezklasowe.

Na terenie gminy zlokalizowana jest część Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego. Utworzony został on w roku 1988 w celu zachowania unikalnych wartości przyrodniczych, historycznych, kulturowych i krajobrazowych Roztocza Środkowego, a w szczególności zwartych kompleksów lasów mieszanych z dużą domieszką jodły wraz z charakterystyczną florą i fauną. Jego powierzchnia wynosi 9390 ha (wraz z otuliną 30794 ha).

Na terenie parku występują różnorodne formy geomorfologiczne, co świadczy o dawnej aktywności geologicznej tego terenu. Do najciekawszych należą wzgórza ostańcowe, wydmy, wąwozy i suche doliny. Część z nich objęto ochroną:

- Stanowisko dokumentacyjne „Kamieniotom”;
- Pomnik przyrody "Wapielnia" koło Ulowa - największe i bardzo urokliwe nagromadzenie wychodni skalnych na najwyższym wzgórzu Roztocza Środkowego o nazwie Wapielnia - 385 m n.p.m.;
- Pomnik przyrody "skałki na wzgórzu Kamień" w Stanisławowie.

Ryc. 4. Lokalizacja Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego na terenie powiatu tomaszowskiego.

Źródło: www.powiat-tomaszowski.com.pl

Ponad 60% powierzchni Parku zajmują lasy. Mimo prowadzonej gospodarki leśnej na przeważającym obszarze zachowały one swój naturalny charakter. Dominującym zespołem leśnym są bory sosnowe, a najpospolitszym gatunkiem lasotwórczym sosna, która dominuje na około 75% powierzchni leśnych. Na drugim miejscu występują bory jodłowe - jodła dominuje na 16% powierzchni, a następnie buczyna karpacka. Spotkać tu można także olsy, grądy, a ponadto

cenne torfowiska i zbiorowiska roślinności kserotermicznej, tak charakterystyczne dla Roztocza.

Pod względem faunistycznym teren Parku jest słabo rozpoznany. Z leśnych ssaków kopytnych występują tu: jeleń, sarna, i dzik. Ssaki drapieżne reprezentują m.in.: borsuk, gronostaj, jenot, kuna leśna, kuna domowa, łasica i tchórz. Z rzadszych gatunków ptaków stwierdzono tu gniazdowanie orlika krzykliwego, bociana czarnego, kraski i pliszki górskiej. Stawy nad Wieprzem koło Krasnobrodu są ostoją ptaków wodnych i bobra europejskiego, który ma tu dobre warunki siedliskowe¹⁷.

Na terenie gminy, w granicach Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego, zlokalizowana jest też ostoja „Zarośle”, która stanowi specjalny obszar ochrony siedlisk o powierzchni 379,9 ha (w tym rezerwat leśny „Zarośle” o powierzchni 64,02 ha). Obejmuje ona rozległe obniżenie o charakterze suchej doliny oraz wzniesienia po obu jej stronach. Większość tego obszaru pokrywają lasy. Teren ten został włączony do systemu obszarów chronionych w ramach „Natura 2000”.

Na terenie ostoi znajdują się cenne przyrodniczo, naturalne lasy bukowo - jodłowe z udziałem sosny, świerka, grabu i lipy. Występują tu trzy rodzaje wymieniane w Załączniku I Dyrektywy Siedliskowej: żyzne buczyny, grąd środkowoeuropejski i subkontynentalny, wyżynny jodłowy bór mieszany.

O wysokich walorach przyrodniczych ostoi świadczy również występowanie wielu chronionych i rzadkich w regionie roślin, takich jak: pluskwica europejska, turówka leśna, widłak wroniec oraz bezzieleniowy storczyk - gnieźnik leśny¹⁸.

Ryc. 5. Lokalizacja rezerwatu „Zarośle”.

Źródło: www.przyroda.polska.pl

Powierzchnia obszarów leśnych na terenie gminy wynosi 4612 ha, co stanowi prawie 14,3% wszystkich lasów na terenie powiatu tomaszowskiego. Szczegółowa struktura własności przedstawiona została w tabeli zamieszczonej poniżej.

¹⁷ Raport o stanie środowiska województwa lubelskiego za rok 1998, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Lublin 1999, s. 173.

¹⁸ Raport o stanie środowiska województwa lubelskiego za rok 1998, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Lublin 1999, s. 167.

Tabela 2. Leśnictwo (31.12.2005)

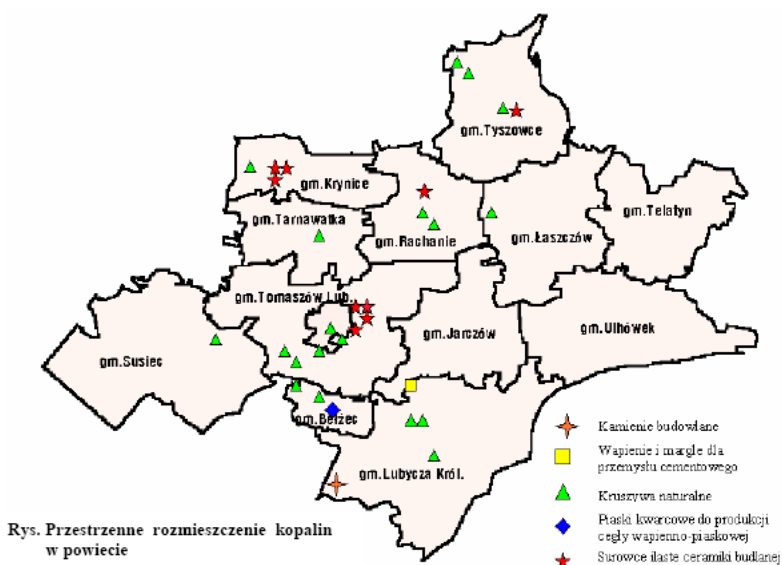
Gmina	Powierzchnia gruntów leśnych							Lesistość (%)
	Ogółem	w tym lasy	z ogółem publiczne				własność gmin	
			razem	własność Skarbu Państwa	w tym			
w ha								
Bełżec	1076	1053	817	743	742	1	74	36,8
Jarczów	1560	1531	1345	1345	1341	4	-	14,2
Krynice	873	866	420	416	409	7	4	11,8
Lubycza Kr.	5908	5776	5484	5483	5470	13	1	27,2
Łaszczów	487	479	429	428	427	1	1	3,7
Rachanie	1953	1920	1565	1564	1563	1	1	20,4
Susiec	10571	10387	7516	7486	7481	5	30	54,5
Tarnawatka	2143	2091	1892	1892	1887	5	-	25,3
Telażyn	663	654	542	542	542	-	-	6,0
Tomaszów L. (m)	123	120	70	43	43	-	27	9,0
Tomaszów L.	4612	4536	2831	2831	2811	20	-	26,6
Tyszowce	1370	1354	734	734	728	6	-	10,5
w tym miasto	17	17	5	5	-	5	-	0,9
Ulhówek	996	961	959	959	959	-	-	6,6
POWIAT	32335	31730	24604	24467	24404	63	137	21,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2006. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2006

Należy zwrócić uwagę na stosunkowo wysoką lesistość gminy Tomaszów Lubelski, zdecydowanie przewyższającą średnią powiatową (21,3%) i wojewódzką (22,4%).

Na terenie gminy Tomaszów Lubelski stwierdzono występowanie surowców naturalnych, których zasobność i przydatność eksploatacyjna została uznana za istotną z punktu widzenia ich wykorzystania gospodarczego. Należą do nich głównie kamienie budowlane i kruszywa naturalne.

Ryc. 6. Zasoby surowców naturalnych powiatu tomaszowskiego.

Źródło: Strategia Rozwoju Powiatu Tomaszowskiego, www.powiat-tomaszowski.pl

2.2. Rys historyczny

Obszar obecnej gminy wiejskiej Tomaszów Lubelski wchodził we wczesnym średniowieczu w skład Grodów Czerwieńskich. Ich ośrodkiem administracyjnym był Czerwień, utożsamiany na ogół z grodem Czeremno, bądź z grodem Czerniejewo koło Chełma. Grody Czerwieńskie zdobyte w roku 981 przez Włodzimierza, księcia kijowskiego, odebrane w 1018 roku przez Bolesława Chrobrego, ponownie zajęte w roku 1031 przez Jarostawa Mądrego, księcia kijowskiego, stały się odtąd terenem spornym pomiędzy Polską i Rusią. Należały kolejno do księstwa wołyńskiego (włodzimierskiego), czerwińsko - betskiego (powstałego najprawdopodobniej w drugiej połowie XII wieku) i halicko - włodzimierskiego, utworzonego przez Daniela Romanowicza na początku XIII wieku.

Pod koniec wieku XIII obszar ten został włączony do księstwa ruskiego z siedzibą w Przemyślu. Po skrytobójczym zgładzeniu w 1340 roku księcia halicko - włodzimierskiego Jerzego II (przybrane imię piastowicza mazowieckiego Bolesława Trojdenowicza), w wyniku wcześniej zawartych układów, Kazimierz Wielki wystąpił jako sukcesor i przyłączył w 1366 roku księstwo chełmsko - betskie do Polski.

Po kolejnych sporach z Węgrami księstwo zostało ponownie przyłączone w 1387 roku do Korony przez Królową Jadwigę. Jednak już w następnym roku Władysław Jagiełło przekazał je jako wiano swej siostry Aleksandry księciu mazowieckiemu Ziemowitowi.

Księstwa betskie i chełmskie powróciły na stałe do Korony w 1462 roku i wówczas pierwsze z nich otrzymało status województwa, drugie zaś weszło w skład województwa ruskiego z siedzibą we Lwowie. Obszar dzisiejszej gminy Tomaszów Lubelski pozostał w granicach województwa betskiego do pierwszego rozbioru Polski w roku 1772.

W okresie Księstwa Warszawskiego (od roku 1809) teren ten należał do departamentu (województwa) lubelskiego, a w okresie Królestwa Kongresowego (od roku 1816) znalazł się w obwodzie hrubieszowskim województwa lubelskiego. Zmiany te jednak nie dotyczyły samego Tomaszowa Lubelskiego, który wraz z najbliższymi gromadami wszedł w skład powiatu zamojskiego.

W latach 1837 - 42 zmieniono nazwy województw na gubernie (lubelska), obwodów na powiaty (hrubieszowski), a powiatów na okręgi (tomaszowski). Podział administracyjny wprowadzony przez władze carskie w 1866 roku reaktywował, po utworzeniu w 1912 roku guberni chełmskiej, powiat tomaszowski. Omawiany obszar został wcielony do niej w 1915 roku.

Wśród pierwszych pięciu województw, których granice zostały określone w 1919 roku przez władze niepodległej Polski, znalazło się też województwo lubelskie, z powiatem tomaszowskim.

W 1944 roku reaktywowano powiat tomaszowski, powiększając równocześnie jego obszar o gminy Bełzec, Lubycza Królewska i Tarnoszyn. Po reformie administracji kraju w 1975 roku obszar zlikwidowanego powiatu znalazł się w całości w granicach nowego województwa zamojskiego. Reforma

administracyjna z roku 1998 ponownie przywróciła Tomaszowowi Lubelskiemu status miasta powiatowego. W granicach powiatu znalazło się 13 jednostek samorządowych, w tym gmina wiejska Tomaszów Lubelski¹⁹.

Na obszarze gminy zachował się szereg cennych zabytków, dokumentujących bogatą historię regionu. Do najważniejszych należy zaliczyć:

- Neobarokowy kościół parafialny z 1926 roku z częściowym wyposażeniem z XVIII wieku zlokalizowany w Podhorcach;
- Kościół z 1918 roku w Szarowoli;
- Kaplica św. Jacka z 1810 roku oraz kapliczki św. Jana Napomucena i NMP z około 1900 roku, a także drewniana oficyna dworska z ok. 1920 roku w Majdanie Górnym;
- Dworski spichlerz z końca XIX wieku i park krajobrazowy z XVIII wieku w Rogóźnie;
- Drewniane domy i zagrody w Jeziernii, Pasiekach, Podhorcach, Rudzie Żelaznej;
- Obiekty przemysłowe w Jeziernii (Kuźnia z 1930 roku), w Sabaudii (cegielnia z 1910 i 1935 roku), Typinie (młyn z około 1930 roku.)²⁰.

Gmina Tomaszów Lubelski charakteryzuje się wysokim nasyceniem w stanowiska archeologiczne. Do najważniejszych należą:

- Grodzisko na wzniesieniu Biała Góra;
- Grodzisko w Typinie;
- Kopce ziemne (kurhany) w Klekaczu, Majdanie Górnym i Typinie;
- Cmentarzisko kurhanowe w Majdanie Górnym i Rudzie Żelaznej;
- Kurhany w „Starym lesie” w Majdanie Górnym.

Szczególną uwagę w grupie stanowisk archeologicznych zwraca stanowisko w miejscowości Ulów, gdzie od kilku lat prowadzone są wykopaliska archeologiczne. Według aktualnego stanu badań jest to najdalej na południe wysunięte cmentarzisko gockie z pierwszej połowy IV w. Największą sensacją jest to, iż pochodzi ono ze schyłkowej fazy starożytności i wykorzystywane było najprawdopodobniej przez legendarnych Herulów²¹.

Placówką, która zajmuje się dokumentowaniem dziejów okolic Tomaszowa Lubelskiego jest Muzeum Regionalne im. Janusza Petera w Tomaszowie Lubelskim. W skład zgromadzonej tam kolekcji wchodzi eksponaty regionalne, zabytki sztuki sakralnej, m.in. ewangeliarze cerkiewne z XIX wieku, ikony, a także liczne pamiątki archeologiczne.

2.3. Demografia

Pod koniec 2005 roku (31.12.2005) gminę Tomaszów Lubelski zamieszkiwały 10924 osoby, w tym 5479 kobiet (50,15% wszystkich mieszkańców). Na 1 km² powierzchni gminy przypadały 64 osoby i jest to wartość zdecydowanie wyższa od średniej wyliczonej dla powiatu tomaszowskiego, która wynosi 60 osób/km². Ponadto zauważyć należy, iż wartość tego wskaźnika lokuje gminę na drugim miejscu wśród wszystkich gmin wiejskich powiatu (po gminie Bełżec: 104 osoby/km²).

¹⁹ <http://www.powiat-tomaszowski.com.pl/index.php?historia,0,0,0,pl,0.html>.

²⁰ <http://www.powiat-tomaszowski.com.pl/index.php?gminy,24,1,0,pl,0.html>.

²¹ http://www.roztocze.com/index.php?option=com_content&task=view&id=197&Itemid=94.

Tabela 3. Ludność gminy Tomaszów Lubelski na tle innych gmin powiatu tomaszowskiego (31.12.2005).

Gmina	Powierzchnia (km ²)	Ludność				Kobiety na 100 mężczyzn
		ogółem	mężczyźni	kobiety	na 1 km ²	
Bełzec	28,7	2977	1504	1473	104	98
Jarczów	107,5	3647	1804	1843	34	102
Krynice	73,6	3657	1806	1851	50	102
Lubycza Królewska	212,1	7138	3585	3553	34	99
Łaszczów	128,2	6526	3180	3346	51	105
Rachanie	94,1	5713	2857	2856	61	100
Susiec	190,5	7836	3950	3886	41	98
Tarnawatka	82,7	4083	2047	2036	49	99
Telatyn	109,7	4494	2274	2220	41	98
Tomaszów Lubelski (m)	13,3	20170	9601	10569	1513	110
Tomaszów Lubelski	170,8	10924	5445	5479	64	101
Tyszowce	129,5	6319	3117	3202	49	103
w tym miasto	18,5	2263	1107	1156	122	104+
Ulhówek	146,6	5218	2596	2622	36	101
Powiat	1487,1	88702	43766	44936	60	103
Województwo	25121,5	2179611	1058006	1121605	87	106

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2006. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2006

Na 100 mężczyzn przypadało 101 kobiet i jest to wartość zdecydowanie niższa od średniej powiatowej (103 kobiety na 100 mężczyzn) oraz odbiegająca znacznie od średniej wojewódzkiej (106 kobiet na 100 mężczyzn).

Ryc. 7. Liczba kobiet na 100 mężczyzn w województwie lubelskim (31.12.2005)

Źródło: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/lublin/ASSETS_04w_05pow_wyk.pdf

W analogicznym okresie struktura wiekowa mieszkańców gminy przedstawiała się następująco:

- Osoby w wieku przedprodukcyjnym: 24,3%;
- Osoby w wieku produkcyjnym: 58,8%;
- Osoby w wieku poprodukcyjnym: 16,9%.

Należy zwrócić uwagę na bardzo niekorzystne proporcje dotyczące ilości osób w wieku nieprodukcyjnym przypadających na osoby w wieku produkcyjnym - 70 osób. Jest to wskaźnik zdecydowanie wyższy od średniej wyliczonej dla powiatu tomaszowskiego (67 osób) i województwa (62 osoby).

Tabela 4. Struktura wiekowa mieszkańców gminy Tomaszów Lubelski

Jednostka	Ogółem	W wieku						Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym
		Przedprodukcyjnym		Produkcyjnym		Poprodukcyjnym		
		razem	w tym kobiety	razem	w tym kobiety	razem	w tym kobiety	
G. Tomaszów L.	10924	2654	1288	6421	2932	1849	1259	70
Powiat	88702	20034	9719	53167	24802	15501	10415	67
Województwo	2179611	470935	229717	1348586	649849	360080	242039	62

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2006. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2006

Wskaźnik przyrostu naturalnego od kilku lat utrzymuje wartość dodatnią, a w roku 2005 osiągnął wartość: 1,53 (na 1000 osób). Tendencja ta jest odmienna od tej, która jest charakterystyczna dla obszarów wiejskich całej „ściany wschodniej”, gdzie niemal regułą jest ujemny wskaźnik przyrostu naturalnego. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż wskaźnik ten w gminie Tomaszów Lubelski osiąga najwyższą wartość wśród wszystkich gmin powiatu tomaszowskiego. Tendencja ta obserwowana jest tutaj od kilku lat i można zauważyć jej utrwalanie, a nawet niewielkie nasilenie (badano okres od 2000 roku).

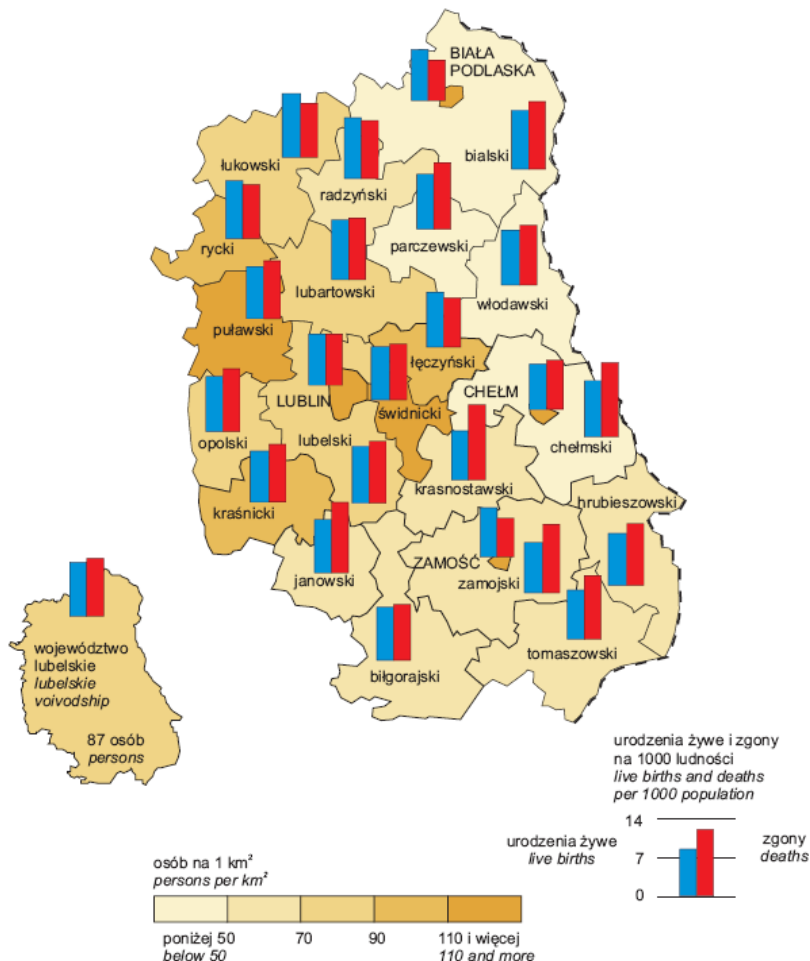
Tabela 5. Ruch naturalny ludności w gminach powiatu tomaszowskiego (31.12.2005)

Gmina	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny	Urodzenia żywe	Zgony		Przyrost naturalny
					ogółem	w tym niemowląt	
					na 1000 ludności		
	w liczbach bezwzględnych			na 1000 ludności			
Bełzec	30	36	-6	9,81	11,78	-	-1,96
Jarczów	37	46	-9	9,78	12,16	54,05	-2,38
Krynice	37	48	-11	9,87	12,80	-	-2,93
Lubycza Królewska	73	63	10	10,16	8,77	-	1,39
Łaszczów	58	95	-37	8,61	14,10	17,24	-5,49
Rachanie	42	91	-49	7,12	15,42	-	-8,31
Susiec	72	107	-35	8,94	13,29	-	-4,35
Tarnawatka	42	44	-2	9,98	10,46	-	-0,48
Telatyn	49	59	-10	10,48	12,62	20,41	-2,14
Tomaszów Lub. (m)	159	173	-14	7,91	8,61	12,58	-0,70
Tomaszów Lub.	118	101	17	10,64	9,11	16,95	1,53
Tyszowce	61	118	-57	9,41	18,20	16,39	-8,79
w tym miasto	23	55	-32	10,06	24,05	-	-13,99
Ulhówek	32	61	-29	5,82	11,10	-	-5,28
POWIAT	810	1042	-232	8,95	11,51	11,11	-2,56
WOJEWÓDZTWO	21346	23182	-1835	9,75	10,58	7,31	-0,84

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2006. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2006

Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, iż gmina jest jedną z nielicznych tego typu jednostek administracyjnych całego województwa lubelskiego, gdzie wartość wskaźnika przyrostu naturalnego osiąga wartość dodatnią.

Ryc. 8. Przyrost naturalny w województwie lubelskim

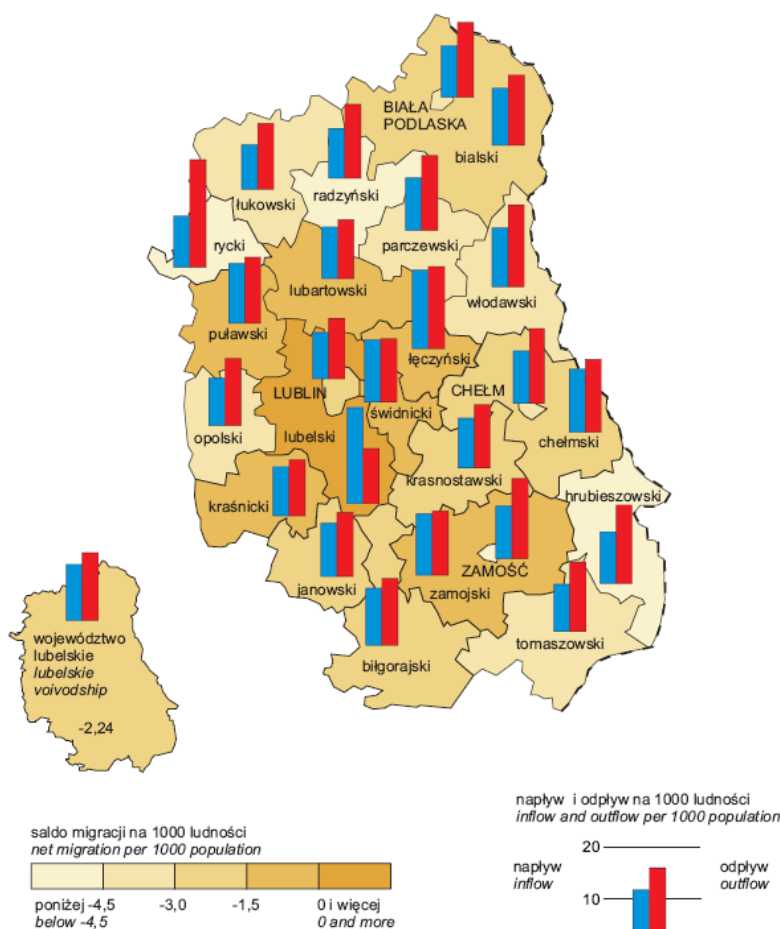
Źródło: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/lublin/ASSETS_04w_04pow_wyk.pdf

Saldo migracji dla opisywanej gminy wyliczone zostało na następującym poziomie (w liczbach bezwzględnych w 2005 roku):

- W ruchu wewnętrznym: 21;
- W ruchu zagranicznym: 16.

Ogólnie można stwierdzić, iż poziom odpływu ludności z terenu całego powiatu tomaszowskiego, a co za tym idzie gminy Tomaszów Lubelski, zaliczany jest do najwyższych w województwie i w kolejnych latach kształtował się na poziomie od -3,0 do -4,5.

Ryc. 9. Saldo migracji w województwie lubelskim

Źródło: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/lublin/ASSETS_04w_06pow_wyk.pdf

Opracowana przez GUS prognoza ludności województwa lubelskiego, w tym powiatu tomaszowskiego na najbliższe 20 lat, wskazuje na stałe zmniejszanie się liczby mieszkańców. Należy więc przyjąć, iż podobne zjawisko obserwowane będzie na terenie gminy Tomaszów Lubelski, a zachodzące zmiany będą miały zbliżone proporcje do tych, określonych dla województwa i powiatu.

Tabela 6. Prognoza ludności dla powiatu tomaszowskiego (31.12.2005)

Wyszczególnienie	Rok 2010		2015		2020		2025	
	ogółem	w tym kobiety	ogółem	w tym kobiety	ogółem	w tym kobiety	ogółem	w tym kobiety
	w tysiącach							
Powiat tomaszowski		43,9		42,8		41,8		39,6
Województwo Lubelskie	2151,0	1107,5	2125,7	1093,0	2095,8	1075,2	2055,5	1052,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2006. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2006

Przytoczony powyżej wniosek potwierdzają spadkowe tendencje liczby mieszkańców gminy obserwowane w latach poprzednich. Wartości te w kolejnych latach kształtowały się następująco:

- Rok 2000: 11 048 mieszkańców;

- Rok 2001: 11 052 mieszkańców;
- Rok 2002: 11 022 mieszkańców;
- Rok 2003: 11 025 mieszkańców;
- Rok 2004: 11 096 mieszkańców;
- Rok 2005: 10 924 mieszkańców²².

Obserwowana tendencja pomimo różnego natężenia w poszczególnych latach, w okresie ostatnich 5 lat wykazuje wartość ujemną - w latach 2000 - 2005 liczba mieszkańców gminy zmniejszyła się o 124 osoby.

Analizując powyższe dane można zauważyć, iż pomimo dodatniej wartości wskaźnika przyrostu naturalnego, na terenie gminy notowane jest stałe zmniejszanie się liczby mieszkańców. Zapewne jest to skutkiem wysokiego poziomu odpływu mieszkańców poza teren gminy.

Podsumowując należy stwierdzić, że procesy demograficzne na terenie gminy Tomaszów Lubelski w większości odzwierciedlają te same tendencje, które są obserwowane na terenie województwa. W najbliższych kilkunastu latach przewiduje się niekorzystne zmiany demograficzne prowadzące do szybkiego procesu starzenia się społeczeństwa i stopniowego spadku liczby ludności w województwie.

W 2020 roku mniej więcej co piąty mieszkaniec województwa lubelskiego będzie miał 60 i więcej lat. Dalsze utrzymywanie się obecnych kierunków zmian zagraża pojawieniem się w niedalekiej przyszłości niekorzystnych dla rynku pracy deformacji struktury wieku ludności oraz zmniejszeniem podaży siły roboczej. Narastać mogą również problemy społeczne związane z przyrostem ludności w wieku poprodukcyjnym.

Według prognozy GUS w najbliższych latach województwo nadal będzie się zaliczało do obszarów odpływu ludności. Łącznie w okresie 2005 - 2015 z tytułu migracji zagranicznych i międzywojewódzkich ubędzie około 1,6% mieszkańców Lubelszczyzny.

2.4. Warunki życia mieszkańców

2.4.1. Rynek pracy i wynagrodzenie

Pod koniec 2005 roku wg danych GUS w gminie Tomaszów Lubelski zatrudnionych było 449 osób, z czego 47,2% stanowiły kobiety. Podkreślić należy, iż dane te nie dotyczą podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób oraz gospodarstw indywidualnych w rolnictwie. Te ostatnie będą przedmiotem oddzielnej analizy.

Wyraźnie widać dominację zatrudnienia w przemyśle i budownictwie. W branży tej zatrudnionych jest prawie połowa wszystkich pracujących (49%). Istotną rolę odgrywają również usługi. Pracę w tej branży znalazło łącznie 191 osób (42,5%), w tym:

- Usługi rynkowe: 45 osób (10%);
- Usługi nierynkowe: 146 osób (32,5%).

²² Bank Danych Regionalnych, www.stat.gov.pl

W branży rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo i rybactwo zatrudnionych jest 38 osób (8,5%). Należy zauważyć, że brak większej ilości podmiotów w tym sektorze jest wyraźną słabością gminy w kontekście obsługi rodzimego rynku produktów rolnych.

Tabela 7. Pracujący w gminie Tomaszów Lubelski na tle innych gmin powiatu tomaszowskiego (31.12.2005)²³.

Gmina	Ogółem		Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo, rybactwo	Przemysł i budownictwo	Usługi	
	ogółem	w tym kobiety			rynkowe	nierynkowe
Bełzec	622	96	6	486	54	76
Jarczów	165	115	-	4	62	96
Krynice	128	78	15	-	19	94
Lubycza Król.	875	385	164	118	172	421
Łaszczów	862	398	83	486	117	176
Rachanie	423	173	14	219	40	150
Susiec	379	209	26	91	62	200
Tarnawatka	294	116	41	114	31	108
Telatyn	182	83	36	33	24	89
Tomaszów L. (m)	5802	2794	34	1727	1575	2466
Tomaszów Lub.	449	212	38	220	45	146
Tyszowce	422	264	16	51	34	321
w tym miasto	358	234	-	40	33	284
Ulhówek	263	141	70	6	46	141
Powiat	10866	5064	546	3555	2281	4484
Województwo	345362	176142	5286	107976	101231	130869

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2006. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2006

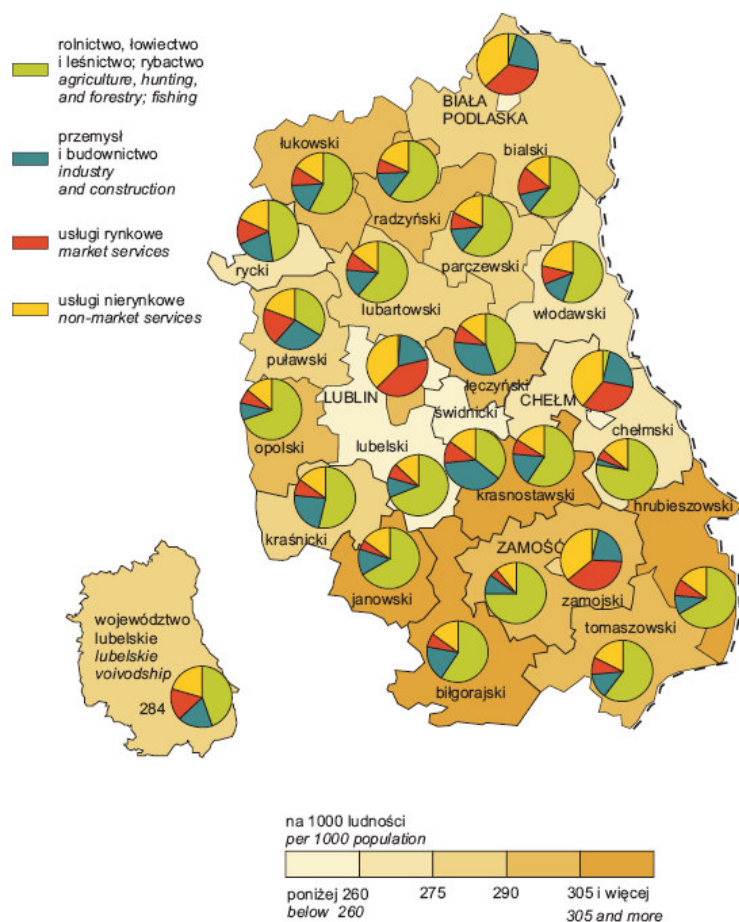
Podkreślić trzeba, iż przedstawione powyżej tendencje nieco odbiegają od tych, charakterystycznych dla województwa lubelskiego. Chodzi tutaj przede wszystkim o zatrudnienie w branży rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo i rybactwo, które na Lubelszczyźnie stanowi główne źródło zatrudnienia, natomiast w przypadku opisywanej gminy branża ta uzyskuje wartość zaledwie 8,5%. Wynika to zapewne ze specyfiki gminy, która położona jest w bezpośrednim sąsiedztwie miasta Tomaszów Lubelski, co może powodować swoisty import zjawisk gospodarczych i społecznych charakterystycznych dla obszarów miejskich.

Poza cytowaną powyżej różnicą, tendencje ogólne zbliżone są do tych, które charakterystyczne są dla województwa. Wśród podstawowych branż, wspólnych dla omawianych jednostek samorządu, mających wpływ na poziom zatrudnienia, wymienić należy:

- Przemysł i budownictwo;
- Usługi;
- Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo i rybactwo.

²³ Według faktycznego miejsca pracy; bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób oraz pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie; w zakresie jednostek sfery budżetowej - niezależnie od liczby pracujących

Ryc. 10. Pracujący w województwie lubelskim (31.12.2005).

Źródło: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/lublin/ASSETS_04w_07pow_wyk.pdf

Źródła GUS podają, iż przeciętne wynagrodzenie brutto w analogicznym okresie w powiecie tomaszowskim wynosiło 1854,38 zł. Wartość ta jest zdecydowanie niższa od średniej wojewódzkiej i średniej obliczonej dla podregionu chełmsko - zamojskiego (NTS III).

Należy założyć, iż w gminie Tomaszów Lubelski, której mieszkańcy w znacznej liczbie zatrudnieni są w mieście Tomaszowie Lubelskim, wartość średniego miesięcznego wynagrodzenia brutto kształtuje się nieco poniżej, a w niektórych przypadkach w granicach średniej wyliczonej dla powiatu tomaszowskiego.

Tabela 8. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w powiecie tomaszowskim²⁴ 31.12.2005)

	Ogółem	Sektor		Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo, rybactwo	Przemysł i budownictwo	Usługi	
		publiczny	prywatny			rynkowe	nierynkowe
w zł							
Powiat	1854,38	2077,58	1584,40	2118,61	1654,34	1559,06	2094,31

²⁴ Bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób, gospodarstw indywidualnych w rolnictwie, a w zakresie jednostek sfery budżetowej - niezależnie od liczby pracujących; bez zatrudnionych za granicą, fundacji stowarzyszeń i innych organizacji.

Podregion chełmsko – zamojski	1971,87	2178,72	1701,28	2685,20	1828,37	1792,93	2133,80
WOJEWÓDZTWO	2180,18	2428,05	1844,70	2500,28	2085,09	2058,80	2317,71T

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2006. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2006

Osoby utrzymujące się wyłącznie lub głównie z pracy w swoim gospodarstwie rolnym (wraz z osobami pozostającymi na utrzymaniu) tworzyli grupę 8655, co stanowiło 79,28% wszystkich mieszkańców gminy. Fakt ten potwierdza, iż głównym źródłem utrzymania na terenie gminy pozostaje praca we własnym gospodarstwie rolnym. Należy jeszcze podkreślić, iż cytowana wartość znacznie odbiega od średniej wyliczonej dla powiatu tomaszowskiego, która wynosi 62,9%.

Struktura zatrudnienia w tej grupie w zależności od powierzchni gospodarstwa przedstawiała się następująco:

- Gospodarstwa do 1,00 ha powierzchni: 21,9%;
- Gospodarstwa od 1,01 do 20,00 ha powierzchni: 77,1%;
- Gospodarstwa o powierzchni od 20,01 do 50,00 ha: 0,96%;
- Gospodarstwa o powierzchni powyżej 50 ha: 0,04%.

Tabela 9. Osoby utrzymujące się głównie z pracy w rolnictwie.

	Ogółem	Wielkość gospodarstwa				
		Do 1 ha	Powyżej 1 ha			
			Razem	Do 20 ha	21-50 ha	51 i więcej ha
Bełżec	1976	591	1385	1380	-	5
Jarczów	3035	333	2702	2545	139	18
Krynice	2877	479	2398	2309	89	-
Lubycza Król.	3988	1523	2465	2388	67	10
Łaszczów	4984	797	4187	3894	272	21
Rachanie	4400	1180	3220	3076	142	-
Susiec	6257	604	5653	5595	49	9
Tarnawatka	2842	499	2343	2275	68	-
Telatyn	3393	288	3105	2713	343	49
Tomaszów L. (m)	5346	1976	3370	3317	39	14
Tomaszów Lub.	8655	1893	6762	6673	85	4
Tyszowce	4566	886	3680	3431	242	7
Ulhówek	3462	667	2795	2503	235	57
Powiat	55781	11716	44065	42099	1770	196

Źródło: Powszechny Spis Rolny 2002, www.stat.gov.pl.

Interesujących informacji dostarcza analiza struktury dochodów z działalności rolniczej oraz jej znaczenia jako źródła utrzymania. Przedstawia się ona następująco:

- Gospodarstwa domowe utrzymujące się tylko z działalności rolniczej: 495 gospodarstw;
- Gospodarstwa domowe utrzymujące się z działalności rolniczej i pracy najemnej: 29 gospodarstw;
- Gospodarstwa domowe utrzymujące się z pracy najemnej: 991 gospodarstw;
- Gospodarstwa domowe utrzymujące się z pracy najemnej i działalności rolniczej: 108 gospodarstw;
- Gospodarstwa domowe utrzymujące się z emerytury i renty: 1113 gospodarstw;
- Gospodarstwa domowe utrzymujące się z działalności pozarolniczej: 171 gospodarstw;

- Gospodarstwa domowe utrzymujące się z niezarobkowych źródeł utrzymania: 176 gospodarstw.

2.4.2. Bezrobocie

Pod koniec roku 2005 na terenie gminy Tomaszów Lubelski zarejestrowanych było 846 bezrobotnych, z czego 434 osoby to były kobiety (51,3%). Uprawnieni do zasiłku tworzyli grupę 63 osób, co stanowiło zaledwie 7,44% wszystkich bezrobotnych na terenie gminy.

Należy zwrócić uwagę na problem osób długotrwale bezrobotnych (powyżej 24 miesięcy), którzy stanowili 34,5% wszystkich bezrobotnych na terenie gminy. Analiza danych z okresu 2002 - 2005 dotyczących tej grupy wykazuje stałą tendencję wzrostową. Udział jej w ogólnej liczbie bezrobotnych przedstawia się następująco:

- Rok 2002: 30,6%;
- Rok 2003: 36,8%;
- Rok 2004: 38,6%²⁵.

Tabela 10. Bezrobotni w gminie Tomaszów Lubelski na tle pozostałych gmin powiatu tomaszowskiego (31.12.2005).

	Liczba bezrobotnych		Bezrobotni zwolnieni z przycz. dot. zakł. pracy	Uprawnieni do zasiłku	Długotrwale bezrobotni (pow. 24 m.)
	Ogółem	Kobiety			
Powiat tomaszowski	7.591	3.684	121	501	2.834
Miasta:	1.630	828	34	150	499
Tomaszów Lubelski	1.630	828	34	150	499
Gminy:	5.961	2.856	87	351	2.335
Bełżec	395	192	3	44	165
Jarczów	225	114	2	18	61
Krynice	265	111	5	11	122
Lubycza Królewska	879	428	11	50	312
Łaszczów	471	221	5	31	220
Rachanie	431	210	2	18	173
Susiec	716	345	20	35	281
Tarnawatka	419	228	4	21	182
Telatyn	325	152	8	21	127
Tomaszów Lubelski	846	434	14	63	292
Tyszowce	410	163	8	23	166
Ulhówek	579	258	5	16	234

Źródło: <http://www.wup.lublin.pl/wup/index.php?kat=177>

Analiza podobnych danych dotyczących I kwartału 2007 roku wykazała pewne zmiany. Podstawowe dane z tego okresu przedstawiały się następująco:

- Liczba bezrobotnych: 799 osób, w tym kobiety 396 (49,5%);
- Bezrobotni zwolnieni z przyczyn dotyczących zakładu pracy: 17;
- Osoby uprawnione do zasiłku: 74 (8,75%);
- Osoby długotrwale bezrobotne: 235 (29,4%).

Porównując informacje z roku 2005 i I kwartału roku 2007 można zaobserwować pewne pozytywne tendencje, dotyczące przede wszystkim:

- Zmniejszenia się liczby osób bezrobotnych;
- Zmniejszenia się liczby osób długotrwale bezrobotnych.

²⁵ <http://www.wup.lublin.pl/wup/index.php?kat>

Zmiany te prawdopodobnie mogą być związane z obserwowanym aktualnie wzrostem gospodarczym w kraju.

2.4.3. Zasoby mieszkaniowe

Zasoby mieszkaniowe gminy pod koniec 2005 roku wynosiły 3013 mieszkań. Biorąc pod uwagę liczbę wszystkich gospodarstw domowych, która wynosi 3444, można stwierdzić, iż zdecydowana większość rodzin (87,5%) posiada własne mieszkanie²⁶. Jest to jeden z najwyższych wskaźników w powiecie tomaszowskim.

Również dane dotyczące przeciętnej powierzchni użytkowej jednego mieszkania oraz powierzchni użytkowej na jedną osobę lokują gminę na wysokiej pozycji w powiecie. Gmina pod tym względem zdecydowanie przekracza przeciętne wartości wskaźników określonych dla powiatu tomaszowskiego i województwa. Niewątpliwie wysoki procent zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych gminy należy do jej silnych stron.

Tabela 11. Zasoby mieszkaniowe gminy Tomaszów Lubelski na tle innych gmin powiatu (31.12.2005)

Gmina	Mieszkania	Izby	Powierzchnia użytkowa mieszkań w tys. m ²	Przeciętna				
				Liczba izb w mieszkaniu	Liczba osób na		Powierzchnia użytkowa w m ²	
					1 mieszkanie	1 izbę	1 mieszkania	na 1 osobę
Bełzec	838	3296	64,9	3,93	3,55	0,90	77,5	21,8
Jarczów	1171	4347	104,8	3,71	3,11	0,84	89,5	28,7
Krynice	1172	4235	94,7	3,61	3,12	0,86	80,8	25,9
Lubycza Królewska	2190	8060	160,1	3,68	3,26	0,89	73,1	22,4
Łaszczów	1983	7670	172,3	3,87	3,29	0,85	86,9	26,4
Rachanie	1782	6303	138,2	3,54	3,21	0,91	77,5	24,2
Susiec	2287	8393	187,0	3,67	3,43	0,93	81,8	23,9
Tarnawatka	1202	4353	93,1	3,62	3,40	0,94	77,5	22,8
Telatyn	1287	5075	122,3	3,94	3,49	0,89	95,0	27,2
Tomaszów L. (m)	6387	27290	511,5	4,27	3,16	0,74	80,1	25,4
Tomaszów Lub.	3013	12280	277,8	4,08	3,63	0,89	92,2	25,4
Tyszowce	1892	7158	169,4	3,78	3,34	0,88	89,5	26,8
w tym miasto	623	2642	58,6	4,24	3,63	0,86	94,0	25,9
Ulhówek	1614	5926	129,6	3,67	3,23	0,88	80,3	24,8
Powiat	26818	104386	2225,7	3,89	3,31	0,85	83,0	25,1
Województwo	700754	2609437	51484,1	3,72	3,11	0,84	73,5	23,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2006. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2006

W roku 2005 na terenie gminy oddano do użytku 16 mieszkań. Pod tym względem lokuje się ona w ścisłej czołówce powiatowej, zaraz po mieście Tomaszów Lubelski. Jest to również znaczącą siłą opisywanej gminy.

²⁶ http://www.stat.gov.pl/bdr/dane_cechter.wyswietl?p_zest_id=814540&p_typ=HTML

Tabela 12. Mieszkania oddane do użytku w 2005 roku (31.12.2005)

Gmina	Ogółem				w budynkach indywidualnych			
	Mieszkania	izby	Powierzchnia użytkowa w m ²		mieszkania	izby	Powierzchnia użytkowa w m ²	
			mieszkań	Przeciętna 1 mieszkania			mieszkań	Przeciętna 1 mieszkania
Bełżec	6	36	752	125,3	6	36	752	125,3
Jarczów	-	-	-	-	-	-	-	-
Krynice	1	5	121	121,0	1	5	121	121,0
Lubycza Królewska	5	32	756	151,2	5	32	756	151,2
Łaszczów	1	6	132	132,0	1	6	132	132,0
Rachanie	3	19	404	134,7	3	19	404	134,7
Susiec	4	24	618	154,4	4	24	618	154,4
Tarnawatka	1	7	117	117,0	1	7	117	117,0
Telatyn	2	14	309	154,5	2	14	309	154,5
Tomaszów L. (m)	51	289	7171	140,6	51	289	7171	140,6
Tomaszów Lub.	16	90	2035	127,2	16	90	2035	127,2
Tyszowce	1	7	117	117,0	1	7	117	117,0
w tym miasto	-	-	-	-	-	-	-	-
Ulhówek	-	-	-	-	-	-	-	-
Powiat	91	529	12532	137,7	91	529	12532	137,7
Województwo	5268	24946	556567	105,7	3204	18668	445747	139,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2006. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2006

2.4.4. Edukacja

Na terenie gminy funkcjonuje łącznie 14 placówek oświatowych, które prowadzą działalność w zakresie edukacji na poziomie szkoły podstawowej i gimnazjum. Podstawową sieć tworzą zespoły szkół, będące połączeniem szkół podstawowych i gimnazjum. Należą do nich:

1. Zespół Szkół Publicznych w Majdanie Górnym;
2. Zespół Szkół Publicznych w Sabaudii;
3. Zespół Szkół Publicznych w Podhorcach;
4. Zespół Szkół Publicznych w Łaszczówce;
5. Zespół Szkół Publicznych w Szarowoli.

Należy dodać, iż pierwsze cztery z wymienionych powyżej placówek prowadzą również klasy „0”, jako oddzielne oddziały. W pozostałych szkołach oddziały przedszkolne łączone są z klasami pierwszymi ze względu na małą liczbę dzieci. W roku szkolnym 2005/2006 w oddziałach przedszkolnych było 112 dzieci.

Niejako uzupełnieniem tego systemu są mniejsze szkoły podstawowe, prowadzące zajęcia tylko na poziomie szkoły podstawowej, a w niektórych przypadkach jedynie w klasach I - III. Do tych placówek należą:

1. Szkoła Podstawowa w Jezierni (klasy I - VI);
2. Szkoła Podstawowa w Justynówce (klasy I - VI);
3. Szkoła Podstawowa w Ułowie (klasy I - VI);
4. Szkoła Podstawowa w Pasiekach (klasy I - VI);
5. Szkoła Podstawowa w Przeorsku (klasy I - VI);
6. Szkoła Podstawowa w Typinie (klasy I - VI);
7. Szkoła Podstawowa w Rogóźnie (klasy I - III);
8. Szkoła Podstawowa w Rabinówce (klasy I - III);

9. Szkoła Podstawowa w Rudzie Wołoskiej - filia ZSP w Łaszczówce (klasy I - III).

W roku szkolnym 2005/2006 w szkołach podstawowych w 54 oddziałach uczyło się 669 dzieci, co stanowiło prawie 10% wszystkich uczniów pobierających naukę na tym poziomie w powiecie tomaszowskim.

Tabela 13. Szkoły podstawowe w roku szkolnym 2005/2006.

	Szkoły	Pomieszczenia szkolne	Oddziały	Uczniowie	Absolwenci
Tomaszów Lub.	14	79	54	669	116
Powiat	67	540	381	6766	1354

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2006. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2006

W tym samym roku szkolnym edukację w pięciu gimnazjach kontynuowało 276 uczniów. Udział uczniów placówek gimnazjalnych zlokalizowanych na terenie gminy Tomaszów Lubelski w skali powiatu osiąga poziom 6,5%.

Tabela 14. Gimnazja w roku szkolnym 2005/2006.

	Szkoły	Pomieszczenia szkolne	Oddziały	Uczniowie	Absolwenci
Tomaszów Lub.	5	16	15	276	-
Powiat	21	173	176	4344	1435

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2006. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2006

Biorąc pod uwagę wielkość gminy i liczbę ludności, należy ocenić, iż sieć szkół podstawowych i gimnazjalnych na terenie gminy jest dobrze zorganizowana i zapewnia dogodny dostęp do edukacji na tym poziomie, a w szczególności dla najmłodszych mieszkańców gminy. Niemniej zauważyć należy, iż utrzymywanie tak dużej liczby placówek jest bardzo uciążliwe dla budżetu gminy. Może to w wydatny sposób ograniczać jej możliwości inwestycyjne.

Ponadto analiza informacji pozyskanych podczas konsultacji społecznych wskazała na istotną grupę problemów wynikającą ze słabej bazy materialnej szkół. Chodzi tutaj przede wszystkim o brak sal gimnastycznych przy tych placówkach oraz konieczność prowadzenia lekcji w klasach łączonych. Na to nakładają się problemy z zatrudnianiem wysokokwalifikowanych specjalistów w szkołach oraz niż demograficzny wpływający na stałe zmniejszanie się liczby dzieci w wieku szkolnym.

Duże utrudnienia związane są też z możliwością dowozu uczniów do szkół na tą samą godzinę oraz brak możliwości kontynuacji nauki w gimnazjum dla wszystkich absolwentów szkół podstawowych spowodowane wysokimi kosztami dowozu uczniów.

Młodzież z terenu gminy ma możliwość kształcenia się na poziomie ponadgimnazjalnym w pozostałych szkołach położonych na terenie powiatu tomaszowskiego. Oferują one zróżnicowane kierunki kształcenia i zapewniają możliwość uzyskania matury. Do najważniejszych można zaliczyć:

- Zespół Szkół Nr 1 w Tomaszowie Lubelskim;
- Zespół Szkół Nr 2 w Tomaszowie Lubelskim;
- Zespół Szkół Nr 3 w Tomaszowie Lubelskim;
- Zespół Szkół Nr 4 w Tomaszowie Lubelskim;

- Zespół Szkół Nr 5 w Tyszowcach;
- Zespół Szkół Nr 6 w Lubyczy Królewskiej.

Listę tę należy uzupełnić o Specjalny Ośrodek Szkolno - Wychowawczy w Tomaszowie Lubelskim, który m.in. prowadzi specjalną szkołę zawodową dla chłopców.

Należy podkreślić, iż położony w bezpośrednim sąsiedztwie Tomaszów Lubelski jest także ośrodkiem akademickim, tak więc młodzież z terenu gminy ma możliwość zdobywania wykształcenia bez konieczności opuszczania miejsca zamieszkania. Istnieje tu bowiem Wydział Zamiejscowy Nauk Prawnych i Ekonomicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Ciekawym przedsięwzięciem jest Międzynarodowy Powszechny Uniwersytet Wiedzy Ekologicznej.

Najbliższy duży ośrodek akademicki znajduje się w Zamościu, gdzie od kilku lat obserwowany jest szybki rozwój szkolnictwa wyższego. Obecnie w mieście funkcjonują szkoły wyższe, do których uczęszcza około 6 tysięcy studentów. Są to:

- Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji;
- Wyższa Szkoła Humanistyczno - Ekonomiczna;
- Instytut Nauk Rolniczych w Zamościu Akademii Rolniczej w Lublinie;
- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa.

Kolejne uczelnie wyższe zlokalizowane są w stolicy województwa - Lublinie, który jest największym ośrodkiem akademickim we wschodniej części Polski. Kształcą się tutaj 84,4%, (4,5% studiujących w kraju) z ogólnej liczby studentów województwa. Prym wśród uczelni wiodą: Uniwersytet Marii Curie - Skłodowskiej i Katolicki Uniwersytet Lubelski, w których kształcą się ponad 54 tysiące studentów (55,7% ogółu studiujących na Lubelszczyźnie).

2.4.5. Ochrona zdrowia

Przeprowadzone dotychczas badania wykazują, że największe zagrożenie dla zdrowia i życia tutejszej ludności stanowią choroby układu krążenia. Choroby te są dominującą przyczyną przedwczesnej umieralności. Szczególnie groźna jest choroba niedokrwienna serca, w tym zawał mięśnia sercowego, choroby naczyń mózgowych i nadciśnienie tętnicze. Należy zauważyć, iż choroby układu krążenia są główną przyczyną pobytu pacjenta w szpitalu i jedną z głównych przyczyn absencji chorobowej. Są też najczęstszą przyczyną zgłaszania się chorych do leczenia ambulatoryjnego.

Kolejną grupę stanowią choroby nowotworowe, które od wielu lat wykazują stałą tendencję wzrostową w zakresie zachorowalności, chorobowości i umieralności. Obserwuje się przy tym wyższe natężenie umieralności w populacji mężczyzn niż wśród kobiet.

Trzecią, co do wielkości grupą zagrożenia zdrowia i życia są urazy i zatrucia. Z uwagi na fakt, że w znacznym stopniu jest to teren rolniczy zatrucia środkami ochrony roślin stanowią problem typowy dla tego regionu, a który nie dotyczy środowisk miejskich. Od kilku lat obserwuje się również tendencję wzrostową liczby chorych leczonych z powodu zaburzeń psychicznych.

Podstawową placówką świadczącą usługi zdrowotne na terenie powiatu tomaszowskiego jest Samodzielny Publiczny Zespół Opieki Zdrowotnej w Tomaszowie Lubelskim. Profil jego działalności obejmuje zakres: chorób wewnętrznych, chirurgii i ortopedii, pediatrii, ginekologii i położnictwa, gruźlicy i choroby płuc, chorób zakaźnych, neurologii, reumatologii, laryngologii, dermatologii i wenerologii, okulistyki, endokrynologii, audiologii, onkologii, dializoterapii, opieki paliatywnej, psychologii, rehabilitacji leczniczej, diagnostyki i analiz laboratoryjnych, stomatologii, ortodontyki, protetyki i chirurgii szczękowej. Wyżej wymienione świadczenia realizowane są w oddziałach szpitalnych i poradniach specjalistycznych.

Specjalistyczną opiekę szpitalną o zasięgu ponadregionalnym i wojewódzkim realizują szpitale kliniczne w Lublinie oraz szpitale w Białej Podlaskiej, Chełmie i Zamościu, szpitale psychiatryczne w Lublinie, Suchowoli (powiat Radzyń Podlaski), Radeckich (powiat Zamość) i zakład opiekuńczo leczniczy w Celejowie (powiat Puławy). W ramach lecznictwa uzdrowiskowego funkcjonują: szpitale uzdrowiskowe, sanatoria i zakłady przyrodolecznicze w Nałęczowie, Poniatowej, Adampolu, Horyńcu i Krasnobrodzie.

Należy jeszcze dodać, iż bezpośrednią opiekę zdrowotną nad mieszkańcami gminy sprawują dwa niepubliczne zakłady opieki zdrowotnej zlokalizowane w Tomaszowie Lubelskim i Podhorcach. Pierwszy z nich obejmuje swą opieką około 9000 mieszkańców gminy z miejscowości położonych najbliżej miasta. Natomiast NZOZ w Podhorcach świadczy usługi głównie dla mieszkańców następujących miejscowości: Podhorce, Justynówka, Górno, Typin, Przecinka, Nowa Wieś, Klekacz. Opieką w tej placówce objętych jest około 1500 mieszkańców gminy.

2.4.6. Pomoc społeczna

Na terenie gminy Tomaszów Lubelski organizacją pomocy społecznej zajmuje się Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej, który został utworzony w 1990 roku. Głównym celem jego działalności jest:

- Zaspokajanie niezbędnych potrzeb życiowych osób i rodzin oraz umożliwienie im bytowania w warunkach odpowiadających godności człowieka;
- Zapobieganie powstawaniu sytuacji zmuszających do korzystania z tego typu pomocy²⁷.

Obszar gminy podzielony jest na 5 rejonów opiekuńczych:

- Rejon Opiekuńczy nr 1 - obejmuje następujące miejscowości: Chorążanka, Górno, Justynówka, Klekacz, Majdanek, Nowa Wieś, Podhorce, Przecinka, Sabaudia, Typin.
- Rejon Opiekuńczy nr 2 - obejmuje następujące miejscowości: Pasieki, Rogóźno - Kolonia, Rogóźno I, II, III, Ulów.
- Rejon Opiekuńczy nr 3 - obejmuje następujące miejscowości: Jeziernia, Łaszczówka - Kolonia, Rabinówka, Szarowola, Zamiany, Wieprzowe Jezioro.
- Rejon opiekuńczy nr 4 - obejmuje następujące miejscowości: Łaszczówka, Przeorsk, Ruda Wołoska, Ruda Żelazna.

²⁷ Informacje wykorzystane w tym podrozdziale pochodzą ze „Sprawozdania z działalności GOPS za 2006 rok” oraz informacji pisemnej przekazanej przez Kierownika tej placówki.

- Rejon Opiekuńczy nr 5 - obejmuje następujące miejscowości: Majdan Górny I, II, Dąbrowa Tomaszowska.

Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej realizuje wiele programów gminnych, które łagodzą skutki przemian społecznych obserwowanych w kraju. Wśród nich można wymienić:

- Program profilaktyki i opieki nad dzieckiem i rodziną;
- Gminny program przeciwdziałania alkoholizmowi i narkomanii;
- Program profilaktyki i wsparcia socjalnego dla osób i rodzin z zaburzeniami psychicznymi - w ramach realizacji przyjętych celów utworzony został Środowiskowy Dom Samopomocy w Szarowoli dla osób z zaburzeniami psychicznymi. Planowany termin jego otwarcia przewidywany jest w październiku 2007. Ponadto pozyskano dotację z MPiPS w kwocie 16 800 zł na realizację innych celów programowych;
- Pilotażowy program Ministerstwa Budownictwa i Infrastruktury - w ramach Programu pozyskano kwotę 158 tys. na remont budynku, który przeznaczony zostanie na mieszkania socjalne i noclegownię. Istotnym jego elementem był fakt, iż przy pracach budowlanych zatrudnione były osoby bezrobotne.

Pracownicy GOPS przy współpracy z OSP, rozprowadzali również żywność wśród najuboższych rodzin. Pochodziła ona z rezerw Lubelskiego Banku Żywności. Łącznie rozprowadzono prawie 15 ton żywności. Z tej formy pomocy skorzystało około 500 rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej, spowodowanej bezrobociem, wielodzietnością, chorobami, niepełnosprawnością oraz niezaradnością życiową.

Na terenie gminy corocznie organizowana jest akcja „Pomóż dzieciom przetrwać zimę”. Ponadto we współpracy ze szkołami, organizacjami pozarządowymi oraz osobami bezpośrednio związanymi z lokalnym środowiskiem (sołtysami, radnymi) realizowane są działania ostonowe w stosunku do osób zagrożonych następstwami zimy.

Gmina przystąpiła również do programu współfinansowanego przez Powiatowy Urząd Pracy w Tomaszowie Lubelskim. W jego ramach 25 osób bezrobotnych, bez prawa do zasiłku i korzystających ze świadczeń pomocy społecznej realizowało prace społecznie użyteczne na rzecz instytucji użyteczności społecznej, w tym: szkół, ośrodka kultury i innych placówek.

Uwzględniając powyższe fakty należy stwierdzić, iż Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej prowadzi aktywną działalność w zakresie łagodzenia skutków przemian społecznych oraz problemów wynikających z tego faktu. Niemniej analiza danych statystycznych dotyczących pomocy społecznej z ostatnich kilku lat pozwala na wyciągnięcie wniosków, które prowadzą do następującej konkluzji: wzrost liczby beneficjentów pomocy społecznej oraz liczby udzielanych świadczeń sygnalizuje pogłębiające się problemy społeczne gminy. Zjawisko to jest obserwowane na terenie całego kraju, a szczególnie odczuwalne jest na tzw. „ścianie wschodniej”.

Wymienione problemy należy uzupełnić jeszcze o niską aktywność organizacji pozarządowych w zakresie wspomaganie realizacji zadań pomocy społecznej. Włączenie do systemu opieki społecznej innych podmiotów mogłoby przynieść pozytywne skutki zarówno w aspekcie finansowym, jaki i merytorycznym. Przykładem takiego obszaru działań może być np. pomoc osobom

niepełnosprawnym, które na terenie gminy nie mogą uzyskać odpowiedniego wsparcia.

Podsumowując powyższe informacje można wyciągnąć wniosek, iż w niedalekiej przyszłości dla zachowania dotychczasowego poziomu świadczonych usług w zakresie polityki społecznej niezbędne będzie podjęcie działań, które będą dotyczyły:

- Poszukiwania dodatkowych środków finansowych na realizację zadań;
- Aktywizacji społeczności lokalnej w rozwiązywaniu najważniejszych problemów społecznych;
- Znalezienia partnerów społecznych i instytucjonalnych, którzy wesprą działania GOPS.

Powyższe wnioski potwierdza obserwowana od kilku lat tendencja zwyżkowa liczby beneficjentów pomocy społecznej.

2.4.7. Kultura i sport

Na terenie gminy funkcjonuje ośrodek kultury - Gminny Ośrodek Kultury w Podhorcach. Placówka ta realizuje swoje zadania dwutorowo, w systemie pracy ciągłej oraz poprzez organizację imprez okolicznościowych.

Ważnym elementem życia kulturalnego gminy jest funkcjonowanie Biblioteki Komunalnej z siedzibą w Majdanie Górnym. Posiada ona trzy filie zlokalizowane w Łaszczówce, Podhorcach, Szarowoli. Zgromadzony księgozbiór liczy prawie 32 tysiące woluminów. Przez cały rok 2005 wypożyczono prawie 23 tysiące książek, co daje wskaźnik 26,1 książki na jednego czytelnika. Jest to najwyższy wskaźnik wśród gmin powiatu tomaszowskiego²⁸. Oprócz podstawowej działalności bibliotek, jaką jest wypożyczanie książek, biblioteki prowadziły również pracę z zakresu upowszechniania czytelnictwa poprzez organizację konkursów, wystaw oraz gier i zabaw.

Wymienione powyżej placówki realizują zadania dotyczące upowszechniania kultury na terenie gminy. Jednym z elementów tej działalności jest organizacja imprez o zasięgu lokalnym, gminnym i powiatowym. Wśród najważniejszych wydarzeń kulturalnych można wymienić:

- Konkurs Recytatorski im. Bolesława Leśmiana;
- Przegląd Teatrów Dziecięcych - finał powiatowy;
- Konkursy plastyczne i literackie pt. „Człowiek wolny od natógów”;
- Gminne Święto Niepodległości w Podhorcach;
- Gminny Przegląd Kolęd i Pastoralek;
- Gminny Konkurs Wiedzy Pożarniczej „Młodzież zapobiega pożarom”;
- Sejmik Ekologiczny w Majdanie Górnym;
- Spotkania pod hasłem „Ojczyzna - Ojcowizna” w Ulowie;
- Dzień Papieski w Podhorcach;
- Spotkania opłatkowo - kolędowe.

Biblioteka Komunalna, poza upowszechnianiem czytelnictwa, organizuje również zajęcia dodatkowe dla czytelników, których szczegółowy plan przygotowany jest corocznie. W siedzibie Biblioteki w Majdanie Górnym urządzona została czytelnia internetowa, która cieszy się dużą popularnością.

²⁸ Województwo Lubelskie 2006. Podregiony, powiaty, gminy, Lublin 2006.

Należy jeszcze dodać, iż Gminny Ośrodek Kultury sprawują opiekę nad zespołami ludowymi. W całej gminie jest ich aż osiem:

- „Sąsiadeczki” - Łaszczówka;
- „Szarowolanki” - Szarowola;
- „Kalina” - Ruda Wołoska;
- „Jezioranki” - Jeziernia;
- „Majdanianki” - Majdan Górny;
- „Rogoźnianki” - Rogóźno;
- „Prząśniczki” - Ulów;
- Chór męski - Podhorce.

Zespoły te kultywują miejscowy folklor. Reprezentują gminę na różnego rodzaju przeglądach i festiwalach - będąc ambasadorami kultury lokalnej.

Istotnym problemem w działalności kulturalnej są małe środki finansowe przeznaczane na tego typu działania. Wynika to z ograniczonych możliwości finansowych gminy. W związku z tym należy stwierdzić, iż w przyszłości niezbędne będzie podjęcie działań zmierzających do pozyskania zewnętrznych środków finansowych pochodzących z budżetu państwa (np. Programy Operacyjne Ministra Kultury), budżetu Unii Europejskiej oraz innych źródeł.

Na terenie gminy znajduje się osiem boisk do gier wielkich (w tym trzy przyszkolne) oraz siedem boisk do gier małych. Ich wyposażenie w urządzenia sportowe jest sukcesywnie uzupełniane. Istotnym problemem jest to, iż na terenie gminy nie ma żadnej sali gimnastycznej. Mało też zlokalizowanych jest tutaj placów zabaw, boisk i podobnej infrastruktury.

Istotnym elementem infrastruktury sportowej na terenie gminy jest również wyciąg narciarski na Białej Górze oraz tor do biegów narciarskich w okolicy Siwej Doliny.

Na terenie gminy funkcjonują dwa kluby sportowe, które dysponują obiektami sportowymi. Są to Spartakus Szarowola i GLKS „Pogoń” Łaszczówka. Kluby te zarejestrowane są w Okręgowym Związku Piłki Nożnej. Prowadzona tam działalność jest formą zorganizowanej aktywności sportowej dla dzieci, młodzieży i dorosłych na terenie gminy.

Istotną rolę w promowaniu aktywności fizycznej odgrywają placówki szkolne, które organizują liczne imprezy sportowe, wśród których jako najważniejsze można wymienić:

- Gminne Święto Sportu - dla uczniów szkół podstawowych i gimnazjalnych;
- Gminne Mistrzostwa w sportach zimowych;
- Gminne rozgrywki w tenisa stołowego;
- Gminne mistrzostwa w piłce nożnej.

2.4.8. Potencjał turystyczny

Położenie geograficzne, duże zróżnicowanie ukształtowania terenu, klimat, duża różnorodność przyrodnicza i krajobrazowa, bogata historia i tradycje kulturowe sprawiają, że gmina Tomaszów Lubelski posiada szereg walorów, które zachęcają do wypoczynku i sprzyjają rozwojowi różnych form turystyki.

Jak wspomniano wcześniej na terenie gminy znajdują się źródła dwóch roztoczańskich rzek: Sołokiji (w pobliżu Tomaszowa Lubelskiego) i Huczwy (w okolicach Justynówki). Jest tu także kilka zbiorników wodnych. Największy o powierzchni 22 ha, położony jest w Rogóźnie i jest znaną atrakcją wędkarską. Zarybieniem tego stawu zajmuje się Polski Związek Wędkarski i Koło Wędkarskie. Inne zbiorniki zlokalizowane są w Rudzie Żelaznej, Przeorsku, Rudzie Wołoskiej i Łaszczówce.

Do niewątpliwych atrakcji turystycznych gminy należy zaliczyć dwa rezerваты:

- „Piekietko” - jest to rezerwat geologiczny o charakterze ścisłym utworzony w 1962 roku na powierzchni 1,24 ha. Znajduje się tam 68 narzutowych głazów przyniesionych przez lodowiec. Największy z nich ma ok. 10 m średnicy. Rezerwat położony jest na wschód od Tomaszowa Lubelskiego.
- „Zarośle” - rezerwat leśny o powierzchni 64,02 ha, utworzony w 1998 roku w miejscowości Ulów. Rezerwat ma na celu ochronę lasów jodłowo - bukowych, w tym 110 - letniego starodrzewu jodły z pojedynczymi 130 - letnimi okazami, z udziałem sosny, świerka, grabu i lipy²⁹ Teren ten, jak wspomniano już wcześniej, zaliczony został do obszarów „Natura 2000”.

Na terenie gminy znajduje się również 13 pomników przyrody. Są to pojedyncze drzewa, grupy drzew, aleje, źródła, pomniki przyrody nieożywionej. Do najciekawszych należy zaliczyć:

- Korkowce amurskie o obwodzie 140 i 142 cm i wysokości 12 m w Rogóźnie;
- Trzy lipy drobnolistne o obwodzie 320 cm, 370 cm, 500 cm i wysokości 25 m we wsi Majdan Górny (Lipka);
- Dąb szypułkowy o obwodzie 350 cm i wysokości 28 m w Rogóźnie;
- Skalki na powierzchni 1,74 ha na szczycie wzgórza Wapielnia w miejscowości Ulów;
- Źródlika o powierzchni 0,1 ha w Sołokijach, u podnóża stromego zbocza.

Na terenie gminy, w miejscowości Justynówka, na północno - zachodnim stoku Białej Góry znajduje się jeden z nielicznych wyciągów narciarskich w województwie lubelskim. Nie posiada on jednak żadnego zaplecza w postaci oświetlenia stoku, gastronomii czy wypożyczalni sprzętu narciarskiego, co czyni go mało atrakcyjnym dla osób z zewnątrz. Z całą pewnością jego obecność można określić jako znaczący, ale niewykorzystany potencjał turystyczny gminy. Ponadto w okolicach wsi Pasieki zlokalizowana jest trasa rowerowa oraz tor do biegów narciarskich.

W uzupełnieniu należy jeszcze dodać, iż przez teren gminy przebiegają następujące szlaki turystyczne³⁰:

- Szlak Centralny (biegnący z Bełzca do Szastarki);
- Szlak Historyczny (biegnący z Tomaszowa Lubelskiego do Turkowic);
- Szlak Wolnościowy (biegnący z Tomaszowa Lubelskiego do Hrebennego);
- Szlak Walk partyzanckich (biegnący z Tomaszowa Lubelskiego do Bodaczowa).

²⁹ A. Pawłowski, Roztocze Środkowe. Przewodnik nie tylko dla turystów, Wydawnictwo Naukowe, Turystyczne i Edukacyjne, Mielec 2003, s.173-175.

³⁰ Mapa Roztocze od Kraśnika do Lwowa, Wojskowe Zakłady Kartograficzne, W-wa 1996.

Na trasie Tomaszów Lubelski - Lwów w miejscowościach Kolonia Łaszczówka i Jeziernia znajduje się kilka obiektów hotelarskich i gastronomicznych

Podsumowując, należy stwierdzić, iż zaplecze turystyczne jest jednym z największych potencjałów rozwojowych gminy, który dotychczas nie był w pełni wykorzystany. Istotną przeszkodą jest niewystarczająco rozwinięta infrastruktura turystyczna na terenie gminy. Wg dostępnych informacji na terenie gminy funkcjonuje tylko jedno gospodarstwo agroturystyczne w miejscowości Jeziernia - Państwa Renaty i Dariusza Krawczyków.

2.5. Przedsiębiorczość

Bazę ekonomiczną gminy Tomaszów Lubelski pod koniec 2005 roku tworzyło 485 podmiotów gospodarczych, z czego zdecydowana większość zaliczana była do sektora prywatnego (94,4%). W stosunku do roku 2001 zanotowano wzrost liczby podmiotów gospodarczych z 429 do 500 w 2006 roku. Jednakże tempo tego wzrostu nie było równomierne. W kolejnych latach przedstawiało się następująco:

- Rok 2001: 429 podmiotów gospodarczych;
- Rok 2002: 476 podmiotów gospodarczych;
- Rok 2003: 524 podmioty gospodarcze;
- Rok 2004: 521 podmiotów gospodarczych;
- Rok 2005: 485 podmiotów gospodarczych;
- Rok 2006: 500 podmiotów gospodarczych³¹.

Powyższe dane wskazują na stały wzrost liczby podmiotów gospodarczych na terenie gminy. Należy zwrócić uwagę na pewne załamanie koniunktury w roku 2005, kiedy to zanotowano znaczący spadek ich liczby. Niemniej dane z roku 2006 wskazują na dalszy wzrost liczby podmiotów gospodarczych, co jest

pozytywnym prognozą na przyszłość. Wpisuje się to poza tym w obserwowany w naszym kraju w ostatnich miesiącach wyraźny wzrost gospodarczy, czego zapewne beneficjentami są również mieszkańcy gminy.

Przyjmując za miernik przedsiębiorczości liczbę podmiotów gospodarczych na 1 tysiąc mieszkańców, można stwierdzić, iż gmina Tomaszów Lubelski ze wskaźnikiem 44,4 należy do przeciętnych pod tym względem w powiecie tomaszowskim.

Tabela 15. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON w 2005 roku (31.12.2005)

Gmina	Ogółem	Sektor		z ogółem					
		Publiczny	Prywatny	spółki handlowe		Spółki cywilne	Spółdzielnie	Fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą
				razem	w tym z udziałem kapitału zagranicznego				
Bełżec	156	8	148	7	1	11	1	5	118

³¹ http://www.stat.gov.pl/bdr/dane_cechter.czaskatpoag?P_NTS_ID=3&P_SZUKANIE=&P_TERY_ID=1149

Jarczów	155	12	143	3	-	7	2	15	105
Krynice	167	9	158	1	-	12	3	11	124
Lubycza Królewska	336	20	316	13	1	30	8	16	235
Łaszczów	306	21	285	11	-	10	5	6	245
Rachanie	237	12	225	-	-	10	3	10	196
Susiec	403	17	386	2	-	25	-	21	323
Tarnawatka	166	12	154	3	1	5	3	10	130
Telatyn	198	8	190	4	-	10	2	14	144
Tomaszów L. (m)	2962	76	2886	88	5	234	17	52	2455
Tomaszów Lub.	485	27	458	9	-	22	2	13	403
Tyszowce	350	18	332	4	-	14	2	13	290
w tym miasto	204	13	191	4	-	14	2	2	163
Ulhówek	194	11	183	5	-	3	2	16	140
Powiat	6115	251	5864	150	8	393	50	202	4908
Województwo	149019	6054	142965	7087	832	10455	1246	4820	115697

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2006. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2006

Struktura działowa podmiotów gospodarki narodowej wykazuje, że najwięcej podmiotów działało w sekcji handel i naprawy - 44,3% wszystkich przedsiębiorstw na terenie gminy. Dużą rolę odgrywają też następujące sekcje:

- Budownictwo - 10,9%;
- Przemysł (przetwórstwo przemysłowe) - 9,3%;
- Transport, gospodarka magazynowa i łączność - 8,04%.

Tabela 16. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON według wybranych sekcji PKD w 2005 roku (31.12.2005)

Gmina	Ogółem	w tym								
		Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo	przemysł		Budownictwo	Handel i naprawy	Hotele i restauracje	Transport, gospodarka magazynowa i łączność	Pośrednictwo finansowe	Obsługa nieruchomości
			razem	w tym przetwórstwo przemysłowe						
Bełżec	156	5	20	20	22	61	4	11	1	9
Jarczów	155	18	14	6	13	38	1	19	5	5
Krynice	167	8	15	15	6	67	6	19	10	4
Lubycza Królewska	336	33	20	20	37	123	9	19	12	24
Łaszczów	306	9	26	25	15	139	7	28	8	19
Rachanie	237	11	18	17	17	96	5	21	15	15
Susiec	403	48	43	42	52	124	10	25	7	21
Tarnawatka	166	9	14	13	21	69	1	8	3	8
Telatyn	198	16	13	9	8	66	7	17	5	21
Tomaszów L. (m)	2962	18	256	254	255	1282	79	180	95	340
Tomaszów Lub.	485	16	50	45	53	215	12	39	12	18
Tyszowce	350	15	26	24	34	158	8	17	16	16
w tym miasto	204	2	20	19	12	100	5	9	6	13
Ulhówek	194	23	8	8	18	57	4	17	3	9
Powiat	6115	229	523	498	551	2495	153	420	192	509
Województwo	149019	4130	13147	12820	13691	53768	3965	11050	5523	18224

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2006. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2006

Pod koniec 2005 roku działalność gospodarczą prowadziły 403 osoby fizyczne. W kategorii tej widać zdecydowaną przewagę przedsiębiorców działających w sekcji handel i naprawy (49,4,6%) i budownictwie (12,9%). O ile w pierwszej z nich funkcjonowanie można uznać za ciągłe (działalność prowadzona przez cały rok), o tyle budownictwo można określić jako głównie działalność sezonową.

Należy na koniec dodać, iż analiza rynków zbytu, które znajdują się w zasięgu miejscowych przedsiębiorców wskazuje, że są oni zaangażowani przede wszystkim w obsługę rynku lokalnego i regionalnego. W niewielkim zakresie ich działalność związana jest z eksportem.

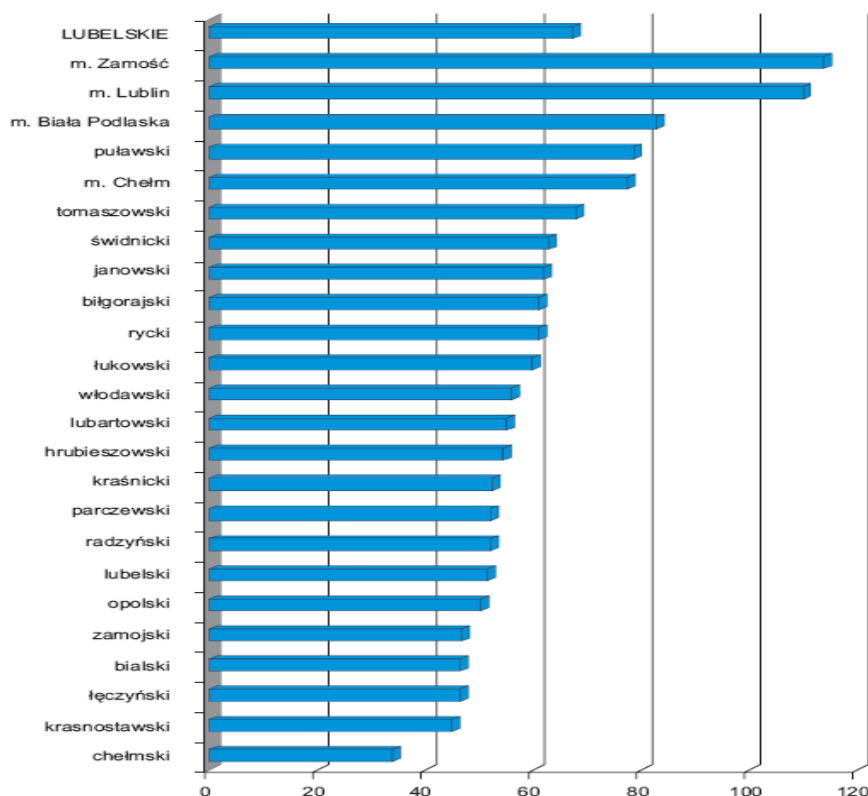
Tabela 17. Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą według wybranych sekcji PKD (31.12.2005)

Gmina	Ogółem	w tym						
		Przetwórstwo przemysłowe	Budownictwo	Handel i naprawy	Hotele i restauracje	Transport, gospodarka magazynowa i łączność	Pośrednictwo finansowe	Obsługa nieruchomości i firm
Bełżec	118	14	21	53	3	10	1	7
Jarczów	105	6	13	33	1	18	5	3
Krynice	124	11	6	62	3	19	10	3
Lubycza Królewska	235	18	34	107	6	18	10	15
Łaszczów	245	16	15	131	6	26	7	19
Rachanie	196	16	17	91	4	21	15	13
Susiec	323	37	50	117	10	25	7	19
Tarnawatka	130	10	21	65	1	8	3	7
Telatyn	144	9	8	59	7	16	5	15
Tomaszów L. (m)	2455	214	226	1109	66	154	94	268
Tomaszów Lub.	403	38	52	199	11	39	11	17
Tyszowce	290	22	34	145	7	16	16	13
w tym miasto	163	17	12	87	4	8	6	10
Ulhówek	140	7	18	54	4	16	3	9
Powiat	4908	418	515	2225	129	386	187	408
Województwo	115697	10015	12121	45474	3173	10154	5184	13513

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Województwo Lubelskie 2006. Podregiony, powiaty, gminy”, Lublin 2006

Należy zauważyć, iż tempo rozwoju przedsiębiorczości na terenie powiatu tomaszowskiego należy do największych w województwie. Pod tym względem powiat zajmuje szóste miejsce w województwie, co znajduje potwierdzenie w zamieszczonych poniżej analizach GUS.

Ryc. 11. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON w 2005 roku (na 1 tys. ludności).

Źródło: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/lublin/ASSETS_04w_16pow_wyk.pdf

Należy zauważyć, iż dobrze funkcjonująca przedsiębiorczość (w tym mała i średnia) stanowi podstawę do budowania konkurencyjności lokalnej, a co za tym idzie również i regionalnej gospodarki. Tymczasem sektor małych i średnich przedsiębiorstw na Lubelszczyźnie, a tym samym i na terenie gminy Tomaszów Lubelski, należy do najstąbiej rozwiniętych w Polsce i boryka się z wieloma poważnymi problemami rozwojowymi. Pozytywne zjawiska gospodarcze hamowane są przez liczne bariery formalno - prawne prowadzenia działalności gospodarczej, a także wciąż słabo rozwinięty system samorządu gospodarczego i instytucji wspierania biznesu.

Aktualnie do najważniejszych utrudnień związanych z rozwojem tego sektora na terenie gminy można zaliczyć:

- Funkcjonowanie przedsiębiorstw w tradycyjnych sektorach produkcji i usług;
- Niskie zatrudnienie i niskie kapitały własne;
- Niski poziom konkurencyjności produktowej, technologicznej i organizacyjnej;
- Niewielkie zaangażowanie przedsiębiorstw w działalność eksportową;
- Brak mocnych powiązań kooperacyjnych z partnerami w kraju i za granicą.

Istotne z punktu widzenia rozwoju przedsiębiorczości jest tzw. otoczenie biznesu. W położonym w sąsiedztwie Tomaszowie Lubelskim funkcjonują filie Fundacji Rozwoju Lubelszczyzny i Lubelskiej Fundacji Rozwoju, które świadczą m.in. usługi doradcze dla przedsiębiorców oraz osób planujących rozpoczęcie

działalności gospodarczej. Dla rozwoju tej branży ważny jest także dostęp do środków finansowych. Potrzeby te są zaspokajane przez liczne oddziały banków zlokalizowane w Tomaszowie Lubelskim. Należą do nich:

- Bank Gospodarki Żywnościowej S.A.;
- Bank PeKaO S.A.;
- Bank Przemysłowo - Handlowy PBK S.A.;
- Bank Spółdzielczy;
- Kredyt Bank S.A.;
- Bank PKO BP;
- GETIN Bank S.A.

2.6. Rolnictwo

W przeważającej części gminy występują dość słabe gleby, co nie stwarza najlepszych warunków do rozwoju rolnictwa. Występują tu gleby kompleksu zarówno pszennego jak i żytniego, w tym:

- Kompleks pszenny bardzo dobry - 9% ogólnej powierzchni gruntów ornych;
- Kompleks pszenny dobry - 16% ogólnej powierzchni gruntów ornych;
- Kompleks pszenny wadliwy - 30% ogólnej powierzchni gruntów ornych;
- Kompleks żytni bardzo dobry - 5% ogólnej powierzchni gruntów ornych;
- Kompleks żytni dobry - 19% ogólnej powierzchni gruntów ornych;
- Kompleks żytni słaby - 16% ogólnej powierzchni gruntów ornych;
- Kompleks żytni bardzo słaby - 5% ogólnej powierzchni gruntów ornych.

Wg danych uzyskanych w ramach Powszechnego Spisu Rolnego 2002 na terenie gminy Tomaszów Lubelski funkcjonowało 3276 gospodarstw rolnych, z czego wszystkie należały do kategorii gospodarstw indywidualnych. Ich podział ze względu na zajmowaną powierzchnię przedstawia się następująco:

- Gospodarstwa do 1 ha powierzchni: 946;
- Gospodarstwa o powierzchni od 1,01 do 4,99 ha: 1778;
- Gospodarstwa o powierzchni od 5,00 do 14,99 ha: 511;
- Gospodarstwa o powierzchni od 15,00 do 19,99 ha: 21;
- Gospodarstwa o powierzchni od 20 do 49,99 ha: 20³².

W tym miejscu należy podkreślić fakt, iż na terenie gminy brak jest dużych gospodarstw rolnych o powierzchni ponad 50 ha. O znaczącym rozdrobieniu gospodarstw rolnych świadczy również fakt, iż 83,2% z nich ma powierzchnię mniejszą niż 5 ha.

Struktura użytków rolnych wykazuje proporcje charakterystyczne dla gmin wiejskich, gdzie głównym zajęciem ludności jest rolnictwo. Ogólna powierzchnia gruntów rolnych na terenie gminy wynosiła 12 094,36 ha, natomiast samych użytków rolnych 10 358,01 ha. Szczegółowo ich struktura przedstawia się w następujący sposób:

- Grunty orne ogółem: 9 099,60 ha;
- Grunty orne pod zasiewami: 7 413,44 ha;
- Grunty orne (odłogi): 1 109,61 ha;
- Grunty orne (ugory): 576,55 ha;
- Sady: 70,89 ha;
- Łąki trwałe (ogółem): 996,48 ha;

³² www.stat.gov.pl/bdr/dane_cechter.czaskatpoag?P_NTS_ID=3&P_SZUKANIE=&P_TERY_ID=1149

- Lasy i grunty leśne (ogółem): 4 539,50 ha;
- Pozostałe grunty (ogółem): 1 180 ha³³.

Wśród najpopularniejszych upraw dominowały różne gatunki zbóż oraz ziemniaki. Wśród 2550 gospodarstw rolnych, które deklarowały prowadzenie działalności rolniczej, szczegółowy udział podstawowych upraw przedstawiał się następująco:

- Ziemniaki: 1937 gospodarstw;
- Pszenica ozima: 1540 gospodarstw;
- Jęczmień jary: 1068 gospodarstw;
- Mieszanki zbożowe jare: 1023 gospodarstwa;
- Truskawki: 798 gospodarstw;
- Żyto: 785 gospodarstw;
- Pszenica jara: 615 gospodarstw;
- Owies: 545 gospodarstw.

Powyższą listę można jeszcze uzupełnić o mniej popularne, ale istotne uprawy takie jak: pszenżyto ozime, grykę i proso, kukurydzę, strączkowe jadalne oraz buraki okopowe i pastewne.

W hodowli zwierząt gospodarskich dominują tradycyjne kierunki, a więc trzoda chlewna, bydło i drób. Szczegółowo wykaz produkcji w poszczególnych kategoriach przedstawia się następująco:

- Trzoda chlewna: 3547 sztuk;
- Bydło: 2400 sztuk;
- Krowy: 1628 sztuk;
- Konie: 297 sztuk;
- Trzoda chlewna - lochy: 244 sztuki;
- Kozy: 150 sztuk;
- Kury: 30160 sztuk;
- Kury nioski: 18591 sztuk.

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż w 2130 gospodarstwach rolnych nie prowadzi się żadnej hodowli zwierząt gospodarskich. Stanowią one ok. 65% wszystkich gospodarstw rolnych na terenie gminy Tomaszów Lubelski.

Do interesujących wniosków doprowadza analiza rodzaju i celu produkcji poszczególnych gospodarstw. Na terenie omawianej gminy przedstawia się to następująco:

- Gospodarstwa rolne nieprowadzące produkcji rolniczej: 647 gospodarstw;
- Gospodarstwa rolne produkujące wyłącznie na potrzeby własne: 380 gospodarstw;
- Gospodarstwa rolne produkujące głównie na potrzeby własne: 1297 gospodarstw;
- Gospodarstwa rolne produkujące głównie na rynek: 952 gospodarstwa³⁴.

Powyższe cechy wskazują kolejną słabość rolnictwa na terenie gminy Tomaszów Lubelski. Skupione jest ono przede wszystkim na zaspokojeniu potrzeb własnych

³³ www.stat.gov.pl/bdr/dane_cechter.zestawienie?P_NTS_ID=3&P_SZUKANIE=&P_TERY_ID=1149&P_KATE_ID=34&P

³⁴ [://www.stat.gov.pl/bdr/dane_cechter.zestawienie?P_NTS_ID=3&P_SZUKANIE=&P_TERY_ID=1149&P_KATE_ID=34&P](http://www.stat.gov.pl/bdr/dane_cechter.zestawienie?P_NTS_ID=3&P_SZUKANIE=&P_TERY_ID=1149&P_KATE_ID=34&P)

ich właścicieli. Wniosek ten potwierdza fakt, iż zaledwie 29% z nich deklaruje sprzedaż produkcji na rynek artykułów rolnych.

Istotnym problemem mającym duże znaczenie prowadzenia działalności rolniczej ma poziom wykształcenia właścicieli gospodarstw rolnych. Dla omawianej gminy dane te przedstawiają się następująco:

- Wyższe rolnicze: 18 właścicieli;
- Średnie zawodowe rolnicze: 107 właścicieli;
- Zasadnicze rolnicze zawodowe: 119 właścicieli;
- Kurs rolniczy: 756 właścicieli;
- Brak wykształcenia rolniczego: 1631 właścicieli.

Należy uznać, iż powyższe informacje nie wymagają komentarza. Należy jedynie stwierdzić, iż niski poziom wykształcenia właścicieli gospodarstw rolnych ma bezpośredni wpływ zarówno na kierunki i rodzaj produkcji, jak i jej efektywność i innowacyjność.

2.7. Zagospodarowanie przestrzenne

2.7.1. Sieć drogowa

Podstawową sieć komunikacyjną tworzą drogi gminne. Zgodnie z powszechnie przyjętymi i stosowanymi założeniami powinny one zapewniać dogodne połączenia pomiędzy miejscowościami położonymi na terenie gminy. Biorąc pod uwagę wielkość gminy oraz liczbę miejscowości, sieć tą można uznać za rozwiniętą w sposób zadowalający. Całkowita sieć dróg gminnych wynosi 87 km, z czego 27,2 km (31,3%) posiada nawierzchnię utwardzoną i 28,9 km (33,2%) nawierzchnię gruntową ulepszoną. Niemniej podkreślić należy, iż w dalszym ciągu 35,5% dróg gminnych posiada nawierzchnię gruntową, co znacznie pogarsza warunki życia mieszkańców miejscowości, których ten problem dotyczy.

Tabela 18. Drogi gminne (stan na dzień 30.06.2007)

Łączna długość	Utwardzone o nawierzchni asfaltowej lub betonowej	Gruntowe ulepszone (kamień, żwir, żużel)	Gruntowe zwykłe
Km	km	km	Km
87,0	27,2	28,9	30,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych UG w Tomaszowie Lubelskim

Drogi powiatowe na terenie gminy tworzą sieć o długości 65,44 km. W porównaniu do stanu technicznego dróg gminnych, w tej kategorii widać znacznie lepszą sytuację - 90,58% dróg powiatowych na terenie gminy Tomaszów Lubelski posiada nawierzchnię utwardzoną.

Tabela 19. Drogi powiatowe (stan na dzień 30.06.2007)

Łączna długość	Utwardzone o nawierzchni asfaltowej lub betonowej		Gruntowe ulepszone (kamień, żwir, żużel)		Gruntowe zwykłe	
Km	km	%	km	%	km	%
65,44	59,28	90,58	-	-	6,16	9,42

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych UG w Tomaszowie Lubelskim

Przez teren gminy przebiegają także dwie drogi wojewódzkie: nr 850 Tomaszów Lubelski - Józefówka - Alojzów i nr 853 Nowy Majdan - Tomaszów Lubelski. Ich łączna długość na omawianym obszarze wynosi 13,5 km.

Ryc. 12. Mapa stanów nawierzchni dróg wojewódzkich

Źródło: http://www.zdw.lublin.pl/viewpage.php?page_id=4

Na podstawie zamieszczonej powyżej mapy należy ocenić, iż obie drogi wojewódzkie zostały zaliczone do szlaków o dobrej jakości nawierzchni. W fachowej nomenklaturze ocenione zostały jako „czarne o lokalnej śliskości”³⁵.

Przez teren gminy przebiega także droga krajowa nr 17 relacji: Warszawa (zakręt) - Garwolin - Ryki - Kurów - Lublin - Piasy - Krasnystaw - Zamość - Tomaszów Lubelski - Hrebenne - granica państwa. Jej długość na terenie gminy wynosi 6,6 km. Obecnie jest to droga jednojezdniowa, znajdująca się w trakcie modernizacji w kierunku południowym³⁶.

Należy dodać, iż na jej ciągu planowana jest budowa obwodnicy miasta Tomaszowa Lubelskiego, która częściowo będzie przebiegać przez teren gminy po wschodniej stronie miasta.

2.7.2. Zaopatrzenie w wodę

Na potrzeby zbiorowego zaopatrzenia mieszkańców w wodę korzysta się głównie z wód zalegających w utworach poziomego kredowego, sporadycznie tylko z wód występujących na poziomach trzeciorzędu i czwartorzędu.

³⁵ http://www.zdw.lublin.pl/viewpage.php?page_id=4

³⁶ http://www.gddkia.gov.pl/article/drogi_i_mosty/drogi_krajowe//index.php?id_item_tree=e567e5058d8b96def207ca07f1469bd5

Tabela 20. Ujęcia wody (stan na dzień 30.06.2007)

Gmina	Lokalizacja	Planowana przepustowość (m ³ /d)	Aktualnie wykorzystywana przepustowość (m ³ /d)
Tomaszów Lub.	Majdan Górny	180	160
	Zamiany	20	15
	Wieprzowe Jezioro	32	35
	Pasieki	190	180
	Szarowola	135	130
	Podhorce	330	320
	Sabaudia Cegielnia	25	27

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych UG w Tomaszowie Lubelskim

Od wielu lat prowadzona jest tutaj systematyczna budowa studni wierconych w celu zapewnienia wody głębinowej dla celów konsumpcyjnych oraz dla potrzeb przemysłu. Funkcjonuje tutaj siedem ujęć wody w następujących miejscowościach:

- Majdan Górny;
- Zamiany;
- Wieprzowe Jezioro;
- Pasieki;
- Szarowola;
- Podhorce;
- Sabaudia Cegielnia.

Należy podkreślić, iż stan techniczny ujęć wody jest zróżnicowany. Niektóre z nich wymagają pilnej modernizacji - dotyczy to przede wszystkim obiektów w Pasiekach, Szarowoli i Majdanie Górnym.

Długość całkowita sieci wodociągowej na terenie gminy wynosi 132,8 km, w tym długość przyłączy wynosi około 40% tej długości. Przyłączonych jest do niej 1763 gospodarstwa domowe, co stanowi 65% wszystkich gospodarstw domowych na terenie gminy.

Tabela 21. Sieć wodociągowa na terenie gminy (30.06.2007)

Gmina	Długość sieci bez przyłączy	Przyłącza	
	km	Liczba podłączonych gospodarstw domowych (szt.)	Długość (km)
Tomaszów Lub.	79,5	1763	53,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych UG w Tomaszowie Lubelskim

Należy zauważyć, iż ten element infrastruktury zagospodarowania przestrzennego powinien być jednym z głównych kierunków działalności inwestycyjnej gminy.

2.7.3. Infrastruktura ochrony środowiska

Aktualnie na terenie gminy Tomaszów Lubelski nie funkcjonuje żadne wysypisko śmieci. Zgodnie z założeniami Planu Gospodarki Odpadami dla Województwa Lubelskiego planowana jest budowa Zakładu Zagospodarowania Odpadów (ZZO) w miejscowości Rogóźno³⁷. Zakład będzie obsługiwał gminy z terenu powiatu tomaszowskiego. Planowana powierzchnia Zakładu wyniesie 10 ha. Zdolność

³⁷ Plan Gospodarki Odpadami dla Województwa Lubelskiego, załącznik do uchwały nr IX/134/03 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 16 czerwca 2006 roku.

produkcyjna przerobu odpadów 35 tys. ton/rok. Termin rozpoczęcia działalności przewidziany jest na 2008 rok.

Na terenie gminy nie ma również oczyszczalni ścieków. W roku 2007 zmodernizowano oczyszczalnię ścieków w Tomaszowie Lubelskim. Obiekt ten o wydajności $Q = 6300 \text{ m}^3/\text{d}$ będzie docelowo przyjmował ścieki od mieszkańców Tomaszowa Lubelskiego oraz miejscowości położonych na terenie gminy, w tym: Rogózno, Dąbrowa, Sabaudia, Łaszczówka i Rabinówka.

Sieć kanalizacyjna na terenie gminy ma długość niespełna 300 m i przyłączonych jest do niej 64 gospodarstwa domowe. Stanowi to zaledwie 1,85% wszystkich gospodarstw domowych na terenie gminy.

Należy również zauważyć, iż gmina znajduje się w przededniu wdrożenia systemu gospodarki odpadami opartego na założeniach polityki ekologicznej państwa. Realizowanie to będzie zgodnie z założeniami określonymi w stosownych dokumentach strategicznych, wdrażanych na poziomie regionalnym i powiatowym. Jednym z wyzwań będzie usunięcie z terenu gminy azbestu, którego występowanie w dużych ilościach stwierdzono na terenie gminy.

Tabela 22. Sieć kanalizacyjna na terenie gminy (30.06.2007).

Długość sieci	Liczba gospodarstw domowych podłączonych do sieci	
Km	szt.	w % ogólnej liczby gospodarstw
0,29	64	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych UG w Tomaszowie Lubelskim

Podsumowując, podkreślić należy, że infrastruktura ochrony środowiska jest zdecydowanie najstarszą stroną gminy. Sytuacja ta wymaga pilnej interwencji poprzez podjęcie stosownych działań inwestycyjnych.

2.7.4. Inne elementy infrastruktury

Na terenie gminy funkcjonuje sieć gazowa, której całkowita długość wynosi 32,5 km. Z tego źródła energii korzysta 730 gospodarstw domowych, co stanowi 24% wszystkich gospodarstw domowych.

Tabela 23. Sieć gazowa i telefony (30.06.2007)

Gaz		Telefony			
Długość sieci (km)	Liczba przyłączonych gospodarstw domowych	Łącznie	Prywatne	Biurowe	Wrzutowe ogólnodostępne
32,5	830	1516	1487	22	7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych UG w Tomaszowie Lubelskim

Gmina posiada dość dobrze rozwiniętą sieć telefoniczną. Zarejestrowanych jest tutaj ponad 1500 aparatów telefonicznych (numerów), z czego 98 procent stanowią telefony prywatne. Poza tym gmina znajduje się w zasięgu sieci telefonii komórkowej: Orange, Plus GSM i Era.

Istotnym elementem zagospodarowania przestrzennego jest sieć energetyczna funkcjonująca na terenie gminy Tomaszów Lubelski. Analizując jej zasięg i dostępność, należy uznać, że jest ona rozwinięta w stopniu zadowalającym.

Niemniej należy zauważyć, iż niektóre jej odcinki należałoby zmodernizować ze względu na zużycie związane z długotrwałym użytkowaniem.

Istotnym problemem będzie uzbrojenie w sieć energetyczną terenów przewidzianych pod budownictwo i inwestycje. Dotyczy to przede wszystkim miejscowości Rogózno, Rabinówka i Łaszczówka. Są to tereny bezpośrednio przylegające do miasta i w związku z tym bardzo atrakcyjne inwestycyjnie.

Wszystkie miejscowości w Gminie, oprócz miejscowości Klekacz, posiadają oświetlenie uliczne. Niemniej występują miejscowo punkty, w których należy jeszcze zamontować oprawy oświetleniowe. Aktualna liczba opraw oświetleniowych wynosi 911 sztuk. Należy jeszcze dodać, że względu na duże koszty, oświetlenie działa tylko w godzinach wieczornych do godziny 23.

W niedalekim czasie niezbędne będzie też podjęcie działań modernizacyjnych oświetlenia ulicznego, co poprzez zastosowanie nowoczesnych rozwiązań technicznych może przynieść znaczne zmniejszenie kosztów utrzymania.

Na koniec należy zauważyć, iż gmina Tomaszów Lubelski, jeśli chodzi o dokumenty dotyczące bezpośrednio planowania przestrzennego, posiada „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego” oraz 9 wycinkowych, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, opracowanych dla części miejscowości: Rogózno, Łaszczówka - Kolonia, Dąbrowa Tomaszowska i Rabinówka. Należy jednak zauważyć, że pokrywają one tylko niewielką część terenu tych miejscowości. W związku z tym niezbędne będzie podjęcie działań zmierzających do opracowania szczegółowych planów zagospodarowania przestrzennego.

2.8. Analiza budżetu gminy

Analiza budżetu gminy przeprowadzona została na podstawie danych zamieszczonych na stronie internetowej GUS - www.stat.gov.pl. Dotyczy ona ostatnich pięciu pełnych lat budżetowych, czyli okresu 2002 - 2006.

Celem tej analizy jest zbadanie możliwości inwestycyjnych gminy w kontekście zadań strategicznych określonych w niniejszym dokumencie. W związku z tym skoncentrowano się na takich elementach budżetu jak:

- Dochody budżetu gminy ogółem;
- Dochody własne;
- Wydatki z budżetu ogółem;
- Wydatki majątkowe inwestycyjne.

Kategorie te w kolejnych latach wraz z określeniem wartości poszczególnych kwot dochodów i wydatków przedstawione zostały poniżej.

Rok 2006:

- Dochody budżetu gminy: 16 106 644,09 zł;
- W tym dochody własne: 3 674 247,05 zł;
- Wydatki z budżetu ogółem: 16 001 649,20 zł;
- W tym wydatki majątkowe inwestycyjne: 1 858 294,36 zł.

Rok 2005:

- Dochody budżetu gminy: 14 103 636,00 zł;
- W tym dochody własne 3 402 227,00 zł;
- Wydatki z budżetu ogółem: 13 399 064,00 zł;
- W tym wydatki majątkowe inwestycyjne: 1 257 499,00 zł.

Rok 2004:

- Dochody budżetu gminy: 11 543 492,00 zł;
- W tym dochody własne: 3 150 989,00 zł;
- Wydatki z budżetu ogółem: 11 752 615,00 zł;
- W tym wydatki majątkowe inwestycyjne: 1 296 166,00 zł.

Rok 2003:

- Dochody budżetu gminy: 10 054 127,00 zł;
- W tym dochody własne: 2 998 174,00 zł;
- Wydatki z budżetu ogółem: 9 838 461,00 zł;
- W tym wydatki majątkowe inwestycyjne: 895 256,00 zł.

Rok 2002:

- Dochody budżetu gminy: 9 685 550,00 zł;
- W tym dochody własne: 2 934 602,00 zł;
- Wydatki z budżetu ogółem: 9 620 799,00 zł;
- W tym wydatki majątkowe inwestycyjne: 476 842,00 zł.

Należy zwrócić szczególną uwagę na dochody własne gminy, które tworzone są m.in. przez następujące składniki:

- Podatek rolny;
- Podatek od nieruchomości;
- Podatek od środków transportowych;
- Wpływy z innych lokalnych opłat;
- Wpływy z opłaty skarbowej;
- Dochody z majątku gminy;
- Udziały w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa.

Ich rola jest istotna z powodu tego, iż określają one, poza ewentualnymi kredytami, możliwości inwestycyjne gminy. W przypadku gminy Tomaszów Lubelski należy zauważyć ich stały wzrost w badanym przedziale chronologicznym. W latach 2002 - 2006 osiągnął on imponujący poziom prawie 80%. Należy założyć, iż tendencja ta utrzyma się w kolejnych latach, co powodowało będzie stały wzrost potencjału inwestycyjnego gminy. Oczywiście należy przy tym zauważyć, iż teza ta pozostanie aktualna tylko w przypadku, gdy nie pojawią się niespodziewane wydatki związane z realizacją innych, aktualnie trudnych do ustalenia zadań czy obowiązków wskazanych przez nowe regulacje prawne.

Należy również podkreślić stały wzrost poziomu majątkowych wydatków inwestycyjnych, który z kwoty prawie 477 tys. zł w 2002 roku osiągnął wartość ponad 1 800 tys. w roku 2006. Czterokrotny wzrost w tej kategorii świadczy o szybko wzrastającym poziomie inwestycji realizowanych na terenie gminy.

Uwzględniając powyższe fakty można wyciągnąć wniosek, iż gmina jest w stanie wygenerować znaczące środki finansowe na realizację inicjatyw społeczno - gospodarczych związanych z realizacją założeń strategii rozwoju. Uwzględniając możliwości otrzymania wsparcia np. w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007 - 2013 lub Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007 - 2013, należy stwierdzić, iż stwarza to dość szerokie możliwości prowadzenia lokalnej polityki rozwoju.

3. OCENA SYNTETYCZNA POTENCJAŁU SPOŁECZNO – GOSPODARCZEGO GMINY

3.1. Klasyfikacja potencjałów rozwojowych

Zastosowana w niniejszym opracowaniu metoda badania potencjałów rozwojowych gminy dotyczyć będzie trzech podstawowych kategorii, które przedstawiają się następująco:

- Dziedziny problemowe;
- Dziedziny strategiczne;
- Dziedziny wysokiej szansy.

Natomiast opracowanie w kolejnym etapie badań analizy SWOT będzie dotyczyć zarówno wszystkich zidentyfikowanych potencjałów oraz słabych i mocnych stron, jak i badanych w dalszej kolejności zagrożeń i szans rozwoju. W związku z tym proces analizy będzie przebiegać według następującej kolejności:

- Klasyfikacja potencjałów rozwojowych;
- Analiza słabych i mocnych stron;
- Zagrożenia i szanse rozwoju.

Przeprowadzona analiza będzie punktem wyjścia do określenia celu generalnego przyszłości gminy, zawierającego także najważniejsze wnioski w kwestii rozwojowej w postaci priorytetów (celów strategicznych), celów operacyjnych oraz kierunków działań.

Analizowane potencjały rozwojowe miały będą różne znaczenie dla rozwoju lokalnego. Niektóre stanowią „siłę napędową” rozwoju, a w wyniku istotnego wsparcia (inwestycyjnego, know-how, kadrowego, innego) mogą stać się motorami rozwoju gospodarki gminy. Są to dziedziny tzw. „wysokiej szansy”. Działalność w tych dziedzinach tworzy korzyści zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne dla firm i na rzecz otoczenia, aktywizując jednocześnie inne dziedziny.

Drugą grupę stanowią tzw. „dziedziny strategiczne”, nie tworzące natychmiastowych korzyści zewnętrznych, warunkujące jednak rozwój innych dziedzin poprzez ich obsługę. Inaczej można by je nazwać dziedzinami warunkującymi rozwój lub standardowymi. Są to głównie dziedziny sektora publicznego, w tym infrastruktura techniczna, społeczna i ekonomiczna.

Trzecią grupę stanowią dziedziny, odgrywające ważną rolę w gospodarce gminy, aczkolwiek obciążone licznymi problemami. W warunkach długotrwałej recesji gospodarczej są one zwykle „dziedzinami problemowymi”, ponieważ angażują różne zasoby, lecz nie dają spodziewanych efektów wewnętrznych i zewnętrznych. Dziedziny problemowe mogą należeć zarówno do sektora rynkowego, jak też publicznego.

W praktyce jednak trudno jest dokonać jednoznacznego podziału na trzy wymienione grupy dziedzin, wyodrębnione z punktu widzenia roli, jaką odgrywają w rozwoju gminy. Na przykład, drogi wojewódzkie, przebiegające przez gminę, mogą być zaliczane do dziedzin wysokiej szansy, natomiast drogi powiatowe do dziedzin strategicznych, jeżeli tworzą korzystne warunki dalszego

rozwoju. Mogą być również zaliczane do dziedzin problemowych, jeżeli ich sieć lub stan techniczny nie odpowiada potrzebom obecnym lub perspektywnym.

Kolejnym przykładem niejednoznacznej kwalifikacji w obrębie trzech dziedzin może być rolnictwo. Częściowo ta dziedzina może należeć do grupy potencjałów:

- Wysokiej szansy - jeżeli posiada nowoczesną infrastrukturę ekonomiczną, w tym związki producenckie, inkubatory przedsiębiorczości, możliwości wdrożenia innowacji technologiczno - organizacyjnych i mocną pozycję na rynkach zewnętrznych;
- Strategicznych - jeżeli potencjał produkcyjny jest w stanie względnej równowagi rynkowej i nie jest obciążony poważnymi problemami sprawnego funkcjonowania, a jest poważnym składnikiem gospodarki gminy i stanowi potencjał o znaczeniu długofalowym;
- Problemowych - jeżeli istniejący majątek i zasoby ludzkie nie pomnażają kapitału w zakresie swoich możliwości techniczno - organizacyjnych.

W każdej strukturze, określona dziedzina może być klasyfikowana inaczej, co jest uzależnione od wzajemnych relacji wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań rozwojowych.

3.2. Analiza potencjałów gminy

Potencjały rozwojowe gminy Tomaszów Lubelski, które będą poddane analizie, mają różne znaczenie dla rozwoju lokalnego. Zgodnie z założeniami opisanymi we wcześniejszym podrozdziale zostaną one zakwalifikowane do:

- Dziedzin wysokiej szansy;
- Dziedzin strategicznych;
- Dziedzin problemowych.

W poniższym zestawieniu przedstawiona została klasyfikacja potencjałów według powyższego podziału. Należy przy tym podkreślić, że podział ten jest różny dla różnych struktur (np. gminy) i uzależniony jest on przede wszystkim od specyficznych cech społeczno - gospodarczych badanej struktury.

Należy jeszcze dodać, iż przy konstruowaniu tabeli zamieszczonej poniżej, wykorzystano w znacznej części zapisy zawarte w diagnozie strategicznej gminy wraz z wybranymi wartościami statystycznymi. Miało to na celu precyzyjne wskazanie kryteriów wyboru, które były wykorzystane przy przyporządkowywaniu elementów życia społeczno - gospodarczego do właściwych potencjałów.

Tabela 24. Klasyfikacja potencjałów rozwojowych gminy.

L. p.	Potencjał rozwojowy	Dziedzina	Uzasadnienie
1.	Położenie geograficzne i warunki naturalne	wysokiej szansy	<ul style="list-style-type: none"> – Położenie gminy w południowo – wschodniej części województwa lubelskiego na terenie powiatu tomaszowskiego, w niedalekiej odległości od wschodniej granicy państwa; – Powierzchnia gminy wynosi 170,8 km². Pod względem zajmowanego obszaru gmina lokuje się na trzecim miejscu w powiecie tomaszowskim; – Na terenie gminy zlokalizowanych jest 26 miejscowości wiejskich. Natomiast w zakresie realizacji zadań administracji samorządowej gmina podzielona jest na 29 sołectw; – Położenie gminy w bezpośrednim sąsiedztwie miasta Tomaszów Lubelski ma swoje konsekwencje związane z tempem i kierunkami rozwoju; – Gmina ulokowana jest na obszarze Roztocza Środkowego (nazywanego również Roztoczem Tomaszowskim), Roztocza Południowego oraz Grzędy Sokalskiej. Teren

			<p>ten ma charakter wyżynny;</p> <ul style="list-style-type: none"> – W zachodniej części omawianego obszaru (Roztocze) występują gleby bielnicowe, z reguły piaszczyste i niezbyt urodzajne (teren miejscowości: Ulów, Szarowola, Rogóźno, Pasieki, Rabinówka). Natomiast we wschodniej części gminy (Wyżyna Zachodniowolyńska) występuje gruba pokrywa lessowa, pokryta urodzajnymi glebami (czarnoziemami); – Teren gminy Tomaszów Lubelski w całości należy do zlewni Wisły. Na terenie gminy początek biorą dwie rzeki: Solokija (w pobliżu Tomaszowa Lubelskiego) i Huczwa (w okolicach Justynówki), która jest główną osią wodną powiatu tomaszowskiego. Obydwie pod względem czystości ogólnej sklasyfikowane zostały jako bezklasowe; – Na terenie gminy zlokalizowana jest część Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego oraz rezerwat „Zarośle”; – Wysoka lesistość gminy 26,6%, zdecydowanie przewyższającą średnią powiatową (21,3%) i wojewódzką (22,4%); – Na terenie gminy Tomaszów Lubelski stwierdzono występowanie surowców naturalnych, których zasobność i przydatność eksploatacyjna została uznana za istotną z punktu widzenia ich wykorzystania gospodarczego. Należą do nich głównie kamienie budowlane i kruszywa naturalne.
2.	Dziedzictwo kulturowe	strategiczny	<ul style="list-style-type: none"> – Bogata historia gminy, sięgająca czasów piastowskich; – Na obszarze gminy zachował się szereg cennych zabytków, dokumentujących bogatą historię regionu. Do najważniejszych należy zaliczyć: – Neobarokowy kościół parafialny z 1926 roku z częściowym wyposażeniem z XVIII wieku zlokalizowany w Podhorcach; – Kościół z 1918 roku w Szarowoli; – Kaplica św. Jacka z 1810 roku oraz kapliczki św. Jana Napomucena i NMP z ok. 1900 roku, a także drewniana oficyna dworska z ok. 1920 roku w Majdanie Górnym; – Dworski spichlerz z końca XIX wieku i park krajobrazowy z XVIII wieku w Rogóźnie; – Drewniane domy i zagrody w Jezierni, Pasiekach, Podhorcach, Rudzie Żelaznej; – Obiekty przemysłowe w Jezierni (Kuznia z 1930 roku), w Sabaudii (ceglarnia z 1910 i 1935 roku), Typinie (młyn z ok. 1930 roku.); – Funkcjonowanie Muzeum Regionalnego w Tomaszowie Lubelskim, które zajmuje się dokumentowaniem dziejów Ziemi Tomaszowskiej oraz gromadzeniem pamiątek przeszłości; – Wysokie nasycenie terenu gminy w stanowiska archeologiczne, które obfitują w wysokiej klasy artefakty; – Planowana lokalizacja m.in. na terenie gminy międzynarodowego rezerwatu archeologicznego w miejscowości Ulów.
3.	Ludność	problemowy	<ul style="list-style-type: none"> – Pod koniec 2005 roku (31.12.2005) gminę Tomaszów Lubelski zamieszkiwało 10924 osoby, w tym 5479 kobiet (50,15% wszystkich mieszkańców); – Na 1 km² powierzchni gminy przypadało 64 osoby i jest to wartość zdecydowanie wyższa od średniej wyliczonej dla powiatu tomaszowskiego, która wynosi 60 os/km². Wartość tego wskaźnika lokuje gminę na drugim miejscu wśród wszystkich gmin wiejskich powiatu (po gminie Bełżec: 104 os/km²); – Na 100 mężczyzn przypadało 101 kobiet i jest to wartość zdecydowanie niższa od średniej powiatowej (103 kobiety na 100 mężczyzn) oraz odbiegająca znacznie od średniej wojewódzkiej (106 kobiet na 100 mężczyzn); – Bardzo niekorzystne proporcje dotyczące ilości osób w wieku nieprodukcyjnym przypadających na osoby w wieku produkcyjnym – 70 osób. Jest to wskaźnik zdecydowanie wyższy od średniej wyliczonej dla powiatu tomaszowskiego (67 osób) i województwa (62 osoby); – Wskaźnik przyrostu naturalnego od kilku lat utrzymuje wartość dodatnią, a w roku 2005 osiągnął wartość: 1,53 (na 1000 osób ludności) – jest to najwyższa wartość wśród wszystkich gmin powiatu tomaszowskiego; – Gmina jest jedną z nielicznych tego typu jednostek administracyjnych całego województwa lubelskiego, gdzie wartość wskaźnika przyrostu naturalnego osiąga wartość dodatnią; – Prognozy demograficzne wskazują na stałe zmniejszanie się liczby ludności na terenie gminy.
4.	Edukacja	strategiczny	<ul style="list-style-type: none"> – Na terenie gminy funkcjonuje łącznie 14 placówek oświatowych, które prowadzą działalność w zakresie edukacji na poziomie szkoły podstawowej i gimnazjum; – W roku szkolnym 2005/2006 w szkołach podstawowych w 54 oddziałach uczyło się 669 dzieci, co stanowiło prawie 10% wszystkich uczniów pobierających naukę na tym poziomie w powiecie tomaszowskim; – W tym samym roku szkolnym edukację w pięciu gimnazjach kontynuowało 276 uczniów. Udział uczniów placówek gimnazjalnych zlokalizowanych na terenie gminy Tomaszów Lubelski w skali powiatu osiąga poziom 6,5%; – Biorąc pod uwagę wielkość gminy i liczbę ludności, należy ocenić, iż sieć szkół podstawowych i gimnazjalnych na terenie gminy jest dobrze zorganizowana i zapewnia dogodny dostęp do edukacji na tym poziomie, a w szczególności dla najmłodszych mieszkańców gminy;

			<ul style="list-style-type: none"> - Utrzymywanie tak dużej liczby placówek jest bardzo uciążliwe dla budżetu gminy. Może to w wydatny sposób ograniczać jej możliwości inwestycyjne. - Młodzież z terenu gminy ma możliwość kształcenia się na poziomie ponadgimnazjalnym w pozostałych szkołach położonych na terenie powiatu tomaszowskiego. Oferują one zróżnicowane kierunki kształcenia i zapewniają uzyskanie matury; - Możliwość kontynuowania nauki na poziomie wyższym w Tomaszowie Lubelskim i Zamościu bez konieczności opuszczania miejsca zamieszkania.
5.	Kultura i sport	strategiczny	<ul style="list-style-type: none"> - Funkcjonowanie Gminnego Ośrodka Kultury w Podhorcach. - Funkcjonowanie Biblioteki Komunalnej z siedzibą w Majdanie Górnym, która posiada trzy filie zlokalizowane w Łaszczówce, Podhorcach, Szarowoli; - Organizacja licznych imprez kulturalnych o zasięgu lokalnym, gminnym i powiatowym; - Działalność w siedzibie Biblioteki w Majdanie Górnym czytelnictwa internetowego; - Funkcjonowanie ośmiu zespołów ludowych kultywujących lokalną tradycję; - Szczerpność budżetu gminy uniemożliwiająca przeznaczanie wystarczających środków finansowych na działania kulturalne; - Funkcjonowanie na terenie gminy ośmiu boisk do gier wielkich (w tym trzy przyszkolne) oraz siedmiu boisk do gier małych; - Brak na terenie gminy sali gimnastycznej; - Funkcjonowanie wyciągu narciarskiego na Białej Górze oraz toru do biegów narciarskich w okolicy Siwej Doliny; - Funkcjonowanie dwóch klubów sportowych, które dysponują obiektami sportowymi; - Organizacja licznych imprez sportowych (głównie przez placówki oświatowe).
6.	Ochrona zdrowia i pomoc społeczna	problemowy	<ul style="list-style-type: none"> - Bezpośrednią opiekę zdrowotną nad mieszkańcami gminy realizują dwa niepubliczne zakłady opieki zdrowotnej zlokalizowane w Tomaszowie Lubelskim i Podhorcach. Pierwszy z nich obejmuje swą opieką około 9000 mieszkańców gminy z miejscowości położonych najbliżej miasta. Natomiast NZOZ w Podhorcach świadczy usługi głównie dla mieszkańców następujących miejscowości: Podhorce, Justynówka, Górnio, Typin, Przecinka, Nowa Wieś, Klekacz. Opieką w tej placówce objętych jest około 1500 mieszkańców gminy; - Podstawową placówką świadczącą usługi zdrowotne na terenie powiatu tomaszowskiego jest Samodzielny Publiczny Zespół Opieki Zdrowotnej w Tomaszowie Lubelskim; - Specjalistyczną opiekę szpitalną o zasięgu ponadregionalnym i wojewódzkim realizują szpitale kliniczne w Lublinie oraz szpitale w Białej Podlaskiej, Chełmie i Zamościu oraz szpitale psychiatryczne w Lublinie, Suchowoli (powiat Radzyń Podlaski), Radeczniczy (powiat Zamość) i zakład opiekuńczo leczniczy w Celejowie (powiat Puławy); - Na terenie gminy Tomaszów Lubelski organizacją pomocy społecznej zajmuje się Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej, który został utworzony w 1990 roku; - Realizacja przez Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej wielu programów gminnych, które łagodzą skutki przemian społecznych obserwowanych w kraju; - Coroczna organizacja akcji „Pomóż dzieciom przetrwać zimą”. Ponadto we współpracy ze szkołami, organizacjami pozarządowymi oraz osobami bezpośrednio związanymi z lokalnym środowiskiem (sołtysami, radnymi) realizowane są działania osłonowe w stosunku do osób zagrożonych następstwami zimy; - Wzrost liczby beneficjentów pomocy społecznej oraz liczby udzielanych świadczeń.
7.	Zaopatrzenie w wodę	problemowy	<ul style="list-style-type: none"> - Na potrzeby zbiorowego zaopatrzenia mieszkańców w wodę korzysta się głównie z wód zalegających w utworach poziomu kredowego, sporadycznie tylko z wód występujących na poziomach trzeciorzędu i czwartorzędu; - Funkcjonuje tutaj siedem ujęć wody w następujących miejscowościach: Majdan Górny, Zamiany, Wieprzowe Jezioro, Pasieki, Szarowola, Podhorce, Sabaudia Cegielnia; - Stan techniczny ujęć wody jest zróżnicowany. Niektóre z nich wymagają pilnej modernizacji – dotyczy to przede wszystkim obiektów w Pasiekach, Szarowoli i Majdanie Górnym; - Długość całkowita sieci wodociągowej na terenie gminy wynosi 132,8 km, w tym długość przyłączy wynosi ok. 40% tej długości; - Do sieci przyłączonych jest 1763 gospodarstwa domowe, co stanowi 51,2% wszystkich gospodarstw domowych na terenie gminy.
8.	Infrastruktura ochrony środowiska	problemowy	<ul style="list-style-type: none"> - Aktualnie na terenie gminy Tomaszów nie funkcjonuje żadne wysypisko śmieci. Zgodnie z założeniami Planu Gospodarki Odpadami dla Województwa Lubelskiego planowana jest budowa Zakładu Zagospodarowania Odpadów (ZZO) w miejscowości Rogóźno; - Na terenie gminy nie ma również oczyszczalni ścieków. W roku 2007 zmodernizowano oczyszczalnię ścieków w Tomaszowie Lubelskim. Obiekt ten o wydajności Q = 6300 m³/d będzie docelowo przyjmował ścieki od mieszkańców gminy; - Sieć kanalizacyjna na terenie gminy ma długość niespełna 300 m i przyłączonych jest do niej 64 gospodarstwa domowe. Stanowi to zaledwie 1,85% wszystkich gospodarstw domowych na terenie gminy.
9.	Sieć komunikacyjna	strategiczny	<ul style="list-style-type: none"> - Całkowita sieć dróg gminnych wynosi 87,0 km, z czego 27,2 km (31,3%) posiada

			<p>nawierzchnię utwardzoną i 28,9 km (33,2%) nawierzchnię gruntową ulepszoną;</p> <ul style="list-style-type: none"> – Biorąc pod uwagę wielkość gminy oraz liczbę miejscowości, sieć dróg gminnych można uznać za rozwiniętą w sposób zadowalający; – Drogi powiatowe na terenie gminy tworzą sieć o długości 65,44 km. W tej kategorii widać znacznie lepszą sytuację – 90,58% dróg powiatowych na terenie gminy posiada nawierzchnię utwardzoną; – Przez teren gminy przebiegają także dwie drogi wojewódzkie: nr 850 Tomaszów Lubelski - Józefówka – Alojzów i nr 853 Nowy Majdan - Tomaszów Lubelski. Ich łączna długość na omawianym obszarze wynosi 13,5 km; – Obie drogi wojewódzkie zostały zaliczone do szlaków o dobrej jakości nawierzchni. W fachowej nomenklaturze ocenione zostały jako „czarne o lokalnej śliskości”; – Przez teren gminy przebiega także droga krajowa nr 17 relacji: Warszawa (zakręt) - Garwolin - Ryki - Kurów - Lublin - Piaski – Krasnystaw - Zamość - Tomaszów Lubelski - Hreberne - granica państwa. Jej długość na terenie gminy wynosi 6,6 km. – Wszystkie miejscowości w Gminie, oprócz miejscowości Klekacz, posiadają oświetlenie uliczne.
10.	Rynek pracy	problemowy	<ul style="list-style-type: none"> – Pod koniec 2005 roku wg danych GUS w gminie w sektorze pozarolniczym zatrudnionych było 449 osób, z czego 47,2% stanowiły kobiety; – Wyraźnie widoczna jest dominacja zatrudnienia w przemyśle i budownictwie. W branży tej zatrudnionych jest prawie połowa wszystkich pracujących (49%); – Istotną rolę odgrywają również usługi. Pracę w tej branży znalazło łącznie 191 osób (42,5%), w tym: usługi rynkowe: 45 osób (10%), usługi nierynkowe: 146 osób (32,5%); – Osoby utrzymujące się wyłącznie lub głównie z pracy w swoim gospodarstwie rolnym (wraz z osobami pozostającymi na utrzymaniu) tworzyli grupę 8655 osób, co stanowiło 79,28% wszystkich mieszkańców gminy; – Liczba gospodarstw utrzymujących się tylko z działalności rolniczej wynosiła 495 gospodarstw, co stanowi 15,1% wszystkich gospodarstw; – Przeciętne wynagrodzenie brutto w analogicznym okresie w powiecie tomaszowskim wynosiło 1854,38 zł. Wartość ta jest zdecydowanie niższa od średniej wojewódzkiej i średniej obliczonej dla podregionu chełmsko - zamojskiego (NTS III); – Należy założyć, iż w gminie Tomaszów Lubelski, której mieszkańcy w znacznej liczbie zatrudnieni są w mieście Tomaszowie Lubelskim, wartość średniego miesięcznego wynagrodzenia brutto kształtuje się nieco poniżej, a w niektórych przypadkach w granicach średniej wyliczonej dla powiatu tomaszowskiego.
11.	Przedsiębiorczość	wysokiej szansy	<ul style="list-style-type: none"> – Bazę ekonomiczną gminy Tomaszów Lubelski pod koniec 2005 roku tworzyło 485 podmiotów gospodarczych, z czego zdecydowana większość zaliczana była do sektora prywatnego (94,4%); – W stosunku do roku 2001 zanotowano wzrost liczby podmiotów gospodarczych z 429 do 500 w roku 2006; – Przyjmując za miernik przedsiębiorczości liczbę podmiotów gospodarczych na 1 tysiąc mieszkańców, można stwierdzić, iż gmina ze wskaźnikiem 44,4 należy do przeciętnych pod tym względem w powiecie tomaszowskim; – Struktura działowa podmiotów gospodarki narodowej wykazuje, że najwięcej podmiotów działało w sekcji handel i naprawy – 44,3% wszystkich przedsiębiorstw na terenie gminy. Dużą rolę odgrywają też następujące sekcje: budownictwo – 10,9%, przemysł (przetwórstwo przemysłowe) – 9,3%, transport, gospodarka magazynowa i łączność: 8,04%; – Pod koniec 2005 roku działalność gospodarczą prowadziły 403 osoby fizyczne. W kategorii tej widać zdecydowaną przewagę przedsiębiorców działających w sekcji handel i naprawy (49,4,6%) i budownictwie (12,9%); – Tempo rozwoju przedsiębiorczości na terenie powiatu tomaszowskiego należy do największych w województwie. Pod tym względem powiat zajmuje szóste miejsce w województwie, co znajduje potwierdzenie w zamieszczonych poniżej analizach GUS.
12.	Rolnictwo	strategiczny	<ul style="list-style-type: none"> – Na przeważającej części gminy występują dość słabe gleby, co nie stwarza najlepszych warunków do rozwoju rolnictwa; – Na terenie gminy funkcjonowało 3276 gospodarstw rolnych, z czego wszystkie należały do kategorii gospodarstw indywidualnych; – Na terenie gminy brak jest dużych gospodarstw rolnych o powierzchni ponad 50 ha. O znaczącym rozdrobnieniu gospodarstw rolnych świadczy również fakt, iż 83,2% z nich ma powierzchnię mniejszą niż 5 ha; – Struktura użytków rolnych wykazuje proporcje charakterystyczne dla gmin wiejskich, gdzie głównym zajęciem ludności jest rolnictwo; – Wśród najpopularniejszych upraw dominowały różne gatunki zbóż oraz ziemniaki; – W hodowli zwierząt gospodarskich dominują tradycyjne kierunki, a więc trzoda chlewna, bydło i drób; – 2130 gospodarstw rolnych nie prowadzi żadnej hodowli zwierząt gospodarskich. Stanowi to ok. 65% wszystkich gospodarstw rolnych na terenie gminy Tomaszów Lubelski; – Rolnictwo skupione jest przede wszystkim na zaspokojeniu potrzeb własnych ich

			właścicieli. Wniosek ten potwierdza fakt, iż zaledwie 29% z nich deklaruje sprzedaż produkcji na rynek artykułów rolnych; – Niski poziom wykształcenia właścicieli gospodarstw rolnych.
--	--	--	--

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Gminy w Tomaszowie Lubelskim i GUS (www.stat.gov.pl).

W tabeli poniżej zestawione zostały potencjały rozwojowe gminy Tomaszów Lubelski według określonych wcześniej dziedzin przyporządkowania.

Tabela 25. Potencjały rozwojowe gminy Tomaszów Lubelski według dziedzin przyporządkowania.

Dziedziny problemowe	Dziedziny strategiczne	Dziedziny wysokiej szansy
<ul style="list-style-type: none"> – Ludność; – Ochrona zdrowia i pomoc społeczna; – Zaopatrzenie w wodę; – Infrastruktura ochrony środowiska; – Rynek pracy. 	<ul style="list-style-type: none"> – Dziedzictwo kulturowe; – Edukacja; – Kultura i sport; – Sieć komunikacyjna; – Rolnictwo. 	<ul style="list-style-type: none"> – Położenie geograficzne i warunki naturalne; – Przedsiębiorczość.

Źródło: opracowanie własne na podstawie konsultacji społecznych przeprowadzonych w Tomaszowie Lubelskim w dniach 1 - 2 sierpnia 2007 roku.

Rozwój gminy Tomaszów Lubelski i jego wspomaganie powinno prowadzić do zmiany proporcji między dziedzinami kwalifikującymi się jako problemowe a tymi, które można zaliczyć do dziedzin strategicznych i tzw. „wysokiej szansy”.

Obecnie do dziedzin problemowych, stanowiących istotne wyzwanie dla strategii, można zaliczyć populację, rynek pracy, elementy infrastruktury zagospodarowania przestrzennego (zaopatrzenie w wodę i ochrona środowiska) oraz obszar usług społecznych w zakresie ochrony zdrowia i pomocy społecznej.

Poważny zakres zadań powinien być także realizowany w ramach dziedzin strategicznych, warunkujących standardy sprawnego funkcjonowania oraz rozwoju społeczeństwa, gospodarki rynkowej oraz środowiska przyrodniczego i kulturowego. Są to dziedziny należące do szeroko rozumianej sfery infrastruktury (technicznej, społecznej i ekonomicznej) oraz dziedzictwa kulturowego. Istotnym elementem działań będzie też udzielenie kompleksowego wsparcia sektorowi rolnemu, które wpłynie na:

- Wdrożenie innowacyjności poprzez wprowadzenie nowoczesnych technologii i metod upraw oraz hodowli;
- Podniesienie efektywności rolnictwa oraz jego konkurencyjności (np. gospodarstwa ekologiczne);
- Dywersyfikację działalności gospodarczej prowadzonej przez gospodarstwa rolne (np. specjalizacja upraw lub hodowli, wykorzystanie funkcji turystycznej gospodarstw rolnych - agroturystyka itp.).

Należy również wskazać dziedziny „wysokiej szansy”, którymi w gminie Tomaszów Lubelski jest korzystne położenie geograficzne (wzdłuż szlaków drożnych prowadzących w kierunku przejść granicznych na wschodniej granicy kraju) oraz doskonałe warunki naturalne, które same w sobie stanowią ważne dobra turystyczne. Dobrze zachowane środowisko stwarza ponadto możliwości produkowania niektórych artykułów rynkowych o wysokiej jakości, w tym również pochodzenia rolniczego. Istotnym potencjałem rozwojowym będzie również przedsiębiorczość, która powinna być ukierunkowana na wykorzystanie:

- Położenia geograficznego - w związku z możliwością obsługi ruchu granicznego i transgranicznego;
- Atrakcyjności turystycznej - wykorzystanie szans stworzonych przez walory przyrodnicze, obecność obiektów dziedzictwa kulturowego oraz elementów infrastruktury turystycznej.

Podsumowując należy podkreślić, iż zadaniem Strategii będzie możliwie daleko idące przesunięcie w perspektywie czternastoletniej wielu dziedzin problemowych do sprawnie funkcjonujących dziedzin strategicznych i do sfery „wysokiej szansy”.

4. ANALIZA SWOT

4.1. Charakterystyka analizy SWOT

Analiza SWOT jest metodą pozycjonowania i oceny zalecaną w tworzeniu długoletnich planów rozwoju, planów restrukturyzacyjnych. Stosowana była również w ewaluacji realizacji programów funduszy strukturalnych 2004 - 2006.

Zgodnie z rozporządzeniem 1260/99 oraz dokumentem roboczym nr 2, analiza SWOT winna być wykorzystana przy prowadzeniu ewaluacji ex-ante programów strukturalnych, planów rozwoju, jednolitych dokumentów programowych, programów operacyjnych i uzupełnień programów operacyjnych³⁸. Jest ona więc instrumentem służącym przede wszystkim do prowadzenia ewaluacji globalnej i pozycjonowania strategicznego. W związku z tym metoda ta jest powszechnie wykorzystywana przy opracowaniu regionalnych i lokalnych strategii rozwoju społeczno - gospodarczego oraz wojewódzkich programów operacyjnych dla kontraktów wojewódzkich.

Nazwa metody jest akronimem pochodzącym od angielskich słów: Strength (siła), Weakness (słabość), Opportunity (szansa) oraz Threat (zagrożenie). Głównym celem metody, w przypadku programów o charakterze społeczno - gospodarczym, jest diagnoza czynników wpływających na rozwój danej struktury - w tym przypadku gminy i na tej podstawie opracowanie strategii najkorzystniejszej z punktu widzenia przyszłego rozwoju. Diagnoza ta dotyczy zarówno czynników pozytywnych (silnych stron), jak również czynników negatywnych (słabych stron). W następnym etapie prac silne i słabe strony gminy skonfrontowane zostaną z czynnikami zewnętrznymi, pozostającymi poza kontrolą władz odpowiedzialnych za realizację programu, które w pozytywny (szanse) lub negatywny (zagrożenia) sposób mogą wpływać na rozwój gminy.

Diagnoza sytuacji, zwana pozycjonowaniem strategicznym, stanowi punkt wyjścia do opracowania programów rozwoju oraz instrumentów, które zostaną wykorzystane przy ich wdrażaniu. W zależności od przyjętej filozofii działania (zwanej często: intencją strategiczną), instrumenty te mogą być ukierunkowane dwojako:

- Stawiać głównie na wykorzystywanie zidentyfikowanych szans i wzmacnianie silnych stron gminy;
- Likwidować zdiagnozowane słabe strony i minimalizować zagrożenia.

W praktyce najczęściej stosuje się oba podejścia, ale przy obligatoryjnym zachowaniu odpowiedniej konfiguracji zbioru instrumentów.

Wyniki analizy są przedstawiane w formie tabelarycznej (macierz), gdzie opisane zostają słabe i mocne strony gminy oraz szanse i zagrożenia dla jej rozwoju. Analiza SWOT w takiej formie jest uzupełnieniem opisu aktualnej sytuacji w danej jednostce samorządu terytorialnego oraz związanych z nią danych statystycznych. Dużą zaletą tej metody jest przede wszystkim syntetyczne ujmowanie głównych czynników warunkujących rozwój.

³⁸ Rozporządzenie Rady (WE) NR 1260/1999 z dnia 21 czerwca 1999 r. ustanawiające ogólne przepisy w sprawie Funduszy Strukturalnych.

Przedmiotem analizy SWOT, prowadzonej dla zintegrowanych programów o charakterze społeczno - gospodarczym są złożone zagadnienia (zasoby, właściwości, procesy, zjawiska) będące podstawą rozwoju i konkurencyjności gminy oraz warunków tworzenia miejsc pracy. Zaliczyć do nich można między innymi kwestie związane z rynkiem pracy (zatrudnienie i bezrobocie), produktywnością, inwestycjami, zmianami strukturalnymi (analizy sektorowe, zwłaszcza sektora usług), małymi i średnimi przedsiębiorstwami, rozwojem technologicznym, badaniami i innowacjami, handlem zagranicznym, telekomunikacją/społeczeństwem informacyjnym, infrastrukturą transportową, turystyką, środowiskiem, kulturą, równymi szansami kobiet i mężczyzn itp.

Należy jednocześnie podkreślić, iż treść analizy SWOT w dużej części jest uwarunkowana specyfiką gminy i problemami, które w niej występują oraz celem prowadzenia analizy i oceny.

4.2. Schemat analizy SWOT

Uzyskane z pomiarów wyniki podlegają wstępnemu wartościowaniu, pod kątem ich użyteczności dla przyszłego rozwoju społeczno - gospodarczego gminy. Kryterium wartościowania powinno tu być odniesienie do porównywalnych sytuacji innych podobnych jednostek (określanych poprzez dane statystyczne i wyznaczających pewien standard - bazę porównawczą), a także ocena problemowa wykorzystująca dotychczasowe osiągnięcia rozwojowe gminy.

Efektem wstępnego wartościowania jest zestawienie - w każdym z wymienionych powyżej obszarów - zmiennych potencjału wewnętrznego w postaci atutów (S) i słabości (W). Powinno ono uszeregować zmienne potencjału wg wartości ich siły, korzystności lub niekorzystności (jak duży jest atut lub słabość) oraz znaczenia dla przyszłych losów gminy (waga).

Tabela 26. Schemat analizy atutów i słabości w analizie SWOT.

Lp.	Obszary (wymiar) potencjału	Atuty (siła dodatnia)			Słabości (siła ujemna)		
		zmienna	siła	waga	zmienna	siła	waga
1.	Baza ekonomiczna	a)	a)
		b)	b)
		c)	c)
		d)	d)
2.	Infrastruktura ekonomiczna	a)	a)
		b)	b)
		c)	c)
		d)	d)
3.	...						
4.	...						
...							

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Brilman J., Nowoczesne koncepcje i metody zarządzania, PWE, Warszawa 2002; Grudzewski W., Karst A., Zastosowanie metody SWOT w ocenie strategii. *Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa*, nr 5, 1999; Obłój K., *Strategia organizacji. W poszukiwaniu trwałej przewagi konkurencyjnej*. PWE, Warszawa 1998; Obłój K., *Strategia sukcesu firmy*, PWE, Warszawa 2000.

Wraz z identyfikowaniem i wartościowaniem zmiennych potencjału wewnętrznego gminy (mocnych i słabych stron) przeprowadzono badania potencjału otoczenia dla tej struktury. Potencjał otoczenia dla gminy należy rozumieć jako ogół procesów, zjawisk o charakterze systemowym a także działań instytucji i osób fizycznych, nie będących częścią struktury gminy, które mogą mieć wpływ na jakikolwiek wymiar lub fragment aktywności gospodarczej, społecznej oraz postaw i zachowań mieszkańców, organizacji i instytucji.

Określenie otoczenia dla tak złożonej struktury, jaką jest struktura gminy, nie jest sprawą łatwą. Szczegółnej precyzji wymaga strukturalizacja (segmentacja) otoczenia, aby w obrębie poszczególnych segmentów identyfikować zmienne potencjału, a następnie wartościować je w kategoriach szans i zagrożeń (dla przyszłości gminy). Można przyjąć, że zgodnie z metodologią diagnozy strategicznej otoczenia, dokonuje się segmentacji otoczenia dla gminy wg metody przedstawionej w tabeli zamieszczonej poniżej.

Tabela 27. Segmentacja otoczenia dla potrzeb analizy SWOT.

Segment	Opis
Otoczenie systemowe	Ekonomiczne, technologiczne, społeczno-kulturowe, polityczno-prawne, demograficzne, międzynarodowe
Otoczenie konkurencyjne	Inne gminy (zwłaszcza „sąsiednie”) konkurujące o środki, inne organizacje realizujące przedmiotowe i systemowe inicjatywy, nie mieszczące się w strukturze gminy, które konkurują o środki z władzami samorządowymi gminy
Grupy interesariuszy	Organizacje i osoby fizyczne zewnętrzne, które mogą wykazywać zainteresowanie gminą jako zgodne z własnym interesem i podejmować ku temu odpowiednie działania

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Brilman J., Nowoczesne koncepcje i metody zarządzania, PWE, Warszawa 2002; Grudzewski W., Karst A., Zastosowanie metody SWOT w ocenie strategii. Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa, nr 5, 1999; Obtój K., Strategia organizacji. W poszukiwaniu trwałej przewagi konkurencyjnej. PWE, Warszawa 1998; Obtój K., Strategia sukcesu firmy, PWE, Warszawa 2000.

Identyfikowane w otoczeniu gminy zjawiska, procesy i zachowania, jako zmienne potencjału otoczenia, poddano wartościowaniu pod kątem ich wpływu na potencjał gminy w poszczególnych jego obszarach (wymiarach). Wpływ ten może mieć charakter korzystny (szanse - O) lub niekorzystny (zagrożenia - T), o różnym stopniu nasilenia. Kryterium wartościowania zmiennych potencjału otoczenia stanowi sama właściwość procesu, zjawiska lub zachowania, ale również ich odniesienie do określonego wymiaru potencjału wewnętrznego gminy (ten sam proces lub zjawisko może stwarzać zróżnicowane warunki, co do kierunku i poziomu nasilenia aktywności gminy w różnych obszarach swego potencjału). Stąd przyjmuje się, że zestawienie zmiennych potencjału otoczenia gminy wykonuje się dla poszczególnych obszarów potencjału wewnętrznego.

Zestawienie powinno uszeregować zmienne potencjału otoczenia wg wartości ich siły, korzystności lub niekorzystności (jak duża jest szansa lub zagrożenie) i znaczenia kształtowanych warunków zewnętrznych dla przyszłych losów gminy (waga).

Tabela 28. Schemat analizy szans i zagrożeń w analizie SWOT.

Lp.	Obszary (wymiar) potencjału	Szanse (warunki korzystne)			Zagrożenia (warunki niekorzystne)		
		zmienna	siła	waga	zmienna	siła	waga
1.	Baza ekonomiczna	a)	a)
		b)	b)
		c)	c)
		d)	d)
2.	Infrastruktura ekonomiczna	a)	a)
		b)	b)
		c)	c)
		d)	d)
3.	...						
4.	...						
...							

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Brilman J., Nowoczesne koncepcje i metody zarządzania, PWE, Warszawa 2002; Grudzewski W., Karst A., Zastosowanie metody SWOT w ocenie strategii. Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa, nr 5, 1999; Obtój K., Strategia organizacji. W poszukiwaniu trwałej przewagi konkurencyjnej. PWE, Warszawa 1998; Obtój K., Strategia sukcesu firmy, PWE, Warszawa 2000.

Zasadniczą fazą analizy SWOT jest odpowiednie kojarzenie potencjału wewnętrznego gminy i potencjału jej otoczenia. Polega to przede wszystkim na badaniu relacji zachodzących pomiędzy każdą zidentyfikowaną parą zmiennych obu potencjałów. Relacje te mogą mieć zróżnicowany charakter, np. charakter oddziaływań.

4.3. Wykorzystanie wyników analizy SWOT

Identyfikowanie oddziaływań pozwoli określić pary zmiennych obu potencjałów, wyliczyć ich siłę i według niej uporządkować je. Daje to podstawę do grupowania nowych zmiennych według różnych kryteriów, w zależności od celu analizy.

Podstawowym wnioskowaniem o charakterze konstrukcyjnym jest formułowanie opcji strategicznych dla rozwoju gminy. Zakładając, że sens tworzenia strategii rozwoju polega na poszukiwaniu sposobów wzmacniania potencjału wewnętrznego danej jednostki (nie bierze on pod uwagę efektu wzmacniającego negatywnego, czyli kombinacji zmiennych „W-T”), można poprzez odpowiednie grupowanie zmiennych obu potencjałów poszukiwać opcji strategicznej jako kierunkowej modyfikacji potencjału wewnętrznego gminy. Można zatem formułować strategię:

- Ukierunkowaną na dalsze profilowanie istniejącego potencjału, tj. wzmacnianie (i ochronę) atutów gminy;
- Ukierunkowaną na konwersję potencjału, tj. likwidację słabości, szczególnie tych, które blokują możliwości wykorzystania sprzyjających dla gminy systemowych warunków otoczenia;
- Mieszaną, nastawioną na uzyskiwanie zamierzonych efektów w krótkim czasie (uruchamianie działań przynoszących od razu silne pozytywne zmiany) - tzw. „strategia szybka” lub na uzyskiwanie gruntownej, lecz powolnej przebudowy potencjału, dającej efekt systemowy, lecz odłożony w czasie - tzw. „strategia powolna”.

4.4. Analiza słabych i mocnych stron gminy

Poniżej przedstawiono efekt wstępnego wartościowania w postaci zestawienia - w każdym z wymienionych powyżej obszarów - zmiennych potencjału wewnętrznego w postaci atutów (S) i słabości (W).

Tabela 29. Analiza atutów i słabości w analizie SWOT.

L. p.	Obszary (wymiar) potencjału	Atuty (Siła dodatnia)	Słabości (Siła ujemna)
1.	Położenie geograficzne i warunki naturalne	<ul style="list-style-type: none"> – Położenie gminy w południowo – wschodniej części województwa lubelskiego na terenie powiatu tomaszowskiego, w niedalekiej odległości od wschodniej granicy państwa; – Położenie gminy w bezpośrednim sąsiedztwie miasta Tomaszów Lubelski; – Położenie gminy wzdłuż szlaków drożnych biegnących w kierunku wschodniej granicy państwa; – Występowanie we wschodniej części gminy (Wyżyna Zachodniowolińska) grubej pokrywy lessowej, pokrytej urodzajnymi glebami (czarnoziemami); – Dobry stan środowiska naturalnego; – Zróżnicowane ukształtowanie terenu; – Położenie w strefie dużego nasłonecznienia. 	<ul style="list-style-type: none"> – Tzw. ściana wschodnia zaliczana jest do najbardziej niebezpiecznych regionów w kraju; – Położenie w pobliżu miasta powiatowego powoduje dualizm w rozwoju gospodarczym i potrzebach inwestycyjnych mieszkańców gminy; – Położenie gminy w oddaleniu od dużych aglomeracji miejskich; – Występowanie w zachodniej części gminy (Roztocze) gleb biellicowych, z reguły piaszczystych i niezbyt urodzajnych.
2.	Dziedzictwo kulturowe	<ul style="list-style-type: none"> – Bogata historia gminy, sięgająca czasów piastowskich; – Na obszarze gminy zachował się szereg cennych 	<ul style="list-style-type: none"> – Zły stan niektórych obiektów zabytkowych; – Niedostateczna promocja walorów kulturowych gminy; – Niewystarczające oznakowanie obiektów zabytkowych

		<p>zabytków, dokumentujących bogatą historię regionu;</p> <ul style="list-style-type: none"> – Funkcjonowanie Muzeum Regionalnego w Tomaszowie Lubelskim, które zajmuje się dokumentowaniem dziejów Ziemi Tomaszowskiej oraz gromadzeniem pamiątek przyszłości; – Wysokie nasycenie terenu gminy w stanowiska archeologiczne, które obfitują w wysokiej klasy artefakty. 	(tabliczki informacyjne, drogowskazy itp.).
3.	Ludność	<ul style="list-style-type: none"> – Stosunkowo wysoka gęstość zaludnienia (na 1 km² powierzchni gminy przypadały 64 osoby); – Wskaźnik przyrostu naturalnego od kilku lat utrzymuje wartość dodatnią; – Gmina jest jedną z nielicznych tego typu jednostek administracyjnych całego województwa lubelskiego, gdzie wartość wskaźnika przyrostu naturalnego osiąga wartość dodatnią. 	<ul style="list-style-type: none"> – Na 100 mężczyzn przypadało 101 kobiet i jest to wartość zdecydowanie niższa od średniej powiatowej (103 kobiety na 100 mężczyzn) oraz odbiegająca znacznie od średniej wojewódzkiej (106 kobiet na 100 mężczyzn); – Bardzo niekorzystne proporcje dotyczące ilości osób w wieku nieprodukcyjnym przypadających na osoby w wieku produkcyjnym – 70 osób; – Prognozy demograficzne wskazują na stale zmniejszanie się liczby ludności na terenie gminy; – Niski poziom wykształcenia mieszkańców obszarów wiejskich, w tym właścicieli gospodarstw rolnych.
4.	Edukacja	<ul style="list-style-type: none"> – Na terenie gminy funkcjonuje łącznie 14 placówek oświatowych, które prowadzą działalność w zakresie edukacji na poziomie szkoły podstawowej i gimnazjum; – Biorąc pod uwagę wielkość gminy i liczbę ludności, należy ocenić, iż sieć szkół podstawowych i gimnazjalnych na terenie gminy jest dobrze zorganizowana i zapewnia dogodny dostęp do edukacji na tym poziomie, a w szczególności dla najmłodszych mieszkańców gminy; – Młodzież z terenu gminy ma możliwość kształcenia się na poziomie ponadgimnazjalnym w pozostałych szkołach położonych na terenie powiatu tomaszowskiego. Oferują one zróżnicowane kierunki kształcenia i zapewniają uzyskanie matury; – Możliwość kontynuowania nauki na poziomie wyższym w Tomaszowie Lubelskim i Zamościu bez konieczności opuszczania miejsca zamieszkania; – W placówkach szkolnych zatrudniona jest kadra o wysokich kwalifikacjach; – Liczne możliwości uczestnictwa uczniów w różnego rodzaju konkursach, zawodach sportowych itp.; – Dobra znajomość środowiska uczniów przez nauczycieli. 	<ul style="list-style-type: none"> – Utrzymywanie tak dużej liczby placówek jest bardzo uciążliwe dla budżetu gminy. Może to w wydatny sposób ograniczać jej możliwości inwestycyjne; – Brak sal gimnastycznych przy szkołach; – Słaba baza materialna niektórych szkół; – Prowadzenie lekcji w klasach łączonych; – Problemy z zatrudnianiem wysokokwalifikowanych specjalistów w szkołach jedynie na część etatu; – Niż demograficzny wpływający na stale zmniejszanie się liczby dzieci w wieku szkolnym; – Utrudnienia związane z możliwością dowozu uczniów do szkół na tą samą godzinę; – Brak możliwości kontynuacji nauki w gimnazjum dla wszystkich absolwentów szkół podstawowych (koszty dowozu); – Niedostateczne wyposażenie pracowni, laboratoriów, bibliotek itp.; – Brak na terenie gminy przedszkoli.
5.	Kultura i sport	<ul style="list-style-type: none"> – Funkcjonowanie Gminnego Ośrodka Kultury w Podhorcach; – Funkcjonowanie Biblioteki Komunalnej z siedzibą w Majdanie Górnym, która posiada trzy filie zlokalizowane w Łaszczówce, Podhorcach, Szarowoli; – Organizacja licznych imprez kulturalnych o zasięgu lokalnym, gminnym i powiatowym; – Działalność w siedzibie Biblioteki w Majdanie Górnym czytelnicy internetowej; – Funkcjonowanie ośmiu zespołów ludowych kultywujących lokalną tradycję; – Wysoki poziom merytoryczny kadry zatrudnionej w placówkach kulturalnych; – Funkcjonowanie na terenie gminy ośmiu boisk do gier wielkich (w tym trzy przyszkolne) oraz siedmiu boisk do gier małych; – Funkcjonowanie wyciągu narciarskiego na Białej Górze oraz toru do biegów narciarskich w okolicy Siwej Doliny; – Funkcjonowanie dwóch klubów sportowych, które dysponują obiektami sportowymi; – Organizacja licznych imprez sportowych (głównie przez placówki oświatowe). 	<ul style="list-style-type: none"> – Szczupłość budżetu gminy uniemożliwiająca przeznaczanie wystarczających środków finansowych na działania kulturalne; – Brak na terenie gminy sali gimnastycznej; – Położenie gminy w pobliżu Tomaszowa Lubelskiego powoduje odpływ dzieci i młodzieży do kół zainteresowań i zespołów oferujących lepsze warunki uczestnictwa; – Mała ilość placów zabaw, boisk i podobnej infrastruktury.

6.	Ochrona zdrowia i pomoc społeczna	<ul style="list-style-type: none"> - Dobra dostępność do podstawowej opieki zdrowotnej – mieszkańcy z terenu gminy obsługiwani są przez dwa NZOZ-y oraz SP ZOZ w Tomaszowie Lubelskim; - Współpraca gminy z instytucjami realizującymi programy zdrowotne finansowane przez NFZ; - Na terenie gminy Tomaszów Lubelski organizacją pomocy społecznej zajmuje się Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej, który został utworzony w 1990 roku; - Realizacja przez Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej wielu programów gminnych, które łagodzą skutki przemian społecznych obserwowanych w kraju. 	<ul style="list-style-type: none"> - Oddalona opieka specjalistyczna (Zamość, Lublin, Radecznica); - Wzrost liczby beneficjentów pomocy społecznej oraz liczby udzielanych świadczeń; - Niska aktywność organizacji pozarządowych w zakresie wspomagania realizacji zadań pomocy społecznej oraz organizacji wolontariatu; - Niedostateczna opieka nad osobami niepełnosprawnymi.
7.	Zaopatrzenie w wodę	<ul style="list-style-type: none"> - Na potrzeby zbiorowego zaopatrzenia mieszkańców w wodę korzysta się głównie z wód zalegających w utworach poziomu kredowego, sporadycznie tylko z wód występujących na poziomach trzeciorzędu i czwartorzędu; - Funkcjonuje tutaj siedem ujęć wody w następujących miejscowościach: Majdan Górny, Zamiany, Wieprzowe Jezioro, Pasieki, Szarowola, Podhorce, Sabaudia Cegielnia; - Gmina posiada rezerwy w zapasach dyspozycyjnych ujęć wody. 	<ul style="list-style-type: none"> - Stan techniczny ujęć wody jest zróżnicowany. Niektóre z nich wymagają pilnej modernizacji – dotyczy to przede wszystkim obiektów w Pasiekach, Szarowoli i Majdanie Górnym; - Konieczność modernizacji niektórych odcinków sieci wodociągowej; - Do sieci przyłączonych jest 1763 gospodarstwa domowe, co stanowi 51,2% wszystkich gospodarstw domowych na terenie gminy.
8.	Infrastruktura ochrony środowiska	<ul style="list-style-type: none"> - Możliwość odbioru ścieków przez miejską oczyszczalnię ścieków w Tomaszowie Lubelskim; - Zgodnie z założeniami Planu Gospodarki Odpadami dla Województwa Lubelskiego planowana jest budowa Zakładu Zagospodarowania Odpadów (ZZO) w miejscowości Rogózno; - W roku 2007 zmodernizowano oczyszczalnię ścieków w Tomaszowie Lubelskim. Obiekt ten o wydajności Q = 6300 m³/d będzie docelowo przyjmował ścieki od mieszkańców w gminie. 	<ul style="list-style-type: none"> - Aktualnie na terenie gminy Tomaszów Lubelski nie funkcjonuje żadne wysypisko śmieci; - Na terenie gminy nie ma również oczyszczalni ścieków; - Sieć kanalizacyjna na terenie gminy ma długość niespełna 300 m i przyłączonych jest do niej 64 gospodarstwa domowe. Stanowi to zaledwie 1,85% wszystkich gospodarstw domowych na terenie gminy; - Duża liczba wyrobów zawierających azbest na terenie gminy; - Nieefektywny system gospodarki odpadami.
9.	Sieć komunikacyjna	<ul style="list-style-type: none"> - Dobrze rozwinięta sieć dróg gminnych; - Dobrze rozwinięta sieć dróg powiatowych, z których 90,58% posiada nawierzchnię utwardzoną; - Przez teren gminy przebiegają także dwie drogi wojewódzkie: nr 850 Tomaszów Lubelski - Józefówka – Alojzów i nr 853 Nowy Majdan - Tomaszów Lubelski. Ich łączna długość na omawianym obszarze wynosi 13,5 km; - Obie drogi wojewódzkie zaliczone zostały do szlaków o dobrej jakości nawierzchni. W fachowej nomenklaturze ocenione zostały jako „czarne o lokalnej śliskości”; - Przez teren gminy przebiega także droga krajowa nr 17 relacji: Warszawa (zakręt) - Garwolin - Ryki - Kurów - Lublin - Piaski – Krasnystaw - Zamość - Tomaszów Lubelski - Hrebenne - granica państwa. Jej długość na terenie gminy wynosi 6,6 km; - Wszystkie miejscowości w Gminie, oprócz miejscowości Klekacz, posiadają oświetlenie uliczne. 	<ul style="list-style-type: none"> - 35,5% dróg gminnych nie posiada nawierzchni ulepszonej (31,3% dróg gminnych posiada nawierzchnię utwardzoną i 33,2% nawierzchnię gruntową ulepszoną); - Prawie 10% dróg powiatowych nie posiada nawierzchni bitumicznej; - Na terenie gminy występują miejscowo punkty, w których należy jeszcze zamontować oprawy oświetleniowe – oświetlenie uliczne.
10.	Rynek pracy	<ul style="list-style-type: none"> - Położenie gminy w pobliżu Tomaszowa Lubelskiego, gdzie ulokowana jest większość zakładów pracy; - Duża liczba osób młodych, które poszukują miejsca na rynku pracy; - Pod koniec 2005 roku wg danych GUS w gminie w sektorze pozarolniczym zatrudnionych było 449 osób, z czego 47,2% stanowiły kobiety; - W sektorze przedsiębiorstw wyraźnie widoczna jest dominacja zatrudnienia w przemyśle i budownictwie. W branży tej zatrudniona jest prawie połowa wszystkich pracujących (49%); 	<ul style="list-style-type: none"> - Mała liczba dużych zakładów pracy; - Sezonowe funkcjonowanie niektórych podmiotów gospodarczych (np. budownictwo); - Duża liczba osób utrzymujących się wyłącznie lub głównie z pracy w swoim gospodarstwie rolnym (wraz z osobami pozostającymi na utrzymaniu). Tworzyły one grupę 8655 osób, co stanowiło 79,2 8% wszystkich mieszkańców gminy; - Liczba gospodarstw utrzymujących się tylko z działalności rolniczej wynosiła 495 gospodarstw, co stanowi zaledwie 15,1% wszystkich gospodarstw; - Wartość średniego miesięcznego wynagrodzenia brutto

		<ul style="list-style-type: none"> Porównanie danych z roku 2005 i I kwartału roku 2007 wskazuje na pewne pozytywne tendencje, dotyczące przede wszystkim wzrostu liczby osób uprawnionych do zasiłku oraz zmniejszenia się liczby osób długotrwale bezrobotnych. 	<ul style="list-style-type: none"> kształtuje się nieco poniżej, a w niektórych przypadkach w granicach średniej wyliczonej dla powiatu tomaszowskiego, która wynosi 1854,38 zł; Tendencja wzrostowa liczby bezrobotnych na terenie gminy w ostatnich latach.
11.	Przedsiębiorczość	<ul style="list-style-type: none"> Bazę ekonomiczną gminy Tomaszów Lubelski pod koniec 2005 roku tworzyło 485 podmiotów gospodarczych, z czego zdecydowana większość zaliczana była do sektora prywatnego (94,4%); W stosunku do roku 2001 zanotowano wzrost liczby podmiotów gospodarczych z 429 do 500 w roku 2006; Tempo rozwoju przedsiębiorczości na terenie powiatu tomaszowskiego należy do największych w województwie; Dostępność do usług doradczych dla przedsiębiorców realizowanych przez filie FRL i LFR; Duża liczba banków funkcjonująca na terenie Tomaszowa Lubelskiego. 	<ul style="list-style-type: none"> Przeciętny wskaźnik przedsiębiorczości – liczba podmiotów gospodarczych na 1 tysiąc mieszkańców wynosi 44,4; Funkcjonowanie przedsiębiorstw w tradycyjnych sektorach produkcji i usług; Niskie zatrudnienie i niskie kapitały własne lokalnych podmiotów gospodarczych; Niski poziom konkurencyjności produktowej, technologicznej i organizacyjnej; Niewielkie zaangażowanie przedsiębiorstw w działalność eksportową; Brak mocnych powiązań kooperacyjnych z partnerami w kraju i za granicą.
12.	Rolnictwo	<ul style="list-style-type: none"> Występowanie we wschodniej części gminy (Wyżyna Zachodniowolyńska) grubej pokrywy lessowej, pokrytej urodzajnymi glebami (czarnoziemami); Wysoka jakość środowiska umożliwia rozwój produkcji ekologicznej; Na terenie gminy funkcjonowało 3276 gospodarstw rolnych, z czego wszystkie należały do kategorii gospodarstw indywidualnych. 	<ul style="list-style-type: none"> Występowanie w zachodniej części gminy (Roztocze) gleb biellicowych, z reguły piaszczystych i niezbyt urodzajnych; Brak na terenie gminy dużych gospodarstw rolnych o powierzchni ponad 50 ha; Znaczące rozdrobnienie gospodarstw rolnych - 83,2% z nich ma powierzchnię mniejszą niż 5 ha; Dominacja tradycyjnych kierunków upraw: zboża i ziemniaki; Dominacja tradycyjnych kierunków hodowli: trzoda chlewna i bydło; 65% gospodarstw rolnych nie prowadzi żadnej hodowli zwierząt gospodarskich. Rolnictwo skupione jest przede wszystkim na zaspokojeniu potrzeb własnych ich właścicieli; Niski poziom innowacyjności gospodarstw rolnych; Niski poziom wykształcenia właścicieli gospodarstw rolnych; Brak organizacji rolników, np. grup producenckich; Duża liczba biednych rolników.

Źródło: opracowanie własne na podstawie konsultacji społecznych w Tomaszowie Lubelskim przeprowadzonych w dniu 2 sierpnia 2007 roku.

4.5. Analiza szans i zagrożeń

Identyfikowane w otoczeniu gminy zjawiska, procesy i zachowania, jako zmienne potencjału otoczenia, poddano wartościowaniu pod kątem ich wpływu na potencjał gminy w poszczególnych jego obszarach (wymiarach). Wpływ ten może mieć charakter korzystny (szanse - O) lub niekorzystny (zagrożenia - T), o różnym stopniu nasilenia.

Tabela 30. Analiza szans i zagrożeń

L. p.	Obszary (wymiar) potencjału	Szanse (warunki korzystne)	Zagrożenia (Warunki niekorzystne)
1.	Położenie geograficzne i warunki naturalne	<ul style="list-style-type: none"> Korzystne usytuowanie geograficzne regionu na zewnętrznej wschodniej granicy UE; Przekształcenie wschodniej granicy w zewnętrzną granicę UE; Województwo lubelskie jako region o PKB <i>per capita</i> średniej unijnej podlega Celowi 1 interwencji, co powoduje, że mają zastosowanie w stosunku do niego wszystkie instrumenty wsparcia UE; Województwo lubelskie jako jedno z pięciu regionów w Polsce objęte jest dodatkowym 	<ul style="list-style-type: none"> Peryferyzacja regionu; Niska dostępność komunikacyjna, brak lotniska pasażerskiego; Niedrożność systemu transportowego i niespójność układu komunikacyjnego na terenie kraju i regionu; Położenie gminy na tzw. „wschodniej” ścianie z utrwalonymi problemami strukturalnymi; Województwo lubelskie zaliczane jest do najbardziej zagrożonych regionów Unii Europejskiej.

		<p>Programem Operacyjnym „Rozwój Polski Wschodniej”;</p> <ul style="list-style-type: none"> – Wykorzystanie surowców naturalnych do rozwoju gospodarki gminy; – Atrakcyjne warunki krajobrazowo-przyrodnicze oraz bogate i zróżnicowane dziedzictwo kulturowe sprzyjające rozwojowi różnych form wypoczynku i turystyki. 	
2.	Dziedzictwo kulturowe	<ul style="list-style-type: none"> – Pozyskanie zewnętrznych środków finansowych na ochronę dziedzictwa kulturowego; – Efektywne wykorzystanie obiektów zabytkowych jako stymulatorów rozwoju turystyki; – Planowana lokalizacja m.in. na terenie gminy międzynarodowego rezerwatu archeologicznego. 	<ul style="list-style-type: none"> – Małe nakłady finansowe na ochronę dziedzictwa kulturowego; – Brak systemu ochrony zabytków typu kapliczki przydrożne, obiekty sepulkralne (stare cmentarze) itp.
3.	Ludność	<ul style="list-style-type: none"> – Dostępność funduszy unijnych przeznaczonych na rozwój zasobów ludzkich; – Wdrożenie prorodzinnej polityki państwa; – Wzrost poziomu wykształcenia mieszkańców gminy. 	<ul style="list-style-type: none"> – Niż demograficzny; – Frustracja rolników wynikająca z aktualnych ekonomicznych warunków życia na wsi; – Wyjazdy młodych i wykształconych osób za granicę; – Zaawansowany wiek i niski poziom wykształcenia mieszkańców obszarów wiejskich; – Pogarszanie się poziomu zdrowia mieszkańców z powodu ubóstwa i patologii; – Ubożenie ludności regionu, marginalizacja grup społeczno – zawodowych.
4.	Edukacja	<ul style="list-style-type: none"> – Wzrost dostępności do usług edukacyjnych, m.in. poprzez zastosowanie nowoczesnych technik edukacyjnych; – Dostępność do infrastruktury społecznej; – Możliwość wdrażania najnowszych technologii teleinformatycznych, – Wdrażanie programu „Społeczeństwo informacyjne”; – Stworzenie programów edukacyjnych uczących młodzież przedsiębiorczości; – Wyrównanie szans edukacyjnych młodzieży z terenów wiejskich. 	<ul style="list-style-type: none"> – Ograniczona subwencja oświatowa wpływająca na brak motywacji finansowej nauczycieli; – Ograniczenie liczby zajęć dodatkowych; – Wysoki koszt utrzymania placówek oświatowych.
5.	Kultura i sport	<ul style="list-style-type: none"> – Kreowanie ośrodków gminnych jako lokalnych centrów rozwoju; – Opracowanie mechanizmu wspierania organizacji pozarządowych działających w różnych sferach życia społecznego i gospodarczego; – Organizacja dużej imprezy promocyjnej o zasięgu ponadlokalnym na bazie sieci zabytków, szlaków turystycznych oraz posiadanego zaplecza turystycznego; – Opracowanie koncepcji ochrony zabytków i ich promocja w kontekście rozwoju turystyki; – Nawiązanie współpracy kulturalnej z Ukrainą (bliskość granicy). 	<ul style="list-style-type: none"> – Brak systemowych rozwiązań w zakresie rozwoju kultury (regulacje prawne); – Małe nakłady finansowe na rozwój kultury; – Zanik tradycji – niewielkie zainteresowanie młodego pokolenia jej kontynuacją.
6.	Ochrona zdrowia i pomoc społeczna	<ul style="list-style-type: none"> – Wzrost potencjału oraz liczby organizacji pozarządowych; – Realizacja profilaktyki prozdrowotnej przez NFZ; – Możliwość pozyskania zewnętrznych środków finansowych na realizację zadań z zakresu ochrony zdrowia i pomocy społecznej. 	<ul style="list-style-type: none"> – Pogłębiający się kryzys w obszarze ochrony zdrowia; – Brak systemowych rozwiązań w ochronie zdrowia; – Nie dofinansowanie obszaru ochrony zdrowia; – Wzrost ubóstwa a wraz z nim patologii społecznych; – Brak systemowych rozwiązań w zakresie realizowania zadań w obszarze pomocy społecznej.
7.	Zaopatrzenie w wodę	<ul style="list-style-type: none"> – Wykorzystanie środków finansowych UE (fundusze strukturalne) na dokończenie wodociągowania gminy. 	<ul style="list-style-type: none"> – Duża konkurencja w pozyskiwaniu środków strukturalnych; – Skomplikowana procedura aplikowania o fundusze strukturalne.
8.	Infrastruktura ochrony środowiska	<ul style="list-style-type: none"> – Pozyskanie środków finansowych z UE na budowę, rozbudowę i modernizację 	<ul style="list-style-type: none"> – Zahamowanie rozwoju gminy ze względu na słaby stan sieci kanalizacyjnej;

		<p>infrastruktury ochrony środowiska;</p> <ul style="list-style-type: none"> – Podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej gminy poprzez uzbrajanie terenów inwestycyjnych. 	<ul style="list-style-type: none"> – Duża konkurencja w pozyskiwaniu środków strukturalnych; – Skomplikowana procedura aplikowania o fundusze strukturalne.
9.	Sieć komunikacyjna	<ul style="list-style-type: none"> – Pozyskanie środków finansowych z UE na budowę i modernizację sieci komunikacyjnej; – Wzrost znaczenia biegnących przez gminę szlaków komunikacyjnych w przypadku przywrócenia możliwości eksportu niektórych towarów do Rosji i Ukrainy. 	<ul style="list-style-type: none"> – Zahamowanie rozwoju gminy ze względu na słaby stan sieci komunikacyjnej; – Zmniejszenie rangi i znaczenia gospodarczego szlaków drożnych biegnących przez teren gminy (drogi wojewódzkie i krajowe).
10.	Rynek pracy i bezrobocie	<ul style="list-style-type: none"> – Wdrożenie programów wspierających rozwój przedsiębiorczości; – Wykreowanie postaw osób aktywnych i przedsiębiorczych, zmiana mentalności mieszkańców; – Opracowanie programu dostosowania profilu kształcenia do potrzeb rynku pracy. 	<ul style="list-style-type: none"> – Brak rozwiązań systemowych zwalczania bezrobocia; – Wzrost patologii związany z brakiem miejsc pracy; – Wzrastająca liczba osób bezrobotnych w tym: osób długotrwale pozostających bez pracy, osób młodych i kobiet; – Duży udział osób pozostających bez prawa do zasiłku; – Odpływ do innych regionów dobrze wykształconej kadry; – Wysoki odsetek osób i rodzin utrzymujących się z niezarobkowego źródła utrzymania.
11.	Przedsiębiorczość	<ul style="list-style-type: none"> – Ożywienie gospodarki europejskiej i światowej; – Wykorzystania potencjału badawczego; – Nawiązanie współpracy z partnerami zagranicznymi; – Możliwość specjalizacji w niszowych sektorach produkcji i usług; – Stworzenie systemu doradztwa i wspierania rozwoju przedsiębiorczości. 	<ul style="list-style-type: none"> – Niska świadomość mieszkańców, dotycząca potrzeby funkcjonowania instytucji doradczych i wsparcia biznesu; – Wysoki poziom fiskalizmu i skomplikowany system finansowy; – Brak rozwiązań prawnych i instrumentów preferencyjnego wspierania rozwoju regionalnego województw najuboższych; – Słabnąca dynamika wzrostu gospodarczego; – Niekorzystny poziom nakładów inwestycyjnych; – Wzrastająca bariera kapitałowa; – Duży udział mikroprzedsiębiorstw w ogólnej liczbie przedsiębiorstw, generujący stosunkowo niską wartość dodaną; – Niska przeżywalność przedsiębiorstw sektora MSP; – Niski udział sektora w ogólnej sprzedaży firm; – Niedostosowanie oferty sektora B+R do popytu na innowacje; – Niski poziom wdrożeń rozwiązań innowacyjnych MSP; – Niskie zasoby innowacyjne (patenty, licencje) sektora B+R oraz brak zdolności komercjalizacji własnych osiągnięć; – Niewielkie zaangażowanie bezpośrednich inwestycji zagranicznych na terenie województwa; – Słabnące tempo restrukturyzacji gospodarki; – Brak kompleksowej teleinformatycznej infrastruktury szerokopasmowej.
12.	Rolnictwo	<ul style="list-style-type: none"> – Rozwój i zdynamizowanie działalności grup producenckich; – Ukierunkowanie produkcji rolnej na gatunki roślin dostosowane do warunków glebowych; – Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich; – Wspólna Polityka Rolna UE kładąca nacisk na restrukturyzację sektora rolno-spożywczego; – Wykorzystanie obszarów wiejskich do rozwoju turystyki i ekoturystyki. 	<ul style="list-style-type: none"> – Brak zintegrowanego programu dla rolnictwa w przepisach polskich; – Brak instrumentów polityki rolnej państwa zmierzających do poprawy sytuacji rolnictwa; – Niska opłacalność produkcji rolnej; – Brak monitoringu produkcji rolnej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie konsultacji społecznych w Tomaszowie Lubelskim przeprowadzonych w dniu 2 sierpnia 2007 roku.

Podsumowując powyższą analizę, należy stwierdzić, iż do podstawowych atutów gminy Tomaszów Lubelski należy zaliczyć położenie geograficzne i warunki naturalne, a w szczególności chodzi tutaj o dobrą dostępność komunikacyjną, położenie w pobliżu granicy państwa oraz wschodniej granicy Unii Europejskiej, a także czyste środowisko. Umiejętne wykorzystanie tego faktu w przyszłości

będzie miało duże znaczenie w kształtowaniu kierunków rozwoju społecznego i gospodarczego.

Warto również zwrócić uwagę na licznie występujące tutaj obiekty zabytkowe, dokumentujące bogate dziedzictwo i tradycje kulturowe. W połączeniu z doskonałym stanem środowiska i występującymi już teraz elementami infrastruktury sportowo - rekreacyjnej stwarzają one możliwość rozwoju turystyki, a co za tym idzie rozwoju miejscowej przedsiębiorczości, wyspecjalizowanej w świadczeniu stosownych usług. Podkreślić przy tym należy, iż lokalna przedsiębiorczość, niezależnie od występujących licznych słabości, w tym: funkcjonowanie w tradycyjnych sektorach produkcji i usług, niskie kapitały własne, niski poziom konkurencyjności produktowej, technologicznej i organizacyjnej, wykazuje szereg endogenicznych (wewnętrznych) potencjałów rozwoju. Przy odpowiednim wsparciu może ona znacznie wzmocnić pozycję konkurencyjną miejscowej gospodarki i nadać jej określony profil specjalizacji. Uwzględniając wewnętrzne potencjały rozwoju gminy wydaje się, że wiodącymi obszarami specjalizacji mogą być turystyka, obsługa ruchu transgranicznego i międzynarodowego oraz wzmocnienie roli gminnych przedsiębiorców jako zaplecza gospodarczego Tomaszowa Lubelskiego oraz innych położonych w pobliżu miast.

Istotnym problemem dla rozwoju lokalnej gospodarki będzie rolnictwo. Skupione jest ono przede wszystkim na zaspokojeniu potrzeb własnych ich właścicieli. Wniosek ten potwierdza fakt, iż zaledwie 29% z nich deklaruje sprzedaż produkcji na rynek artykułów rolnych. Znaczącym ograniczeniem jest też niski poziom wykształcenia właścicieli gospodarstw rolnych, co ma bezpośredni wpływ zarówno na kierunki i rodzaj produkcji, jak i jej efektywność i innowacyjność.

W związku z tym niezbędne będzie stworzenie systemu wsparcia działalności gospodarczej na terenie gminy, który obejmie zarówno przedsiębiorców, jak i rolników. Towarzyszyć temu powinien rozwój kompleksowego systemu usług specjalistycznych, w tym doradztwo i szkolenia, wdrażanych we współpracy z profesjonalnymi podmiotami.

Ważnym wyzwaniem ze względu na rolę, jaką odgrywa w rozwoju gospodarczym oraz tworzeniu korzystnych warunków życia, będzie budowa, rozbudowa i modernizacja infrastruktury technicznej na terenie gminy. W dziedzinie tej widać wyraźne potrzeby inwestycyjne, w szczególności dotyczy to infrastruktury ochrony środowiska oraz sieci drogowej.

Jeśli chodzi natomiast o sferę społeczną, to wydaje się, że kluczem do poprawy obecnej sytuacji i rozwoju podstaw nowoczesnego społeczeństwa powinny być przede wszystkim działania ukierunkowane na wzrost zatrudnienia i dochodów mieszkańców. W związku z tym jednym z priorytetowych zadań powinno być stałe podnoszenie poziomu i jakości ich wykształcenia realizowanego w systemie edukacji szkolnej, jak i pozaszkolnej, z wykorzystaniem szans związanych z rozwojem kształcenia ustawicznego i technik społeczeństwa informacyjnego. Uwzględniając niekorzystne trendy demograficzne niezbędne będzie również podjęcie działań w zakresie wspierania właściwej polityki ludnościowej. Jej głównym elementem powinno być wspieranie rodziny jako podstawowej i najważniejszej instytucji życia społecznego, a także poprawa stanu zdrowia mieszkańców i ograniczenie ich umieralności. Istotnym kierunkiem działań uzupełniających prorozwojową politykę ludnościową powinno być wspieranie

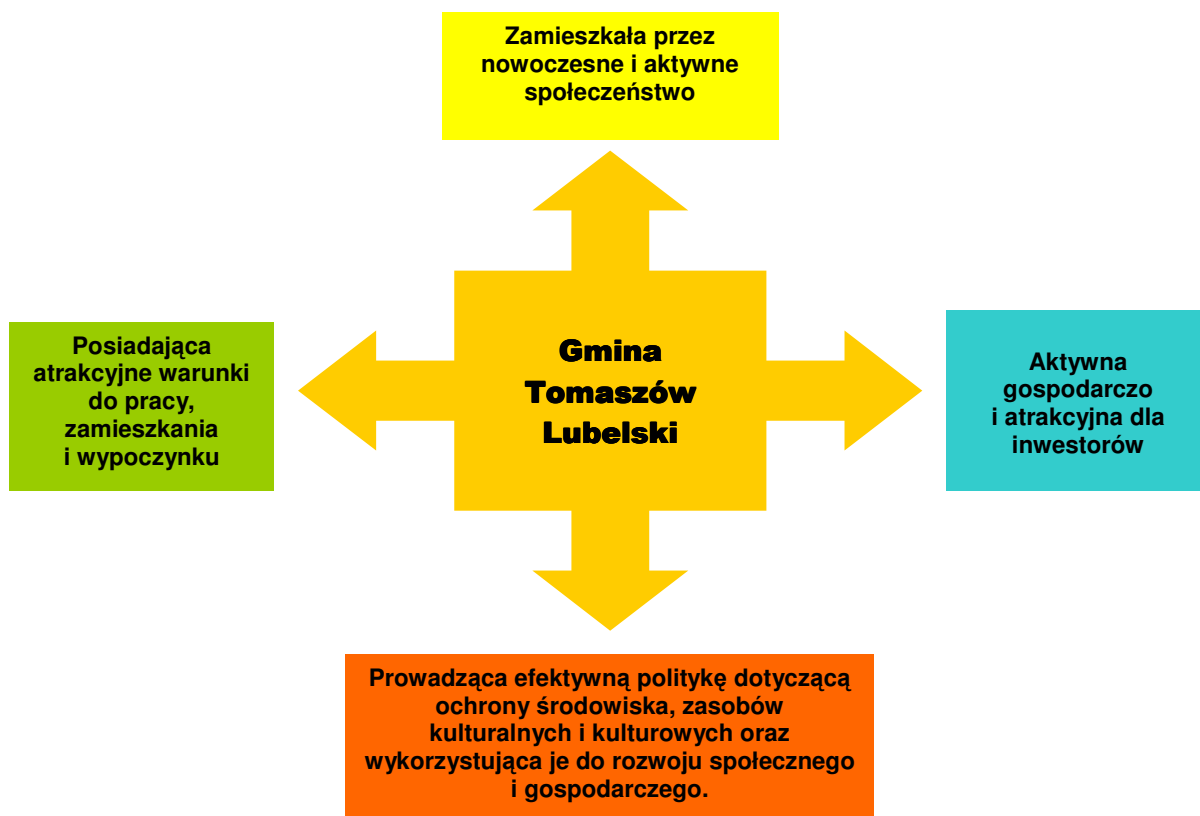
integracji społecznej oraz ograniczanie poziomu ubóstwa, głównie poprzez wyrównywanie szans osób narażonych na wykluczenie społeczne, a także organizację sprawnego systemu pomocy społecznej. Należy przy tym zauważyć, iż elementem warunkującym efektywność powyższych działań będzie odpowiednia jakość infrastruktury społecznej oraz kwalifikacje kadry świadczącej stosowne usługi. Poprawa sytuacji w tym zakresie będzie również istotnym elementem niniejszej Strategii.

5. Wizja przyszłości

Prezentowana w niniejszym podrozdziale wizja jest obrazem przyszłości gminy Tomaszów Lubelski, która oparta jest na wykorzystywaniu szans i aktywnym zmniejszaniu zagrożeń. Będzie ona podstawą formułowania celów strategicznych (priorytetów) i celów operacyjnych. Zakłada się, że realizacja przyjętego układu celów Strategii doprowadzi do rozwoju gminy jako obszaru:

- Zamieszkanego przez nowoczesne i aktywne społeczeństwo;
- Posiadającego atrakcyjne warunki zamieszkania, pracy i wypoczynku;
- Aktywnego gospodarczo i atrakcyjnego dla inwestorów zewnętrznych;
- Prowadzącego efektywną politykę dotyczącą ochrony środowiska, zasobów kulturalnych i kulturowych oraz wykorzystującą te zasoby do rozwoju społecznego i gospodarczego.

Ryc. 13. Schematyczne przedstawienie wizji przyszłości gminy Tomaszów Lubelski.

Źródło: opracowanie własne

Zaprezentowana wizja przyszłości znajduje swoje uszczegółowienie w prezentowanej w dalszej części niniejszego opracowania strukturze celów.

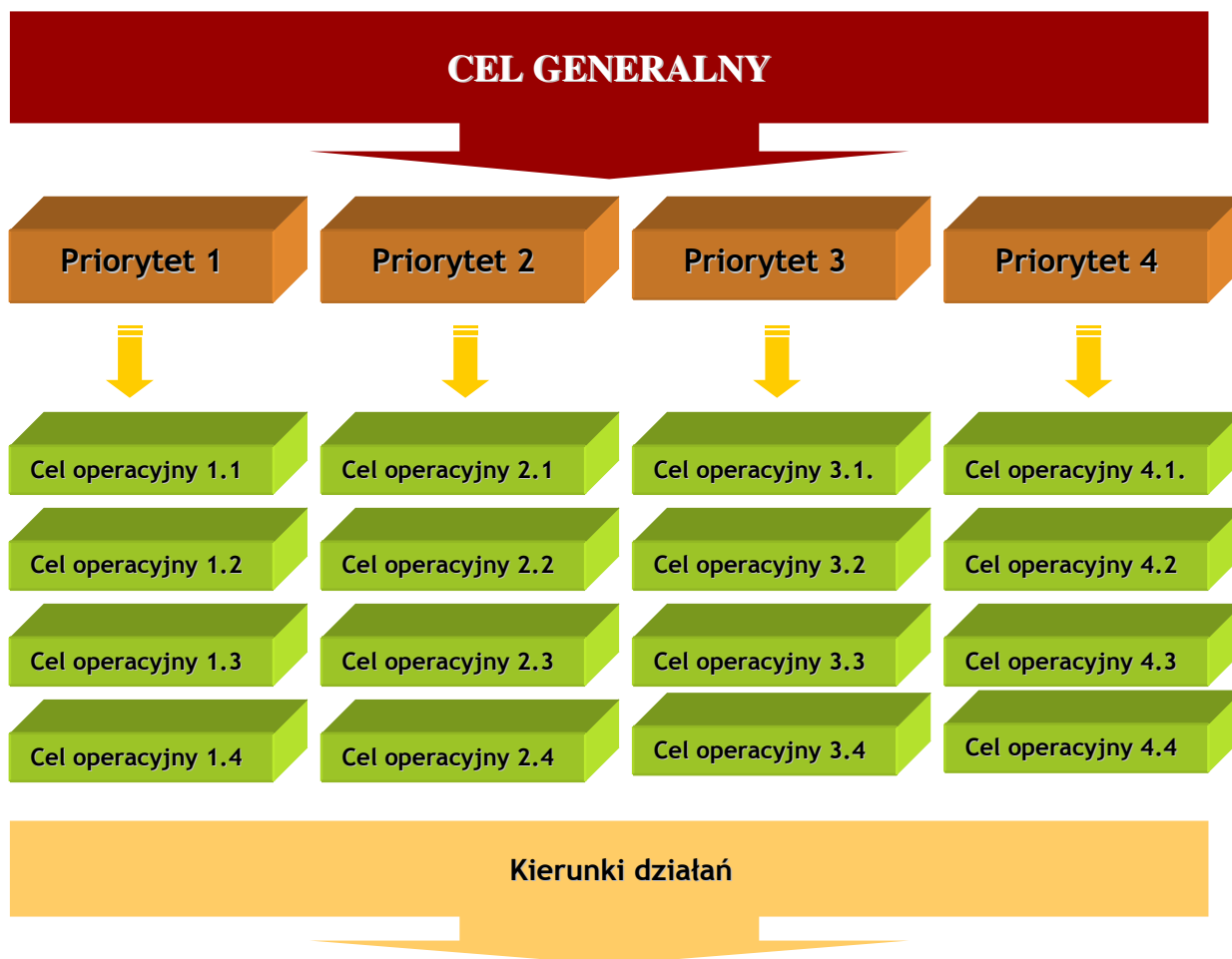
6. CEL GENERALNY, PRIORYTETY I CELE OPERACYJNE

6.1. Struktura celów

Strategia rozwoju gminy Tomaszów Lubelski określona została poprzez trzyszczeblowy układ celów podporządkowanych wspomaganie rozwoju społecznego i gospodarczego. Natomiast wybór narzędzi możliwych do zastosowania przy wspomaganie rozwoju gminy określony został poprzez kierunki działań. Podkreślić należy, że jest to najważniejsza część dokumentu strategii określająca kierunki działań adekwatnie do aspiracji rozwojowych, słabych i mocnych stron gminy oraz uwarunkowań zewnętrznych jej rozwoju. Cele zostały sformułowane w następującym układzie:

- **Cel generalny (misja)** - wskazuje generalny kierunek, w którym podąża gmina. W sposób ogólny określa on, co gmina chce osiągnąć w założonym horyzoncie czasowym oraz kierunkować działania głównie na uaktywnienie najważniejszych potencjałów rozwojowych gminy w połączeniu ze specyficznym jej położeniem w regionie, kraju i w Europie. Z celu generalnego wynikają cele strategiczne (obszary priorytetowe), których wspieranie jest niezbędne do zrealizowania celu generalnego.
- **Priorytety rozwoju** określane również jako cele strategiczne (co chcemy osiągnąć?) - uwzględniają potrzebę likwidacji najważniejszych słabych stron gminy, w tym zagrożeń oraz efektywne wykorzystanie mocnych stron, w tym szans, z uwzględnieniem możliwości wsparcia finansowego przez fundusze strukturalne Unii Europejskiej i inne źródła. Wybrane priorytety zasadniczo warunkują osiągnięcie celu generalnego.
- **Cele operacyjne** (jak to chcemy osiągnąć?) w wybranych dziedzinach określające zadania lub grupy zadań konieczne do podejmowania na rzecz rozwoju gminy, powiatu i województwa.

Ryc. 14. Struktura celów strategii rozwoju gminy Tomaszów Lubelski

Źródło: opracowanie własne

6.2. Cel generalny

Za cel generalny „Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2007 - 2020” uznano:

Osiągnięcie trwałego i zrównoważonego rozwoju społeczno - gospodarczego poprzez efektywne wykorzystanie potencjałów wewnętrznych gminy oraz sprzyjających uwarunkowań otoczenia zewnętrznego.

Należy zauważyć, iż cel generalny składa się z dwóch zasadniczych części:

- I część - opisu pożądanego stanu, do którego należy dążyć realizując założenia dokumentu (trwały i zrównoważony rozwój społeczny i gospodarczy gminy);
- II część - wskazanie metody czy też drogi dojścia do tego stanu (efektywne wykorzystanie potencjałów wewnętrznych oraz sprzyjających uwarunkowań otoczenia zewnętrznego).

Konstrukcja ta nawiązuje do celu nadrzędnego cytowanej już wielokrotnie na stronach niniejszego opracowania „Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020” i ma na celu zachowanie spójności pomiędzy zastosowanymi

metodologiami planowania rozwoju oraz metodami realizacji przyjętych założeń strategicznych.

Zgodnie z przyjętym założeniem istotą trwałego i zrównoważonego rozwoju gminy będzie powiązanie aktywizacji gospodarczej gminy i wzrostu jakości życia ludności z poprawą stanu środowiska naturalnego oraz pielęgnacją dziedzictwa kulturowego. Nieodłączną częścią realizowanych działań będzie dążenie do zachowania tych elementów dla przyszłych pokoleń. Natomiast uzyskanie odpowiedniego tempa rozwoju gospodarczego jest warunkiem niezbędnym do zmniejszenia dystansu rozwojowego gminy w stosunku do innych tego typu jednostek w kraju i Unii Europejskiej, a także umocnienia konkurencyjności gminy i zapewnienia wyższego poziomu spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej całego regionu.

6.3. Priorytety rozwoju

Cel generalny opiera się na czterech wybranych priorytetach rozwoju (nazywanych inaczej celami strategicznymi) wynikających ze wskazania najbardziej znaczących słabych i mocnych stron oraz aspiracji rozwojowych gminy, uwzględniających wyzwania przyszłości. Są to następujące priorytety:

- **Priorytet I:** Wszechstronny rozwój zasobów ludzkich gminy.
- **Priorytet II:** Poprawa warunków życia mieszkańców.
- **Priorytet III:** Aktywizacja gospodarcza i podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej gminy.
- **Priorytet IV:** Ochrona środowiska naturalnego oraz walorów krajobrazowych i kulturowych.

Proponowana powyżej struktura czterech kompleksowych i wzajemnie się uzupełniających priorytetów pozwala na wszechstronny rozwój gminy i pośrednio przyczynia się do realizacji przyjętego celu generalnego Strategii. Wybór priorytetów wynika w dużym stopniu z przeprowadzonych analiz możliwych procesów rozwojowych, zawartych między innymi w diagnozie strategicznej. Pozwalają one na identyfikację kluczowych elementów rozwoju, których wsparcie powinno doprowadzić do zdynamizowania procesu rozwojowego gminy. W ciągu najbliższych kilkunastu lat kluczowymi elementami w rozwoju społeczno - gospodarczym będzie z pewnością:

- aktywizacja i rozwój nowoczesnego społeczeństwa zdolnego funkcjonować w gospodarce opartej na wiedzy i informacji;
- poprawa warunków życia mieszkańców oraz zwiększanie atrakcyjności i spójności terytorialnej gminy (infrastruktura techniczna i społeczna);
- poprawa efektywności rolnictwa oraz rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich (dywersyfikacja źródeł dochodu) oraz stworzenie sprzyjających warunków do lokalizacji na terenie gminy inwestycji zewnętrznych;
- ochrona środowiska naturalnego gminy oraz jej walorów krajobrazowych;
- ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego gminy oraz wykorzystanie tych walorów do rozwoju gospodarczego gminy.

Przyjęte priorytety rozwoju w pełni wpisują się w kierunki strategiczne rozwoju regionalnego na poziomie Unii Europejskiej i Polski, wyrażone między innymi w takich dokumentach jak:

- **Strategia Lizbońska**, która za cel strategiczny stawia sobie „utworzenie na obszarze Unii Europejskiej najbardziej dynamicznej i konkurencyjnej, opartej na wiedzy, gospodarki na świecie, zdolnej do trwałego

- i zrównoważonego rozwoju oraz zapewniającej tworzenie większej ilości miejsc pracy”;
- **III Raport Spójności**, projekty rozporządzeń do funduszy strukturalnych na lata 2007-2013 oraz Strategiczne Wytyczne Wspólnoty, w których przewiduje się realizację spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej w ramach trzech celów strategicznych: konwergencja, konkurencyjność oraz współpraca terytorialna;
 - **Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju**, której głównym celem jest wykorzystanie dobrze wykształconej policentrycznej struktury funkcjonalno-przestrzennej do dynamizacji rozwoju Polski i przełamanie w ten sposób zapóźnienia cywilizacyjnego;
 - **Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015 (SRK)**, która jest podstawowym dokumentem strategicznym określającym cele i priorytety w obszarze rozwoju społeczno - gospodarczego Polski oraz warunki, które powinny ten rozwój zapewnić. SRK spaja wszelkie działania rozwojowe podejmowane na rzecz poprawy warunków społeczno - gospodarczych. Jej zadaniem jest odważne, lecz jednocześnie realistyczne zaprogramowanie rozwoju i modernizacji kraju, ze szczególnym uwzględnieniem możliwości wykorzystania obecności Polski w UE, a także wszystkich zasobów i atutów, które nasz kraj posiada, na rzecz poprawy poziomu i jakości życia oraz rozwoju społeczno - gospodarczego.
 - **Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007 - 2013** (Narodowej Strategii Spójności 2007 - 2013), których celem jest tworzenie warunków dla wzrostu konkurencyjności gospodarki polskiej opartej na wiedzy i przedsiębiorczości, zapewniającej wzrost zatrudnienia oraz wzrost poziomu spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej Polski w ramach Unii Europejskiej i wewnątrz kraju. Obok celu strategicznego NSRO zakłada realizację celów szczegółowych, wynikających z wyzwań Strategii Lizbońskiej, Strategicznych Wytycznych Wspólnoty oraz wniosków wynikających z analizy słabych i mocnych stron polskiej gospodarki, a także stojących przed nią szans i zagrożeń, tj.: tworzenie warunków dla utrzymania trwałego i wysokiego tempa wzrostu gospodarczego, wzrost zatrudnienia poprzez rozwój kapitału ludzkiego oraz społecznego, podniesienie konkurencyjności polskich przedsiębiorstw, w tym szczególnie sektora usług, budowa i modernizacja infrastruktury technicznej, mającej podstawowe znaczenie dla wzrostu konkurencyjności Polski i jej regionów, wzrost konkurencyjności polskich regionów i przeciwdziałanie ich marginalizacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej oraz rozwój obszarów wiejskich.

Przyjęte priorytety nawiązują również do założeń dokumentów strategicznych wdrażanych na poziomie regionu (NTS II) i powiatu (NTS IV), takich jak:

- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006 - 2020;
- Strategia Rozwoju Powiatu Tomaszowskiego.

6.4. Cele operacyjne i kierunki działań

Cele operacyjne stanowią uszczegółowienie celów strategicznych. Dla każdego celu operacyjnego opracowano propozycje działań, które są niezbędne dla jego realizacji. Należy jeszcze dodać, iż kierunki działań stanowiąc będą podstawę, a zarazem i uzasadnienie do umieszczenia konkretnych zadań w Wieloletnich Planach Inwestycyjnych i innych instrumentach wdrażania strategii.

Cel operacyjny 1.1: Aktywizacja społeczności gminnej.

Kapitał społeczny jest pojęciem obejmującym zasoby umiejętności, informacji, kultury, wiedzy i kreatywności jednostek oraz związki pomiędzy ludźmi i organizacjami. Wysokie zasoby kapitału społecznego determinują w bezpośredni sposób zdolność do wykształcenia się społeczeństwa wiedzy: kreatywnego, innowacyjnego, tolerancyjnego, otwartego na zmiany, zdolnego do wykształcenia trwałych więzi społecznych. Dzięki zaufaniu, zrozumieniu i umiejętności współdziałania można uzyskać efekt synergiczny realizowanych przedsięwzięć. Dlatego też cechy te stanowią wymierną wartość ekonomiczną, a także są podstawą budowania społeczeństwa obywatelskiego. Budowanie kapitału społecznego może się w znacznym stopniu przyczynić do ograniczenia wykluczenia społecznego i zminimalizowania negatywnych skutków ubóstwa.

Należy przy tym podkreślić, iż wszechstronna aktywizacja mieszkańców gminy będzie miała bezpośrednie przełożenie na wykorzystanie potencjałów rozwojowych gminy. Wynika to z faktu, iż aktywna i współpracująca w różnych dziedzinach społeczność lokalna ma większe szanse na rozwój oraz wdrażanie nowoczesnych rozwiązań, zarówno w sferze działalności gospodarczej, jak i w sferach społecznych. Specyfika gminy wynikająca z korzystnych uwarunkowań środowiskowych i geograficznych wymagała będzie podjęcia działań prowadzących do nabycia przez mieszkańców stosownych umiejętności i postaw społecznych, wykorzystania potencjału lokalnych organizacji pozarządowych i grup nieformalnych oraz zapewnienie dostępu do edukacji i rozwoju mieszkańcom gminy od najwcześniejszych lat ich życia.

Kierunki działań:

- Kształtowanie aktywności oraz rozwój różnych form społeczeństwa obywatelskiego poprzez edukację i promowanie korzystnych postaw społecznych, w tym: innowacyjnych, proekologicznych, wolontariatu itp.;
- Kształtowanie tożsamości lokalnej i regionalnej, integracja społeczności gminnej;
- Zwiększenie potencjału instytucji pozarządowych oraz wspieranie ich w ramach rozwoju różnych form aktywności.

Cel operacyjny 1.2: Poprawa stanu zdrowia mieszkańców gminy.

Niniejszy cel operacyjny stanowi kontynuację działań związanych ze wzmocnieniem sfery społecznej. Rozwój nowoczesnego społeczeństwa nie jest obecnie możliwy bez prowadzenia aktywnej polityki kształtującej pożądany stan i strukturę ludności oraz przeciwdziałającej negatywnym trendom demograficznym. W ramach niniejszego celu operacyjnego realizowane będą działania ukierunkowane na poprawę stanu zdrowia ludności oraz upowszechnianie zdrowego stylu życia, w tym kultury fizycznej, sportu i rekreacji.

Należy podkreślić, iż proponowane poniżej kierunki działań dotyczą nie tylko bezpośredniej interwencji w tkankę społeczną, ale związane są również z rozwojem zaplecza technicznego i organizacyjnego, m.in. poprzez rozbudowę

stosownej infrastruktury, co znajduje bezpośrednie przełożenie na zaplanowane maksymalne wykorzystanie potencjałów rozwojowych gminy, zarówno w sferze podniesienia walorów środowiskowych, jak i wykorzystania ich do stymulowania rozwoju lokalnego, a przede wszystkim przedsiębiorczości.

Kierunki działań:

- Edukacja zdrowotna i poprawa stanu zdrowia mieszkańców gminy poprzez poprawę jakości i dostępności usług medycznych, promocję edukacji zdrowotnej i zdrowia publicznego;
- Promocja i upowszechnianie kultury fizycznej, sportu, rekreacji i aktywnego wypoczynku poprzez rozwój infrastruktury sportowej, promocję sportu i aktywnego wypoczynku we wszystkich grupach społecznych i wiekowych;
- Wspieranie programów profilaktycznych ukierunkowanych na zapobieganie różnego rodzaju uzależnieniom (np. alkoholizm, narkomania i inne), pomoc osobom podejmującym leczenie oraz pomoc psychologiczna i prawna członkom rodziny.

Cel operacyjny 1.3: Wspieranie integracji społecznej i ograniczenie negatywnych zjawisk społecznych na terenie gminy.

Istotną barierą ograniczającą rozwój nowoczesnego społeczeństwa w gminie jest wzrastający poziom ubóstwa mieszkańców i towarzyszące temu zjawisko wykluczenia społecznego. Syndromem ubóstwa naznaczone są szczególnie rodziny wielodzietne, osoby długotrwale bezrobotne oraz ludzie z niższym wykształceniem i kwalifikacjami zawodowymi.

W ramach niniejszego celu operacyjnego będą realizowane działania zorientowane na wzmacnianie procesów integracji społecznej w gminie, które w dłuższej perspektywie winny doprowadzić do ograniczenia negatywnych zjawisk ubóstwa i wykluczenia społecznego.

Głównym kierunkiem działań będzie wyrównywanie szans osób zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz pomoc osobom najbardziej dotkniętym tym zjawiskiem (wsparcie najstarszych) w celu zapobiegania pogłębianiu się i dziedziczeniu syndromu wykluczenia. Będzie się to odbywało w ramach efektywnie prowadzonej pomocy społecznej, polegającej między innymi na przechodzeniu od systemu opiekuńczego do modelu opartego na zasadzie pomocniczości, sprzyjającego unikaniu negatywnych skutków długotrwałego uzależniania się beneficjentów pomocy od świadczeń społecznych.

Zakłada się przy tym, iż realizacja wybranych kierunków działań wpłynie na ograniczenie negatywnych zjawisk społecznych na terenie gminy, przyczyniając się jednocześnie do zrównoważonego rozwoju lokalnej społeczności.

Kierunki działań:

- Tworzenie sprzyjających warunków dla rodziny w wypełnianiu jej funkcji opiekuńczej, wychowawczej i społecznej;
- Wspieranie działań na rzecz zapobiegania powstawania niepełnosprawności lub kompensacji jej skutków w sferze ekonomicznej, społecznej i psychicznej, w tym rehabilitacja i łagodzenie skutków niepełnosprawności, kształtowanie pozytywnych postaw wobec niepełnosprawności, wspieranie aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych;

- Wspieranie osób i rodzin najbardziej narażonych na wykluczenie społeczne, w tym: wyrównywanie szans edukacyjnych dzieci ze środowisk defaworyzowanych, profilaktyka, usprawnienie systemu wsparcia dla osób starszych, bezdomnych, niezaradnych życiowo;
- Budowanie oparcia społecznego dla osób wykazujących zaburzenia intelektualne;
- Rozwój systemu pomocy społecznej poprzez wzmocnienie jakości kadr, rozwój i poprawę standardu infrastruktury, rozwój środowiskowych form wsparcia, aktywizację mieszkańców gminy i organizacji społecznych w ramach samopomocy.

Cel operacyjny 1.4: Podnoszenie poziomu wiedzy i umiejętności mieszkańców gminy. Rozwój systemu edukacji.

Świadome i dobrze wyedukowane społeczeństwo jest obecnie najważniejszym zasobem gospodarki opartej na wiedzy. Dalszy rozwój edukacji i podnoszenie jakości i efektywności kształcenia jest kluczowym warunkiem trwałego i zrównoważonego rozwoju gminy. Będzie to w dużym stopniu uzależnione od ograniczenia barier edukacyjnych występujących na obszarach wiejskich.

Podnoszenie poziomu wykształcenia mieszkańców powinno odbywać się na wszystkich poziomach edukacji i obejmować zarówno proces kształcenia w systemie szkolnym, jak i pozaszkolnym.

Szczególne rola w tym zakresie powinna przypaść rozwojowi edukacji ustawicznej, która, zintegrowana z tradycyjnym systemem edukacyjnym, powinna być skutecznym narzędziem odnawiania kwalifikacji społeczeństwa i dostosowywania ich do potrzeb rynku pracy. Ogromna rola w tym zakresie przypadnie właśnie kształceniu ustawicznemu dorosłych, a w szczególności dotyczyć to będzie właścicieli gospodarstw rolnych, gdyż wśród tej grupy zawodowej stwierdzone zostały największe potrzeby.

Niezbędne będzie również podjęcie działań umożliwiających dostęp do usług doradczych dla lokalnych przedsiębiorców i rolników. Stanowiąc będzie to warunek wykorzystania tych podmiotów jako najważniejszych uczestników procesu rozwoju gospodarczego gminy.

Kierunki działań:

- Podnoszenie jakości nauczania w szkołach oraz rozwój nowoczesnych form i treści kształcenia poprzez podniesienie kompetencji kadry pedagogicznej, poprawę standardów i metod nauczania;
- Wspieranie indywidualnego rozwoju i nabywanie kluczowych umiejętności, w szczególności znajomość języków obcych i umiejętność korzystania z technologii komputerowej;
- Wyposażenie placówek szkolnych w nowoczesny sprzęt dydaktyczny oraz pomoce dydaktyczne;
- Promowanie otwartości systemu edukacji oraz dostosowanie treści kształcenia szkolnego i pozaszkolnego do potrzeb gospodarki i rynku pracy;
- Zapewnienie wczesnego dostępu do edukacji przedszkolnej dzieci w celu wyrównania szans edukacyjnych;
- Promowanie idei podnoszenia kwalifikacji przez całe życie (kształcenie ustawiczne);

- Rozwój umiejętności związanych z wykorzystaniem technologii informatycznych (pozyskiwanie i przekazywanie informacji, e-learning itp.) poprzez m.in. ułatwianie powszechnego dostępu do Internetu;
- Rozwój systemu szkoleń i doradztwa dla przedsiębiorców, rolników i innych osób;
- Racjonalizacja sieci szkolnej.

Priorytet II: Poprawa warunków życia mieszkańców.

Cel operacyjny 2.1: Poprawa jakości infrastruktury społecznej.

Posiadanie rozwiniętej i w pełni funkcjonalnej infrastruktury społecznej jest warunkiem niezbędnym do realizacji zadań związanych z rozwojem zasobów ludzkich w zakresie edukacji, ochrony zdrowia, pomocy społecznej czy spędzaniu wolnego czasu.

Wybór kierunków działań ma za zadanie zlikwidowanie najistotniejszych barier w realizacji tych zadań oraz wykorzystanie potencjału gminy w zakresie walorów środowiskowych, mogących przyczynić się do rozwoju aktywnych form turystyki oraz lokowania tutaj podmiotów zajmujących się świadczeniem specjalistycznych usług społecznych. Działania w tym zakresie mogą stać się istotnym stymulatorem rozwoju przedsiębiorczości na terenie gminy.

Kierunki działań:

- Budowa, rozbudowa i modernizacja obiektów szkolnych, kulturalnych i pomocy społecznej;
- Budowa nowych, modernizacja i rozbudowa istniejących obiektów oraz urządzeń sportowych i rekreacyjnych, w tym: boisk i hal sportowych, placów zabaw, tras rowerowych, tras i stoków narciarskich, szlaków pieszych itp.;
- Opracowanie i wdrożenie systemu zachęt dla potencjalnych inwestorów w celu lokowania obiektów świadczących różne usługi społeczne na terenie gminy.

Cel operacyjny 2.2.: Poprawa stanu bezpieczeństwa

Poprawa bezpieczeństwa i ładu publicznego stanowi ważny element budowania długotrwałego rozwoju społeczno-gospodarczego gminy. Bezpieczeństwo i porządek publiczny to warunek wysokiego komfortu i poziomu życia mieszkańców, który wpływa zarówno na kształtowanie zachowań społecznych, jak i na poprawę wizerunku gminy i jej atrakcyjności inwestycyjnej.

Realizacja celu przyczyni się do poprawy bezpieczeństwa obywateli, zmniejszenia społecznego poczucia zagrożenia przestępczością, zwiększenia bezpieczeństwa w ruchu drogowym, a także zmniejszy zagrożenie klęskami żywiołowymi.

Należy zauważyć, iż w ramach niniejszego celu operacyjnego zaplanowane zostały działania dotyczące zarówno mieszkańców gminy, jak i niektórych elementów infrastruktury związanych bezpośrednio z bezpieczeństwem mieszkańców i osób przybywających z zewnątrz. Takie kompleksowe podejście ma za zadanie stworzyć pozytywny wizerunek gminy, która jest atrakcyjnym

miejscem do pracy, zamieszkania, wypoczynku i lokalizacji na jej terenie inwestycji zewnętrznych.

Kierunki działań:

- Zmniejszanie poczucia zagrożenia obywateli przestępstwami pospolitymi poprzez stworzenie sprawnych systemów bezpieczeństwa lokalnego, monitorowania i kontroli miejsc szczególnie zagrożonych przestępczością, zwiększenie bezpieczeństwa ruchu turystycznego, zaangażowanie społeczeństwa w poprawę bezpieczeństwa publicznego;
- Zwiększenie bezpieczeństwa ruchu drogowego na terenie gminy poprzez poprawę infrastruktury zwiększającej bezpieczeństwo drogowe oraz działalność profilaktyczną i edukacyjną;
- Zapobieganie i zwalczanie patologii społecznych przyczyniających się do wykluczenia społecznego, w tym: wspieranie programów profilaktycznych zapobiegających uzależnieniom, przemocy w rodzinie, wykluczeniu społecznemu ofiar przestępstw itp;
- Przeciwdziałanie pożarom, i klęskom żywiołowym oraz likwidacja ich skutków poprzez wzmocnienie systemu rozpoznawania i zapobiegania zagrożeniom, rozwój systemu przeciwpowodziowej retencji wodnej, rozwój infrastruktury i organizacji systemu zwalczania skutków katastrof i klęsk;
- Zwiększanie bezpieczeństwa pożarowego poprzez doposażenie jednostek straży pożarnej w nowoczesny sprzęt oraz budowę i modernizację infrastruktury.

Cel operacyjny 2.3: Rozbudowa infrastruktury technicznej wpływającej na poprawę warunków życia mieszkańców.

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich stanowi ważny element budowania trwałego rozwoju społeczno - gospodarczego i spójności terytorialnej. Treścią celu są działania wspierające procesy przekształceń obszarów wiejskich, poprawę warunków życia oraz stworzenie możliwości zdynamizowania gospodarki. Rozwój obszarów wiejskich w dużym stopniu jest uzależniony od doinwestowania infrastruktury, poprawy ich dostępności i sprawności obsługi. Ponadto realizacja celu przyczyni się do zwiększenia dostępu użytkowników do sieci szerokopasmowej oraz do rozwoju szerokiej gamy usług związanych z rozwijającym się społeczeństwem informacyjnym.

Wśród wytyczonych dla niniejszego celu operacyjnego kierunków działań najważniejsze będą inicjatywy związane z rozbudową i modernizacją istniejącej infrastruktury zaopatrzenia w wodę oraz budową i modernizacją dróg gminnych. Realizacja tych zadań wpłynie pozytywnie na działalność istniejących i nowotworzonych podmiotów gospodarczych oraz podniesie atrakcyjność inwestycyjną gminy dla potencjalnych inwestorów zewnętrznych.

Kierunki działań:

- Budowa, rozbudowa i modernizacja istniejącej infrastruktury zaopatrzenia mieszkańców w wodę (ujęcia wody, sieć wodociągowa wraz z przyłączami do gospodarstw domowych, stacje uzdatniania wody);
- Budowa nowych i modernizacja istniejących szlaków komunikacyjnych na terenie gminy (drogi gminne i powiatowe);
- Rozbudowa sieci gazowej na terenie gminy wraz z przyłączami do gospodarstw domowych;

- Modernizacja i budowa sieci elektroenergetycznej i oświetlenia ulicznego;
- Budowa lub rozbudowa innej infrastruktury, w tym sieci telefonicznych i teleinformatycznych.

Cel operacyjny 2.4: Podniesienie atrakcyjności gminy pod względem różnorodności przyrodniczej i krajobrazowej.

Ochrona, zachowanie oraz racjonalne korzystanie z zasobów środowiska może zapewnić stały i zrównoważony rozwój gospodarczy oraz zwiększyć poziom życia ludności. Od jakości przestrzeni ekologicznej, jej różnorodności zależy atrakcyjność określonego obszaru i jego zdolność do budowania przewag konkurencyjnych.

Analiza gminy wskazała szereg słabości i zagrożeń sfery ekologicznej, a zwłaszcza dotyczących słabo rozwiniętej infrastruktury komunalnej w zakresie ochrony środowiska, pogarszającej się kondycji ekologicznej środowiska, w tym lasów i wód, postępującej degradacji środowiska i zagrożenia dla bioróżnorodności (m.in. ze strony chaotycznej żywiłowej urbanizacji, zanieczyszczeń odkomunikacyjnych i skażeń gleb biogenami pochodzenia rolniczego).

Kierunki działań:

- Prowadzenie zintegrowanej i efektywnej gospodarki wodnej poprzez optymalizację wykorzystania zasobów wodnych, meliorację oraz rozwój infrastruktury ochrony przeciwpowodziowej;
- Poprawa jakości wód poprzez prowadzenie efektywnej gospodarki odpadami, wspieranie powstawania przydomowych oczyszczalni ścieków, ochrona przed zanieczyszczeniami zbiorników i cieków wodnych;
- Rozwój i unowocześnienie zintegrowanej gospodarki odpadami poprzez wsparcie systemów segregacji, recyklingu i utylizacji odpadów, zaostrezenie kontroli składowania i zagospodarowania odpadów oraz likwidacja „dzikich” wysypisk śmieci, sukcesywne usuwanie wyrobów zawierających azbest i zabezpieczenie odpadów niebezpiecznych;
- Ochrona powietrza poprzez wspieranie działań służących obniżaniu emisji zanieczyszczeń do atmosfery przez gospodarstwa domowe oraz zmniejszenie oddziaływania zanieczyszczeń komunikacyjnych;
- Wspieranie zrównoważonej gospodarki leśnej poprzez kształtowanie lasu ekologicznego, wielofunkcyjnego, zapewniającego korzystne oddziaływanie lasu na środowisko oraz zalesianie;
- Przygotowanie i udostępnienie terenów leśnych dla celów turystycznych i rekreacyjnych.

Priorytet III: Aktywizacja gospodarcza i podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej gminy.

Cel operacyjny 3.1: Poprawa efektywności rolnictwa.

Województwo lubelskie charakteryzuje się najwyższymi w kraju wskaźnikami udziału produkcji rolnej w stosunku do innych sektorów gospodarki. Jest to sektor mało efektywny, który obecnie daje zatrudnienie dla ponad 38% pracujących i wytwarza tylko około 5% wartości dodanej brutto. Jednocześnie uwarunkowania naturalne powodują, iż występują tutaj sprzyjające warunki do produkcji rolnej. Powyższe zagadnienia w sposób szczególny dotyczą gminy

Tomaszów Lubelski jako gminy typowo wiejskiej, gdzie rolnictwo jest podstawowym obszarem aktywności gospodarczej.

Kluczem do radykalnej poprawy sytuacji gospodarczej jest modernizacja nisko efektywnego sektora rolnego poprzez zróżnicowane wsparcie (inwestycje bezpośrednie w gospodarstwach rolnych, specjalizację gospodarstw, doradztwo i szkolenia, jak i wspieranie dywersyfikacji działalności rolniczej).

Kierunki działań:

- Poprawianie efektywności działalności gospodarstw rolnych poprzez wspieranie modernizacji sprzętu i budynków, poprawy struktury agrarnej, poprawy jakości produkcji oraz różnicowania kierunków produkcji rolnej;
- Wykorzystanie walorów ekologicznych gminy poprzez rozwijanie rolnictwa ekologicznego i specjalistycznego;
- Wzmocnienie otoczenia instytucjonalnego sektora rolnego poprzez rozwój systemu informacji rynkowych, specjalistycznego doradztwa oraz szkoleń;
- Wspieranie powstawania grup producenckich oraz systemu kontraktacji;
- Dywersyfikacja działalności gospodarstw rolnych w kierunku działalności pozarolniczej poprzez wspieranie rozwoju turystyki, w tym agroturystyki i ekoturystyki oraz rozwój infrastruktury technicznej zwiększającej atrakcyjność turystyczną.

Cel operacyjny 3.2: Wsparcie rozwoju przedsiębiorczości na terenie gminy.

Dobrze funkcjonująca przedsiębiorczość, w tym przede wszystkim mała i średnia, stanowi podstawę do budowania konkurencyjności lokalnej i regionalnej gospodarki. Tymczasem rozwojowi przedsiębiorczości nie sprzyjają liczne bariery formalno-prawne prowadzenia działalności gospodarczej, a także wciąż słabo rozwinięty system samorządu gospodarczego i instytucji wspierania biznesu. Bariery w zwiększaniu konkurencyjności tego sektora jest utrudniony dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania, jak również brak kompleksowego systemu wspierania przedsiębiorstw w zakresie doradztwa oraz tworzenia i absorbowania nowoczesnych technologii

Założeniem celu jest przewyższanie głównych słabości sektora, do których należy zaliczyć przede wszystkim funkcjonowanie przedsiębiorstw w tradycyjnych sektorach produkcji i usług, niskie zatrudnienie i kapitały własne oraz niski poziom konkurencyjności produktowej, technologicznej i organizacyjnej.

Kierunki działań:

- Wspieranie powstawania i rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw na terenie gminy poprzez stosowanie ulg i preferencji;
- Stworzenie dogodnych warunków prawno - organizacyjnych do powstawania i funkcjonowania małej i średniej przedsiębiorczości oraz ograniczenie barier administracyjnych;
- Ułatwienie przedsiębiorcom dostępu do kapitału i doradztwa;
- Stworzenie sprawnego systemu informacji i obsługi inwestora;
- Współpraca z przedsiębiorcami w ramach możliwości określonych przez przepisy dotyczące partnerstwa publiczno - prywatnego.

Cel operacyjny 3.3: Zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej gminy

Realizacja tego celu operacyjnego ma za zadanie podniesienie atrakcyjności gminy przede wszystkim dla inwestorów zewnętrznych. Wymaga to stworzenia pozytywnego wizerunku gminy jako tej, która jest przyjazna dla wszelkich inicjatyw prorozwojowych, mających swoje źródło poza jej granicami. Wybrane kierunki działania mają na celu stworzenie spójnego systemu, który będzie w stanie wykorzystać pojawiające się szanse przyciągnięcia i zaangażowania zewnętrznego kapitału.

Kierunki działań:

- Uporządkowanie zagospodarowania przestrzennego gminy;
- Opracowanie oferty inwestycyjnej gminy (tereny inwestycyjne, obiekty, system zachęt i preferencji dla potencjalnych inwestorów zewnętrznych);
- Promocja i marketing gminy poprzez wykorzystanie dostępnych instrumentów przekazu.

Cel operacyjny 3.4: Prowadzenie współpracy transgranicznej i międzynarodowej.

Gmina Tomaszów Lubelski z racji swego położenia w sąsiedztwie zewnętrznych granic Unii Europejskiej, w bliskim sąsiedztwie z Białorusią i Ukrainą, powinna w szczególności sposób zadbać o rozwój kontaktów transgranicznych. Współpraca ta powinna być rozwijana w możliwie pełnym zakresie i z wykorzystaniem szerokiego wachlarza instrumentów, dostępnych w ramach procesu rozszerzania się Unii Europejskiej na Wschód. Współpraca międzyregionalna i międzynarodowa będzie jednym z elementów rozwoju lokalnego i regionalnego, szczególnie w dziedzinach podnoszenia kwalifikacji administracji publicznej, transferu najlepszych praktyk i wiedzy, wyzwalania inicjatyw społecznych oraz przedsiębiorczości.

Kierunki działań:

- Nawiązanie przez gminę współpracy w partnerami zagranicznymi;
- Wspieranie współpracy międzynarodowej prowadzonej przez różnego typu placówki, w tym kulturalne, oświatowe, sportowe oraz organizacje pozarządowe;
- Wspieranie przedsiębiorców i właścicieli gospodarstw rolnych w pozyskiwaniu partnerów zagranicznych oraz prowadzenie marketingu lokalnych producentów;
- Prowadzenie promocji gminy m.in. poprzez wykorzystanie nowoczesnych instrumentów informacyjnych i promocyjnych;
- Współuczestniczeniu w tworzeniu infrastruktury przygranicznej.

Priorytet IV: Ochrona środowiska naturalnego oraz walorów krajobrazowych i kulturowych.

Cel operacyjny 4.1: Budowa rozbudowa i modernizacja infrastruktury ochrony środowiska.

Realizacja tego celu operacyjnego dotyczyła będzie budowy i rozbudowy kompleksowej infrastruktury ochrony środowiska, która stanowi jedną z najważniejszych dziedzin problemowych gminy, wpływających bezpośrednio

na jej rozumianą w szerokim kontekście, niską atrakcyjność. Problem ten jest również poważną barierą rozwojową.

Analiza strategiczna gminy wykazała, iż najważniejsze inwestycje w zakresie ochrony środowiska powinny dotyczyć gospodarki ściekami, a co za tym idzie budowy lokalnych oczyszczalni ścieków oraz sieci kanalizacji sanitarnej.

Inna grupa zadań dotyczyła będzie zorganizowania na terenie gminy efektywnej gospodarki odpadami. Część zadań realizowana będzie wspólnie z samorządem województwa (budowa ZZO), Natomiast zadania związane z organizacją i wdrożeniem tego systemu należą do kompetencji władz gminy.

Kierunki działań:

- Budowa lokalnych oczyszczalni ścieków;
- Budowa sieci kanalizacji sanitarnej wraz z przyłączeniem do niej gospodarstw domowych;
- Wdrożenie nowoczesnego i efektywnego systemu odbioru, składowania oraz segregacji i utylizacji odpadów stałych;
- Współuczestniczenie w budowie Zakładu Zagospodarowania Odpadów na terenie gminy.

Cel operacyjny 4.2: Edukacja ekologiczna mieszkańców

Realizacja zadań związanych z budową i rozbudową infrastruktury ochrony środowiska nie wyczerpuje katalogu koniecznych działań w tym zakresie. Niezbędna będzie również edukacja społeczności lokalnej, która dotyczyła będzie zarówno dorosłych mieszkańców gminy, jak i dzieci oraz młodzieży. Tego typu inicjatywy stanowią będą naturalne wzmocnienie innych działań związanych z ochroną środowiska oraz planowanych działań związanych z wykorzystaniem sfery ekologicznej dla rozwoju społecznego i gospodarczego.

Zakłada się, że planowane działania poważnie zmniejszą lub zlikwidują niekorzystne zjawiska takie jak: powstawanie „dzikich” wysypisk śmieci, niekontrolowane odprowadzanie ścieków i podobnych działań.

Przewiduje się również oddziaływanie na poprawę estetyki gminy oraz jej walorów krajobrazowych (gospodarstwa domowe i ich otoczenie, obszary leśne i łąkowe) oraz wyrobienie u mieszkańców pozytywnych nawyków, jak np. segregacja śmieci itp.

Kierunki działań:

- Realizacja programów ekologicznego wychowania dzieci i młodzieży;
- Kształtowanie świadomości ekologicznej wśród mieszkańców gminy.

Cel operacyjny 4.3: Ochrona oraz promocja dziedzictwa kulturowego i dorobku kulturalnego gminy.

Realizacja przyjętego celu przyczyni się do zachowania zabytków architektury i budownictwa, rozwoju bazy materialnej instytucji kulturotwórczych, utrzymania ciągłości tradycji i tożsamości mieszkańców poprzez identyfikację z miejscem zamieszkania, zmniejszenia dysproporcji w dostępności do usług kultury oraz aktywizację społeczności lokalnej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego gminy i promocji oraz rozwoju dorobku kulturalnego.

Zaplanowane kierunki działań mają na celu wzmocnienie możliwości wykorzystania niewątpliwych walorów gminy w kontekście rozwoju gospodarczego, a w szczególności turystyki.

Inna grupa działań dotyczyć będzie wzmocnienia oferty kulturalnej miejscowych placówek kultury oraz zachęcenie mieszkańców gminy do korzystania z niej, co będzie miało bezpośredni związek ze wspieraniem wszechstronnego rozwoju kulturalnego i kulturowego gminy, w tym z aktywizacją lokalnych centrów kultury oraz samych mieszkańców.

Kierunki działań:

- Ochrona dziedzictwa kulturowego gminy poprzez rewaloryzację wartościowych obiektów, układów urbanistycznych i przestrzeni publicznych, tworzenie turystycznych szlaków kultury lokalnej i regionalnej, poprawę bazy lokalowej i funkcjonowania placówek kultury;
- Upowszechnianie kultury oraz wzrost uczestnictwa społeczeństwa w szeroko pojętym życiu kulturalnym, w tym: rozwój infrastruktury służącej upowszechnianiu dóbr kultury, promocja czytelnictwa oraz poprawa jakości usług kulturalnych;
- Wsparcie rozwoju sektora usług kultury poprzez wzmacnianie instytucji kultury, tworzenie atrakcyjnej i kompleksowej oferty kulturalnej;
- Wspieranie twórczości ludowej oraz twórców;
- Promocja dziedzictwa kulturowego gminy i dorobku kulturalnego poprzez wykorzystanie nowoczesnych technologii informacyjnych, organizację imprez kulturalnych i publikacje.

Cel operacyjny 4.4. Wykorzystanie walorów przyrodniczych i kulturowych dla rozwoju turystyki.

Położenie geograficzne, walory przyrodnicze i kulturowe należą do największych potencjałów rozwojowych gminy. Umiejętne wykorzystanie posiadanych zasobów m.in. poprzez promocję i informację oraz tworzenie nowych elementów infrastruktury rekreacyjno - sportowej może przyczynić się do rozwoju turystyki na terenie gminy, która w przyszłości ma szansę stać się jednym z głównych kierunków aktywności gospodarczej.

Kierunki działań:

- Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości w zakresie obsługi ruchu turystycznego;
- Stworzenie sprawnego systemu informacji turystycznej i obsługi turystów;
- Wspieranie budowy i modernizacji infrastruktury turystycznej (szlaki rowerowe, szlaki pamięci, trasy narciarskie itp.);
- Wspieranie innych przedsięwzięć i inicjatyw służących podniesieniu atrakcyjności turystycznej obszaru gminy.

Tabela 31. Struktura celów „Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2007-2020” - zestawienie.

Cel generalny		
Osiąganie trwałego i zrównoważonego rozwoju społecznego - gospodarczego poprzez efektywne wykorzystanie potencjałów wewnętrznych gminy oraz sprzyjających uwarunkowań otoczenia zewnętrznego.		
Priorytety	Cele operacyjne	Kierunki działań
I. Wszechstronny rozwój zasobów ludzkich gminy	Cel operacyjny 1.1: Aktywizacja społeczności gminnej	<ul style="list-style-type: none"> – Kształtowanie aktywności oraz rozwój różnych form społeczeństwa obywatelskiego poprzez edukację i promowanie korzystnych postaw społecznych, w tym: innowacyjnych, proekologicznych, wolontariatu itp.; – Kształtowanie tożsamości lokalnej i regionalnej, integracja społeczności gminnej; – Zwiększenie potencjału instytucji pozarządowych oraz wspieranie ich w ramach rozwoju różnych form aktywności.
	Cel operacyjny 1.2.: Poprawa stanu zdrowia mieszkańców gminy	<ul style="list-style-type: none"> – Edukacja zdrowotna i poprawa stanu zdrowia mieszkańców gminy poprzez poprawę jakości i dostępności usług medycznych, promocję edukacji zdrowotnej i zdrowia publicznego; – Promocja i upowszechnianie kultury fizycznej, sportu, rekreacji i aktywnego wypoczynku poprzez rozwój infrastruktury sportowej, promocję sportu i aktywnego wypoczynku we wszystkich grupach społecznych i wiekowych; – Wspieranie programów profilaktycznych ukierunkowanych na zapobieganie różnego rodzaju uzależnieniom (np. alkoholizm, narkomania i inne), pomoc osobom podejmującym leczenie oraz pomoc psychologiczna i prawna członkom rodziny.
	Cel operacyjny 1.3: Wspieranie integracji społecznej i ograniczenie negatywnych zjawisk społecznych na terenie gminy.	<ul style="list-style-type: none"> – Tworzenie sprzyjających warunków dla rodziny w wypełnianiu jej funkcji opiekuńczej, wychowawczej i społecznej; – Wspieranie działań na rzecz zapobiegania powstawania niepełnosprawności lub kompensacji jej skutków w sferze ekonomicznej, społecznej i psychicznej, w tym rehabilitacja i łagodzenie skutków niepełnosprawności, kształtowanie pozytywnych postaw wobec niepełnosprawności, wspieranie aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych; – Wspieranie osób i rodzin najbardziej narażonych na wykluczenie społeczne, w tym: wyrównywanie szans edukacyjnych dzieci ze środowisk defaworyzowanych, profilaktyka, usprawnienie systemu wsparcia dla osób starszych, bezdomnych, niezaradnych życiowo; – Budowanie oparcia społecznego dla osób wykazujących zaburzenia intelektualne; – Rozwój systemu pomocy społecznej poprzez wzmocnienie jakości kadr, rozwój i poprawę standardu infrastruktury, rozwój środowiskowych form wsparcia, aktywizację mieszkańców gminy i organizacji społecznych w ramach samopomocy.
	Cel operacyjny 1.4: Podnoszenie poziomu wiedzy i umiejętności mieszkańców gminy. Rozwój systemu edukacji.	<ul style="list-style-type: none"> – Podnoszenie jakości nauczania w szkołach oraz rozwój nowoczesnych form i treści kształcenia poprzez podniesienie kompetencji kadry pedagogicznej, poprawę standardów i metod nauczania; – Wspieranie indywidualnego rozwoju i nabywanie kluczowych umiejętności, w szczególności znajomość języków obcych i umiejętność korzystania z technologii komputerowej; – Wyposażenie placówek szkolnych w nowoczesny sprzęt dydaktyczny oraz pomoce dydaktyczne; – Promowanie otwartości systemu edukacji oraz dostosowanie treści kształcenia szkolnego i pozaszkolnego do potrzeb gospodarki i rynku pracy; – Zapewnienie wczesnego dostępu do edukacji przedszkolnej dzieci w celu wyrównania szans edukacyjnych; – Promowanie idei podnoszenia kwalifikacji przez całe życie (kształcenie ustawiczne); – Rozwój umiejętności związanych z wykorzystaniem technologii informatycznych (pozyskiwanie i przekazywanie informacji, e-learning itp.) poprzez m.in. ułatwianie powszechnego dostępu do Internetu; – Rozwój systemu szkoleń i doradztwa dla przedsiębiorców, rolników i innych osób; – Racjonalizacja sieci szkolnej.

II. Poprawa warunków życia mieszkańców	Cel operacyjny 2.1.: Poprawa jakości infrastruktury społecznej	<ul style="list-style-type: none"> – Budowa, rozbudowa i modernizacja obiektów szkolnych, kulturalnych i pomocy społecznej; – Budowa nowych, modernizacja i rozbudowa istniejących obiektów oraz urządzeń sportowych i rekreacyjnych, w tym: boisk i hal sportowych, placów zabaw, tras rowerowych, tras i stoków narciarskich, szlaków pieszych itp.; – Opracowanie i wdrożenie systemu zachęt dla potencjalnych inwestorów w celu lokowania obiektów świadczących różne usługi społeczne na terenie gminy.
	Cel operacyjny 2.2.: Poprawa stanu bezpieczeństwa	<ul style="list-style-type: none"> – Zmniejszanie poczucia zagrożenia obywateli przestępstwami popełnianymi przez stworzenie sprawnych systemów bezpieczeństwa lokalnego, monitorowania i kontroli miejsc szczególnie zagrożonych przestępczością, zwiększenie bezpieczeństwa ruchu turystycznego, zaangażowanie społeczeństwa w poprawę bezpieczeństwa publicznego; – Zwiększenie bezpieczeństwa ruchu drogowego na terenie gminy poprzez poprawę infrastruktury zwiększającej bezpieczeństwo drogowe oraz działalność profilaktyczną i edukacyjną; – Zapobieganie i zwalczanie patologii społecznych przyczyniających się do wykluczenia społecznego, w tym: wspieranie programów profilaktycznych zapobiegających uzależnieniom, przemocy w rodzinie, wykluczeniu społecznemu ofiar przestępstw itp.; – Przeciwdziałanie pożarom, i klęskom żywiołowym oraz likwidacja ich skutków poprzez wzmocnienie systemu rozpoznawania i zapobiegania zagrożeniom, rozwój systemu przeciwpowodziowej retencji wodnej, rozwój infrastruktury i organizacji systemu zwalczania skutków katastrof i klęsk; – Zwiększanie bezpieczeństwa pożarowego poprzez wyposażanie jednostek straży pożarnej w nowoczesny sprzęt oraz budowę i modernizację infrastruktury.
	Cel operacyjny 2.3.: Rozbudowa infrastruktury technicznej wpływającej na poprawę warunków życia mieszkańców.	<ul style="list-style-type: none"> – Budowa, rozbudowa i modernizacja istniejącej infrastruktury zaopatrzenia mieszkańców w wodę (ujęcia wody, sieć wodociągowa wraz z przyłączami do gospodarstw domowych, stacje uzdatniania wody); – Budowa nowych i modernizacja istniejących szlaków komunikacyjnych na terenie gminy (drogi gminne i powiatowe); – Rozbudowa sieci gazowej na terenie gminy wraz z przyłączami do gospodarstw domowych; – Modernizacja i budowa sieci elektroenergetycznej i oświetlenia ulicznego; – Budowa lub rozbudowa innej infrastruktury, w tym sieci telefonicznych i teleinformatycznych.
	Cel operacyjny 2.4.: Podniesienie atrakcyjności gminy pod względem różnorodności przyrodniczej i krajobrazowej	<ul style="list-style-type: none"> – Prowadzenie zintegrowanej i efektywnej gospodarki wodnej poprzez optymalizację wykorzystania zasobów wodnych, meliorację oraz rozwój infrastruktury ochrony przeciwpowodziowej; – Poprawa jakości wód poprzez prowadzenie efektywnej gospodarki odpadami, wspieranie powstawania przydomowych oczyszczalni ścieków, ochrona przed zanieczyszczeniami zbiorników i cieków wodnych; – Rozwój i unowocześnienie zintegrowanej gospodarki odpadami poprzez wsparcie systemów segregacji, recyklingu i utylizacji odpadów, zaostrzenie kontroli składowania i zagospodarowania odpadów oraz likwidacja „dzikich” wysypisk śmieci, sukcesywne usuwanie wyrobów zawierających azbest i zabezpieczenie odpadów niebezpiecznych; – Ochrona powietrza poprzez wspieranie działań służących obniżaniu emisji zanieczyszczeń do atmosfery przez gospodarstwa domowe oraz zmniejszenie oddziaływania zanieczyszczeń komunikacyjnych; – Wspieranie zrównoważonej gospodarki leśnej poprzez kształtowanie lasu ekologicznego, wielofunkcyjnego, zapewniającego korzystne oddziaływanie lasu na środowisko oraz zalesianie; – Przygotowanie i udostępnienie terenów leśnych dla celów turystycznych i rekreacyjnych.
III. Aktywizacja gospodarcza i podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej gminy	Cel operacyjny 3.1.: Poprawa efektywności rolnictwa	<ul style="list-style-type: none"> – Poprawianie efektywności działalności gospodarstw rolnych poprzez wspieranie modernizacji sprzętu i budynków, poprawy struktury agrarnej, poprawy jakości produkcji oraz różnicowania kierunków produkcji rolnej; – Wykorzystanie walorów ekologicznych gminy poprzez rozwijanie rolnictwa ekologicznego i specjalistycznego; – Wzmocnienie otoczenia instytucjonalnego sektora rolnego poprzez rozwój systemu informacji rynkowych, specjalistycznego doradztwa oraz szkoleń; – Wspieranie powstawania grup producenckich oraz systemu kontraktacji;

		<ul style="list-style-type: none"> - Dywersyfikacja działalności gospodarstw rolnych w kierunku działalności pozarolniczej poprzez wspieranie rozwoju turystyki, w tym agroturystyki i ekoturystyki oraz rozwój infrastruktury technicznej zwiększającej atrakcyjność turystyczną.
	Cel operacyjny 3.2.: Wsparcie rozwoju przedsiębiorczości na terenie gminy	<ul style="list-style-type: none"> - Wspieranie powstawania i rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw na terenie gminy poprzez stosowanie ulg i preferencji; - Stworzenie dogodnych warunków prawno - organizacyjnych do powstawania i funkcjonowania małej i średniej przedsiębiorczości oraz ograniczenie barier administracyjnych; - Ułatwienie przedsiębiorcom dostępu do kapitału i doradztwa; - Stworzenie sprawnego systemu informacji i obsługi inwestora; - Współpraca z przedsiębiorcami w ramach możliwości określonych przez przepisy dotyczące partnerstwa publiczno – prywatnego.
	Cel operacyjny 3.3.: Zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej gminy	<ul style="list-style-type: none"> - Uporządkowanie zagospodarowania przestrzennego gminy; - Opracowanie oferty inwestycyjnej gminy (tereny inwestycyjne, obiekty, system zachęt i preferencji dla potencjalnych inwestorów zewnętrznych); - Promocja i marketing gminy poprzez wykorzystanie dostępnych instrumentów przekazu.
	Cel operacyjny 3.4.: Prowadzenie współpracy transgranicznej i międzynarodowej	<ul style="list-style-type: none"> - Nawiązanie przez gminę współpracy w partnerami zagranicznymi; - Wspieranie współpracy międzynarodowej prowadzonej przez różnego typu placówki, w tym kulturalne, oświatowe, sportowe oraz organizacje pozarządowe; - Wspieranie przedsiębiorców i właścicieli gospodarstw rolnych w pozyskiwaniu partnerów zagranicznych oraz prowadzenie marketingu lokalnych producentów; - Prowadzenie promocji gminy m.in. poprzez wykorzystanie nowoczesnych instrumentów informacyjnych i promocyjnych; - Współuczestniczeniu w tworzeniu infrastruktury przygranicznej.
IV. Ochrona środowiska naturalnego oraz walorów krajobrazowych i kulturowych.	Cel operacyjny 4.1.: Budowa rozbudowa i modernizacja infrastruktury ochrony środowiska.	<ul style="list-style-type: none"> - Budowa lokalnych oczyszczalni ścieków; - Współuczestniczenie w budowie Zakładu Zagospodarowania Odpadów na terenie gminy; - Budowa sieci kanalizacji sanitarnej wraz z przyłączeniem do niej gospodarstw domowych; - Wdrożenie nowoczesnego i efektywnego systemu odbioru, składowania oraz segregacji i utylizacji odpadów stałych.
	Cel operacyjny 4.2.: Edukacja ekologiczna mieszkańców	<ul style="list-style-type: none"> - Realizacja programów ekologicznego wychowania dzieci i młodzieży; - Kształtowanie świadomości ekologicznej wśród mieszkańców gminy.
	Cel operacyjny 4.3.: Ochrona oraz promocja dziedzictwa kulturowego i dorobku kulturalnego gminy.	<ul style="list-style-type: none"> - Ochrona dziedzictwa kulturowego gminy poprzez rewaloryzację wartościowych obiektów, układów urbanistycznych i przestrzeni publicznych, tworzenie turystycznych szlaków kultury lokalnej i regionalnej, poprawę bazy lokalowej i funkcjonowania placówek kultury; - Upowszechnianie kultury oraz wzrost uczestnictwa społeczeństwa w szeroko pojętym życiu kulturalnym, w tym: rozwój infrastruktury służącej upowszechnianiu dóbr kultury, promocja czytelnictwa oraz poprawa jakości usług kulturalnych; - Wsparcie rozwoju sektora usług kultury poprzez wzmacnianie instytucji kultury, tworzenie atrakcyjnej i kompleksowej oferty kulturalnej; - Wspieranie twórczości ludowej oraz twórców; - Promocja dziedzictwa kulturowego gminy i dorobku kulturalnego poprzez wykorzystanie nowoczesnych technologii informacyjnych, organizację imprez kulturalnych i publikacje.
	Cel operacyjny 4.4. Wykorzystanie walorów przyrodniczych i kulturowych dla rozwoju turystyki	<ul style="list-style-type: none"> - Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości w zakresie obsługi ruchu turystycznego; - Stworzenie sprawnego systemu informacji turystycznej i obsługi turystów; - Wspieranie budowy i modernizacji infrastruktury turystycznej (szlaki rowerowe, szlaki pamięci, trasy narciarskie itp.); - Wspieranie innych przedsięwzięć i inicjatyw służących podniesieniu atrakcyjności turystycznej obszaru gminy.

Źródło: opracowanie własne.

7. WDRAŻANIE STRATEGII

7.1. Instrumenty wdrażania strategii

Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym stanowi, iż zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy³⁹. Szczegółowy wykaz kompetencji sprecyzowany jest w art. 7 tejże ustawy i dotyczy m.in. takich zagadnień jak infrastruktura społeczna, infrastruktura techniczna, ochrona zdrowia, edukacja, pomoc społeczna i inne. Biorąc pod uwagę budżet przeciętnej gminy, w szczególności gminy wiejskiej, nie jest możliwe skuteczne i efektywne realizowanie powyższych zadań bez określenia hierarchii ważności zadań oraz precyzyjnego zaplanowania wydatkowania środków finansowych.

W związku z tym **jednym z podstawowych instrumentów** realizacji zapisów „Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2007 - 2020” będą różnego rodzaju **programy lub plany rozwoju lokalnego**. Są to dokumenty o charakterze operacyjnym i przedstawiają sposoby, w jaki osiągnęte będą cele strategii. Jako przykłady tego typu programów można wymienić plany rozwoju lokalnego, plany rozwoju miejscowości, plany rewitalizacji obszarów miejskich lub przemysłowych, które były obligatoryjnie wymagane przy realizacji projektów współfinansowanych z budżetu Unii Europejskiej w ramach np. Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego oraz Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego oraz Rozwój Obszarów Wiejskich 2004 - 2006”. Ich wspólną cechą było to, iż zawierały następujące elementy:

- Diagnozę problemów obszaru objętego zakresem działań;
- Analizę i wybór konkretnych działań (projektów/inwestycji) zmierzających do ograniczenia niekorzystnych zjawisk;
- Termin i harmonogram realizacji poszczególnych projektów;
- Opis źródeł finansowania.

Listę tą można uzupełnić o **inne dokumenty** o zbliżonym charakterze, wśród których należy również wymienić gminny plany gospodarki odpadami, program usuwania azbestu i inne.

Szczególnie istotnym instrumentem przy wdrażaniu założeń Strategii będą **wieloletnie plany inwestycyjne (WPI)**, które zawierają konkretne zadania inwestycyjne przewidziane do realizacji w ściśle określonym horyzoncie czasowym. Wychodząc poza jednoroczny okres budżetowania, stanowią ważny instrument koordynacji przedsięwzięć realizowanych przez samorząd gminny.

Zgodnie z zaleceniami określonymi w cytowanym wcześniej vademecum dla jednostek samorządu terytorialnego, ze względu na stopień szczegółowości dokumentu, wieloletni plan inwestycyjny powinien zawierać zadania, które będą realizowane w horyzoncie pierwszych 3 lat obowiązywania strategii oraz koncentrować się na zadaniach strategicznych o szczególnym znaczeniu dla gminy. W miarę realizacji zadań zapisanych w WPI, powinien on podlegać aktualizacji. W związku z tym proponuje się, aby pierwszy podokres wieloletniego planu inwestycyjnego obejmował lata 2007 -2010⁴⁰.

³⁹ Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz.U.01.142.1591 ze zm.).

⁴⁰ Vademecum dla jednostek samorządu terytorialnego pn. „Strategie rozwoju lokalnego w latach 2007-2013”, www.rpo.lubelskie.pl.

Należy uzupełnić, iż podstawowe zasady opracowania wieloletnich planów inwestycyjnych zawiera artykuł 166 ustawy o finansach publicznych, który stanowi, iż dokumenty te powinny zawierać:

- Nazwę i cel programu, projektu lub zadania;
- Jednostkę organizacyjną odpowiedzialną za realizację lub koordynującą wykonywanie programu, projektu lub zadania;
- Okres realizacji i łączne nakłady finansowe;
- Wysokość wydatków w roku budżetowym oraz w dwóch kolejnych latach⁴¹.

Innym ważnym instrumentem prowadzenia polityki rozwoju lokalnego powinien być **plan zagospodarowania przestrzennego gminy**, który porządkuje przestrzeń gminy, wyznaczając obszary koncentracji działalności gospodarczej, **wskazując obszary największego zainwestowania, obszary chronione i inne**, ważne z punktu widzenia ładu przestrzennego.

Kolejnym instrumentem realizacji strategii rozwoju mogą stać się **sektorowe i horyzontalne programy poszczególnych ministrów** (np. Programy Operacyjne Ministra Kultury), których opracowanie powinno następować w ścisłym partnerstwie strony rządowej i samorządowej. Takie podejście umożliwia uwzględnienie w większym stopniu rzeczywistych potrzeb regionów i wspólnot lokalnych, a także efektywniejsze wydatkowanie środków.

Należy ponadto podkreślić, iż znaczącym instrumentem wdrażania założeń niniejszego dokumentu będą również Programy Operacyjne współfinansowane z budżetu Unii Europejskiej. Do szczególnie przydatnych z punktu widzenia gminy należy zaliczyć:

- Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007 - 2013;
- Program Operacyjny „Infrastruktura i środowisko” w przypadku dużych projektów realizowanych w partnerstwie z innymi samorządami;
- Program Operacyjny „Kapitał ludzki”.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013.

Szczegółowe informacje dotyczące opisanych programów zamieszczone zostały w kolejnym podrozdziale niniejszego opracowania.

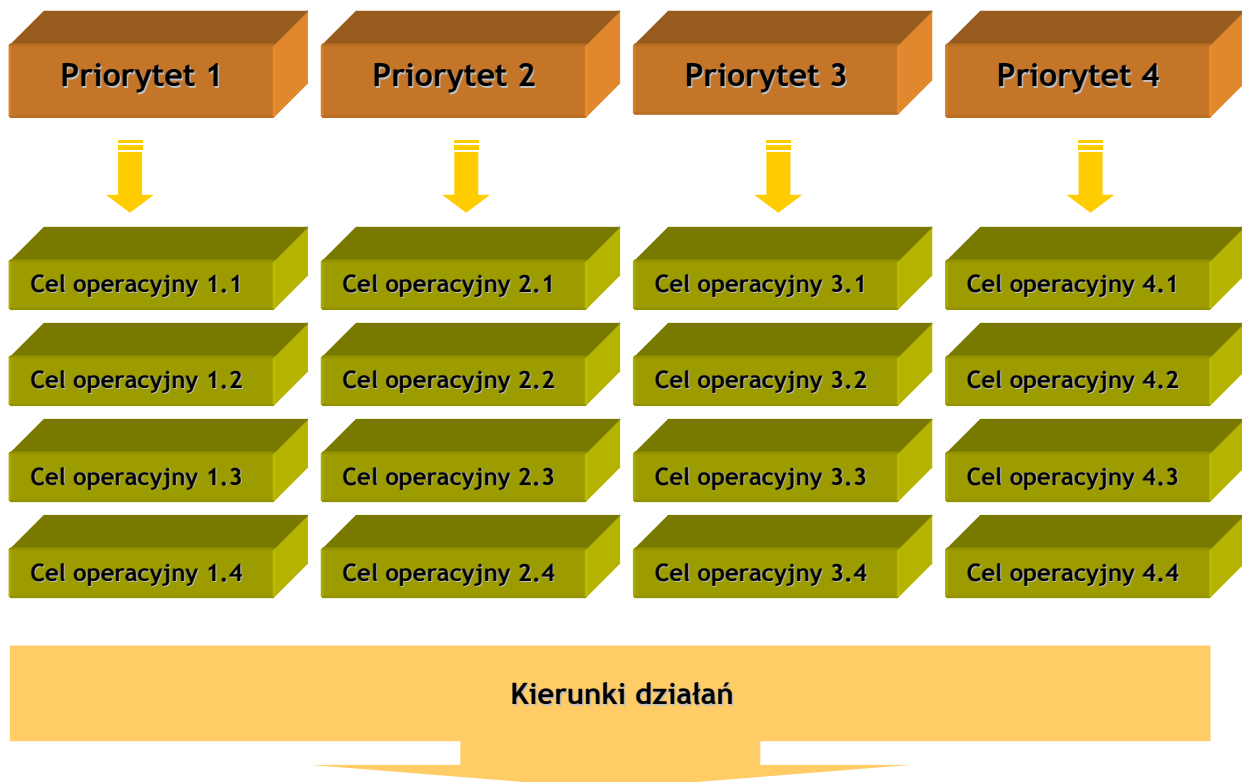
Ze względu na horyzont czasowy Strategii (do 2020 roku) należy założyć, że wachlarz instrumentów wdrażania Strategii będzie się zmieniał. W związku z tym zadaniem władz gminnych będzie śledzenie zachodzących zmian, monitorowanie pojawiania się nowych źródeł dofinansowania i odpowiednie reagowanie w miarę potrzeb oraz możliwości.

Ryc. 1. Rola instrumentów wdrażania strategii

CEL GENERALNY

⁴¹ Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 roku o f

05.249.2104 z późn. zm.

INSTRUMENTY WDRAŻANIA STRATEGII:

- wieloletnie plany inwestycyjne;
- plany rozwoju miejscowości;
- gminny plan gospodarki odpadami;
- program usuwania azbestu;
- inne dokumenty.

Źródło: opracowanie własne.

7.2. Źródła finansowania

Realizacja Strategii odbywać się będzie w zdecydowanej większości w oparciu o środki publiczne. Dla prowadzenia efektywnej i skutecznej polityki rozwoju lokalnego powinny być wykorzystane **środki wewnętrzne gminy i województwa**. Do środków wewnętrznych można zaliczyć:

- Budżety jednostek samorządu terytorialnego (środki własne gminy);
- Środki innych jednostek publicznych zlokalizowanych na terenie gminy;
- Środki prywatne (przedsiębiorstwa, rolnicy).

Oprócz środków wewnętrznych gminy, do realizacji Strategii mogą być wykorzystywane **środki zewnętrzne**, takie jak:

- Środki budżetu państwa (kierowane w ramach polityki regionalnej państwa);
- Budżety jednostek samorządu terytorialnego (powiatu, województwa w przypadku realizowania wspólnych inicjatyw);

- Budżet państwa (budżet wojewody, środki ministrów skierowane na realizację programów resortowych, np. Programy Operacyjne Ministra Kultury);
- Budżety funduszy celowych (np. Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Powiatowy Fundusz Ochrony Środowiska);
- Środki UE w ramach prowadzonych przez nią polityk (szczególnie polityki spójności, Wspólnej Polityki Rolnej, Programów Ramowych w zakresie Rozwoju Technologicznego);
- Środki innych państw (Norweskiego Instrumentu Finansowego, Instrumentu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego, Szwajcarskiego Instrumentu Finansowego oraz środki w ramach podpisanych przez Zarząd Województwa Lubelskiego umów dwustronnych);
- Kredyty bankowe, pożyczki oraz inne instrumenty finansowe (w tym oferowane przez międzynarodowe instytucje finansowe, np. Europejski Bank Inwestycyjny).

Polska jako członek Wspólnoty Europejskiej jest uprawniona do korzystania ze środków pomocowych (**Fundusze Strukturalne, Fundusz Spójności**) w ramach prowadzonych przez UE polityk. Ze względu na ich wielkość środki z funduszy pomocowych UE jak i towarzyszące im współfinansowanie krajowe będą stanowiły podstawowe źródło dofinansowania przedsięwzięć rozwojowych zawartych w Strategii.

W latach 2007 - 2013 funkcjonujący dotychczas Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego zastąpiony zostanie 16 Regionalnymi Programami Operacyjnymi (RPO) opracowanymi dla każdego województwa oddzielnie. Są to dokumenty operacyjne, w ramach których w latach 2007 - 2013 realizowana będzie zdecydowana większość zadań jednostek samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych, przedsiębiorstw oraz innych instytucji i organizacji publicznych i prywatnych.

Wdrażanie Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Lubelskiego na lata 2007 - 2013⁴² odbywać będzie się w oparciu o zapisy „Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020⁴³”. Jego podstawowe cele związane są z podnoszeniem konkurencyjności województwa lubelskiego oraz promowaniem zrównoważonego rozwoju. Działania przewidziane do realizacji w ramach RPO 2007 - 2013 obejmują w zakresie rozwoju infrastruktury wzmacniające konkurencyjność regionu następujące przedsięwzięcia:

- Modernizację i rozbudowę podstawowej infrastruktury transportowej;
- Kompleksowe uzbrojenie dużych terenów inwestycyjnych;
- Infrastrukturę ochrony środowiska, w tym racjonalne gospodarowanie zasobami naturalnymi i odpadami, uporządkowanie gospodarki wodnej oraz ściekowo - kanalizacyjnej, poprawa jakości powietrza atmosferycznego, wód powierzchniowych i podziemnych oraz ich

⁴² Projekt Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007 - 2013 zaakceptowany przez Zarząd Województwa Lubelskiego w dniu 22 listopada 2006 roku dostępny jest na stronie internetowej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego: www.lubelskie.pl.

⁴³ Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2006-2020, załącznik do uchwały nr XXXVI/530/2000 z dnia 4 lipca 2005 roku Sejmiku Województwa Lubelskiego

ochrona, zapewnienie ochrony przeciwpowodziowej i zwiększenie retencji wód;

- Infrastrukturę wykorzystywania energii odnawialnej;
- Infrastrukturę telekomunikacyjną i społeczeństwa informacyjnego;
- Wzmocnienie funkcji najważniejszych placówek infrastruktury edukacji i ochrony zdrowia, i innych wybranych obiektów infrastruktury społecznej (w tym obiektów o znaczeniu sportowo-rekreacyjnym);
- Inicjatywy społeczności lokalnych;
- Infrastrukturę turystyczną jako jeden z podstawowych elementów regionalnego wzrostu gospodarczego i zatrudnienia (w tym opracowania programów rozwoju i promocji regionalnych, i lokalnych produktów turystycznych, tworzenia systemów i centrów informacji turystycznej, rozwoju usług i kadr związanych z turystyką);
- Wsparcie kultury jako czynnika wzrostu kapitału społecznego i rozwoju gospodarczego, w tym utrzymania i ochrony dziedzictwa kulturowego o znaczeniu regionalnym i lokalnym oraz zwiększania dostępności do kultury i jej promocji.

Istotnym źródłem dofinansowania działań dotyczących rozwoju zasobów ludzkich będzie również **Program Operacyjny „Kapitał ludzki”**, który zarówno w komponencie krajowym jak i regionalnym może wspierać inicjatywy na rzecz wszechstronnego rozwoju mieszkańców gminy.

Natomiast w ramach osi 3, Działania „Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej” **Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007 - 2013** wspierane będą m.in. projekty w zakresie zaopatrzenia w wodę i gospodarki ściekowej oraz systemów zbioru, segregacji i wywozu odpadów komunalnych. Szczegółowy wykaz kwalifikujących się typów projektów obejmuje:

- Zaopatrzenie w wodę i gospodarkę ściekową;
- Tworzenie systemu zbioru, segregacji, wywozu odpadów komunalnych;
- Wytwarzanie, przesyłanie i dystrybucję energii elektrycznej oraz energii wytworzonej ze źródeł odnawialnych.

Maksymalna wysokość pomocy na realizację projektów w jednej gminie nie może przekroczyć:

- 2,5 mln zł - na projekty w zakresie gospodarki wodno-ściekowej;
- 200 tys. zł - na projekty w zakresie gospodarki odpadami;
- 3 mln zł - na projekty w zakresie wytwarzania, przesyłania i dystrybucji energii elektrycznej oraz ciepła wytworzonego z odnawialnych źródeł energii.

Należy także zwrócić uwagę na działanie „Odnowa wsi” PROW 2007 - 2013, w ramach którego wspierana będzie budowa, rozbudowa i modernizacja obiektów kulturalnych oraz dziedzictwa kulturowego.

Zasięg wsparcia należy uzupełnić również o działania określone w dwóch pozostałych osiach PROW 2007 - 2013, a w szczególności o dopłaty bezpośrednie, renty strukturalne itp.

Do 2009 roku Lubelszczyzna będzie korzystała ze środków w ramach **Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego** oraz **Norweskiego Mechanizmu Finansowego**. Celem działania obu instrumentów jest przyczynianie się do zmniejszania różnic ekonomicznych i społecznych występujących wśród państw należących do Europejskiego Obszaru

Gospodarczego. Obszarami priorytetowymi są ochrona środowiska, ochrona kulturowego dziedzictwa europejskiego, rozwijanie zasobów ludzkich, opieka zdrowotna, badania akademickie, wdrażanie przepisów z Schengen, polityka regionalna i działania przygraniczne. Należy jednak zauważyć, iż biorąc pod uwagę krótki okres wdrażania Mechanizmów, ich rola w realizacji założeń niniejszego dokumentu może być niewielka.

Aktualnie trwają prace związane z uruchomieniem nowego źródła finansowania inicjatyw rozwojowych: **Szwajcarskiego Instrumentu Finansowego**⁴⁴, którego budżet wyniesie 1 mld CHF (prawie połowa tych środków przeznaczonych jest dla Polski). Pomoc Szwajcarów ma być wykorzystywana na wsparcie projektów z następujących dziedzin:

- badania naukowe i rozwój,
- wsparcie dla małych i średnich przedsiębiorstw,
- rozwój regionalny,
- ochrona środowiska naturalnego.

Dokładny zakres wsparcia, procedury wyboru projektów oraz zasady ich finansowania określi umowa bilateralna między Rządem Szwajcarii i Rządem Rzeczypospolitej Polskiej.

Sprawdzonym instrumentem wspierającym rozwój regionu są **programy Banku Światowego**. Pomoc koncentruje się na wsparciu transformacji gospodarczej i rozwoju ekonomicznego w kilku priorytetowych obszarach (m.in. ochrona zdrowia, edukacja, przemysł schyłkowy, transport, przedsiębiorczość, rolnictwo, rozwój instytucjonalny, finanse publiczne, system prawny).

Realizacja założeń niniejszego dokumentu może być wspierana również z innych źródeł dostępnych na rynku usług finansowych. Jedną z takich propozycji jest oferta **Banku Ochrony Środowiska**, który zapewnia pomoc w zidentyfikowaniu potrzeb i możliwości w zakresie finansowania ze środków Unii Europejskiej oraz umożliwia otrzymanie korzystnego współfinansowania projektów inwestycyjnych objętych programami unijnymi. W szczególności chodzi tu o:

- kredyty pomostowe udzielane na pokrycie kwalifikowanych kosztów inwestycji refundowanych z Funduszy Unijnych,
- kredyty uzupełniające udzielane na pokrycie części kosztów, które nie zostaną zakwalifikowane do finansowania ze środków Unii Europejskiej.

Nieco inaczej wyglądają propozycje **Banku Gospodarstwa Krajowego**, który realizując programy rządowe w pakiecie usług posiada m.in. następujące oferty:

- Krajowy Fundusz Mieszkaniowy;
- Krajowy Fundusz Poręczeń Kredytowych;
- Fundusz Poręczeń Unijnych;
- Fundusz Rozwoju Inwestycji Komunalnych;
- Krajowy Fundusz Drogowy;
- Fundusz Termomodernizacji⁴⁵.

Powyższe propozycje należy uzupełnić o oferty innych podmiotów aktywnie wspierających inwestycje proekologiczne. Wśród nich można wymienić: Bank

⁴⁴ Informacje na temat Szwajcarskiego Instrumentu Finansowego znajdują się na stronie internetowej Ministerstwa Rozwoju Regionalnego: www.mrr.gov.pl.

⁴⁵ Szczegółowe informacje na temat poszczególnych instrumentów finansowych dostępne są na stronie internetowej Banku Gospodarstwa Domowego: www.bgk.com.pl.

Gdański S.A., Bank Rozwoju Eksportu S.A., Polski Bank Rozwoju S.A., Bank Światowy, Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju oraz instytucje leasingowe finansujące gospodarkę odpadami: Towarzystwo Inwestycyjno - Leasingowe EKOLEASING S.A., BEL Leasing Sp. z o.o., BISE Leasing S.A., Centralne Towarzystwo Leasingowe S.A., Europejski Fundusz Leasingowy Sp. z o.o.

Ze względu na ograniczone środki publiczne, do wypełniania zapisów Strategii zaangażowane powinny być również środki prywatne. Stopień zaangażowania środków prywatnych (tzw. efekt dźwigni finansowej) będzie wskazywał na trafność wybranych do realizacji działań. W związku z tym bardzo przydatną formą realizacji zadań publicznych mogą stać się **inicjatywy w ramach partnerstwa publiczno - prywatnego**. Od kilku lat na terenie kraju podejmowane są próby prawnego usankcjonowania współpracy władz publicznych z sektorem prywatnym. W celu uruchomienia tych mechanizmów w roku 2005 przyjęta została przez Sejm ustawa z dnia 28 lipca 2005 roku o partnerstwie publiczno - prywatnym (PPP)⁴⁶. Jednak ze względu na trudne do zrealizowania obowiązki dotyczące m.in. skomplikowanych procedur wstępnych oraz braku przepisów zabezpieczających interesy obu stron, wdrażanie jej nie przyniosło oczekiwanych efektów. Chodzi tutaj przede wszystkim o konieczność przygotowania szczegółowych i kosztownych analiz, co sprawiło, że dla wielu projektów, w szczególności tych mniejszych, stosowanie tego mechanizmu nie było opłacalne.

Pod koniec lipca 2006 roku Rząd przyjął projekt nowej ustawy o partnerstwie publiczno - prywatnym. Zawarte tam rozwiązania prawne mają zwiększyć udział prywatnych inwestorów w projektach infrastrukturalnych. Partnerstwo publiczno - prywatne powinno służyć przede wszystkim wykonywaniu zadań publicznych, a jego stosowanie będzie uzasadnione w przypadku, gdy okaże się ono korzystniejsze dla interesu publicznego, niż wykonywanie tych samych zadań przez podmiot publiczny. W związku z tym głównym celem nowej ustawy o partnerstwie publiczno - prywatnym jest wprowadzenie przejrzystych wymagań stawianych podmiotom zamierzającym realizować przedsięwzięcia w tej konkretnie określonej formule. Należy podkreślić, iż powyższy katalog potencjalnych źródeł dofinansowania realizacji założeń strategii nie wyczerpuje wszystkich możliwości. Stanowi on raczej wskazanie kierunków pozyskania środków finansowych na realizację wybranych zadań. Ostateczny wybór źródeł dofinansowania należeć będzie do władz gminy i zapewne wynikać będzie z aktualnych potrzeb inwestycyjnych oraz kondycji finansowej budżetu gminy.

7.3. System instytucjonalny wdrażania strategii

Odpowiedzialność za wyniki wdrożenia „Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2007 - 2020” spoczywała będzie na samorządzie gminnym. Dla usprawnienia realizacji założeń tego dokumentu mogą zostać powołane dwa podmioty. Będą one posiadały różne kompetencje, ale będą wykonywały wzajemnie uzupełniające się zadania. Celem tych działań będzie maksymalnie efektywna realizacja przyjętych założeń. Podmiotami tymi będą:

- Zespół Zarządzający Strategią;
- Instytucja Wdrażająca Strategię Rozwoju.

Funkcje **Zespołu Zarządzającego** realizacją Strategii będzie pełnił specjalnie powołany przez Wójta zespół pracowników Urzędu Gminy i jej jednostek

⁴⁶ Ustawa z dnia 28 lipca 2005 roku o partnerstwie publiczno-prywatnym, Dz. U.169.1420.

organizacyjnych. Będą to specjaliści z różnych dziedzin, co pozwoli profesjonalnie i w sposób efektywny reagować na wszelkie zmiany oraz wprowadzać konieczne korekty. Zakres zadań i kompetencje Zespołu Zarządzającego będzie obejmował:

- Ustalanie szczegółowych zasad i kryteriów realizacji Strategii;
- Opracowywanie wytycznych do planów rozwoju lokalnego i wieloletnich planów inwestycyjnych;
- Zapewnienie zgodności realizacji strategii z poszczególnymi dokumentami programowymi wyższego rzędu, np. „Strategią Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006 - 2020”, „Narodowymi Strategicznymi Ramami Odniesienia 2007 - 2013”, „Strategią Rozwoju Kraju 2007 - 2013” i innymi;
- Analiza danych statystycznych i finansowych na temat postępów wdrażania Strategii oraz realizacji poszczególnych programów i projektów (monitoring);
- Zatwierdzanie okresowych raportów z monitoringu oraz przekazywanie ich Radzie Gminy;
- Kierowanie do Rady Gminy wniosków dotyczących wprowadzenia niezbędnych zmian i korekt w Strategii.

Dla właściwej realizacji powyższych zadań Zespół Zarządzający może tworzyć grupy robocze, korzystać z usług i opinii niezależnych ekspertów oraz współpracować z innymi instytucjami. Nadzór nad działalnością Zespołu Zarządzającego sprawował będzie Wójt Gminy.

Funkcję Instytucji Wdrażającej będzie pełnił **Urząd Gminy**, a precyzyjniej specjalnie powołany do tego zespół pracowników urzędu. Do jego zadań będzie należało:

- Gromadzenie i opracowywanie danych związanych z monitoringiem Strategii;
- Opracowanie okresowych raportów z monitoringu i przedstawianie ich Zespołowi Zarządzającemu;
- Promocja strategii przy użyciu dostępnych źródeł informacji i promocji;
- Przygotowanie i składanie wniosków aplikacyjnych na realizację programów oraz projektów wynikających z zapisów Strategii;
- Kontrola formalna składanych wniosków, ocena ich zgodności z procedurami oraz zapisami Strategii;
- Nadzór nad przepływem środków finansowych (własnych i zewnętrznych) związanych z realizacją poszczególnych programów rozwoju lokalnego i projektów;
- Nadzór nad przestrzeganiem zasad zawierania kontraktów publicznych i procedurami przetargowymi;
- Obsługa techniczna wdrażania Strategii.

Bezpośredni nadzór nad działalnością Zespołu Zarządzającego i Instytucji Wdrażającej sprawował będzie Wójt Gminy.

Istotną rolę w realizacji „Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2007 - 2020” będzie miała **Rada Gminy**, która nie częściej niż raz w roku na podstawie raportu przygotowanego przez Zespół Wdrażający powinna oceniać stopień realizacji założeń dokumentu. Do jej wyłącznych kompetencji będzie również należało wprowadzanie na wniosek Zespołu Wdrażającego lub Wójta ewentualnych zmian i korekt w tym dokumencie.

Tabela 32. Podział zadań i kompetencji podmiotów zaangażowanych we wdrażanie strategii.

Podmiot zaangażowany we wdrażanie strategii	Kompetencje/zadania
Rada Gminy	<ul style="list-style-type: none"> – Uchwalanie strategii; – Wprowadzanie zmian w dokumencie; – Ocena stopnia realizacji założeń strategii na podstawie raportu Zespołu Zarządzającego.
Wójt	<ul style="list-style-type: none"> – Powoływanie członków Zespołu Zarządzającego; – Nadzór nad Zespołem Zarządzającym i Instytucją Wdrażającą; – Wnioskowanie wprowadzenia zmian w założeniach strategii.
Zespół Zarządzający	<ul style="list-style-type: none"> – Ustalanie szczegółowych zasad i kryteriów realizacji Strategii; – Opracowywanie wytycznych do planów rozwoju lokalnego i wieloletnich planów inwestycyjnych; – Zapewnienie zgodności realizacji strategii z poszczególnymi dokumentami programowymi wyższego rzędu, np. „Strategią Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006 - 2020”, „Narodowymi Strategicznymi Ramami Odniesienia 2007 – 2013”, „Strategią Rozwoju Kraju 2007 – 2013” i innymi; – Analiza danych statystycznych i finansowych na temat postępów wdrażania Strategii oraz realizacji poszczególnych programów i projektów (monitoring); – Zatwierdzanie okresowych raportów z monitoringu oraz przekazywanie ich Radzie Gminy; – Kierowanie do Rady Gminy wniosków dotyczących wprowadzenia niezbędnych zmian i korekt w Strategii; – Tworzenie grup roboczych, korzystanie z opinii i usług zewnętrznych ekspertów.
Instytucja Wdrażająca	<ul style="list-style-type: none"> – Gromadzenie i opracowywanie danych związanych z monitoringiem Strategii; – Opracowanie okresowych raportów z monitoringu i przedstawianie ich Zespołowi Zarządzającemu; – Promocja strategii przy użyciu dostępnych źródeł informacji i promocji; – Przygotowanie i składanie wniosków aplikacyjnych na realizację programów oraz projektów wynikających z zapisów Strategii; – Kontrola formalna składanych wniosków, ocena ich zgodności z procedurami oraz zapisami Strategii; – Nadzór nad przepływem środków finansowych (własnych i zewnętrznych) związanych z realizacją poszczególnych programów rozwoju lokalnego i projektów; – Nadzór nad przestrzeganiem zasad zawierania kontraktów publicznych i procedurami przetargowymi; – Obsługa techniczna wdrażania Strategii.

Źródło: opracowanie własne

8. MONITOROWANIE STRATEGII

8.1. Definicja monitoringu

Monitoring jest elementem zarządzania środkami publicznymi. Opiera się na systematycznym zbieraniu danych dotyczących realizacji strategii, programów rozwoju lokalnego i wieloletnich planów inwestycyjnych oraz wykorzystaniu ich do porównania wskaźników osiągniętych z zakładanymi. Dane z monitoringu służą do oceny skuteczności i efektywności realizowanych działań. Na podstawie analiz odchyleń stanu obecnego od zakładanego formułowane będą ewentualne wnioski dotyczące zmian w tych programach. Cały proces monitoringu ma na celu zapewnienie efektywności wydatkowania środków na realizację Strategii. Umożliwia również wczesne wykrywanie ewentualnych błędów i reagowanie na nie, a także dostosowanie zapisów Strategii do zmieniających się uwarunkowań. Podstawowymi elementami systemu monitoringu będą:

- Instytucje zaangażowane w proces;
- System sprawozdawczości;
- Zestaw wskaźników bazowych.

8.2. System instytucjonalny monitoringu

Monitorowanie Strategii będzie odbywało się na trzech poziomach:

- Monitoring zmian sytuacji społeczno - gospodarczej gminy, powiatu i województwa;
- Monitoring realizacji celów Strategii na podstawie wskaźników wynikających z kwantyfikacji tych celów;
- Monitoring realizacji programów i wieloletnich planów inwestycyjnych wypełniających zapisy Strategii.

Za monitorowanie Strategii odpowiedzialny będzie Zespół Zarządzający oraz Instytucja Wdrażająca, zgodnie z opisanymi wcześniej kompetencjami. Ze względu na fakt, że Strategia realizowana będzie poprzez różne programy, konieczna będzie współpraca z różnymi podmiotami życia społeczno - gospodarczego gminy, powiatu i regionu.

W realizację Strategii duży wkład będą miały również instytucje i organizacje niezależne od samorządu gminnego. Aby zapewnić kompleksowość zbierania danych wynikających z realizacji poszczególnych zadań i programów, wszystkie te podmioty powinny włączyć się w proces monitorowania. Tylko wówczas będzie możliwe zagregowanie wskaźników i na ich podstawie dokonanie ewaluacji zapisów Strategii pod względem stopnia osiągnięcia założonych celów oraz efektywności wydatkowania środków na rozwój gminy. Włączenie się w ten proces będzie zarazem stanowić urzeczywistnienie zasady partnerstwa.

Ważnym partnerem w procesie gromadzenia danych do monitoringu oraz ich analizy jest Urząd Statystyczny w Lublinie. Ze względu na dostęp do danych źródłowych i możliwość ich agregowania w różnych przekrojach może on przygotowywać na zlecenie analizy zmian sytuacji społeczno - gospodarczej gminy, uwzględniając przy tym te dane, które bezpośrednio odnoszą się do wskaźników monitorowania zaproponowanych w Strategii.

8.3. Sposób gromadzenia danych, raportowanie i aktualizacja

Dane do monitorowania będą pochodziły głównie z ogólnodostępnych źródeł statystycznych. W przypadku braku odpowiednich danych przewiduje się przeprowadzanie badań. Na liście wskaźników, oprócz kwantyfikujących cele

Strategii, znalazły się wskaźniki zaproponowane dla „Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020”. W ten sposób możliwe będzie porównanie osiąganych przez gminę wskaźników w skali województwa, a także odniesienie realizacji Strategii Rozwoju Gminy do innych dokumentów strategicznych.

Na podstawie zebranych danych raz w roku powinien być przedstawiany raport z postępów we wdrażaniu Strategii. Raport zostanie przygotowany w oparciu o informację zwrotną otrzymaną od poszczególnych podmiotów (ankieta), danych z systemów monitoringu poszczególnych podmiotów oraz danych o sytuacji społeczno - gospodarczej. Raport ten powinien również być przedstawiany do wiadomości opinii publicznej np. za pośrednictwem prasy lokalnej, strony internetowej gminy itp.

Informacje na temat postępów we wdrażaniu Strategii powinny być prezentowane Radzie Gminy. W przypadku znaczącej zmiany sytuacji wewnętrznej lub uwarunkowań zewnętrznych gminy niezbędne będzie przeprowadzenie procesu aktualizacji zapisów Strategii.

8.4. Wskaźniki monitorowania

Poniżej przedstawione zostały wskaźniki monitoringu realizacji celów strategii w układzie odpowiadającym jej priorytetom. Podkreślić należy, że poniższe propozycje nie wyczerpują katalogu możliwych do wyboru i zastosowania wskaźników. Stanowią one listę otwartą, która może być uzupełniona w dowolnym momencie wdrażania założeń rozwojowych, w miarę pojawiających się potrzeb.

Poniższe wskaźniki znajdują również zastosowanie przy tworzeniu lokalnych planów rozwoju i wieloletnich planów inwestycyjnych, które są jednym z podstawowych instrumentów realizacji Strategii. Będą one kwantyfikatorami efektywności wdrażanych inicjatyw rozwojowych.

Tabela. 33. Wskaźniki monitorowania dla priorytetu I: "Wszechstronny rozwój zasobów ludzkich gminy".

Lp.	Nazwa wskaźnika	Jednostka miary
1.	Poziom wykształcenia mieszkańców gminy w wieku 15 lat i więcej	%
2.	Liczba osób dorosłych podnoszących swoje kwalifikacje	osoby
3.	Liczba pracowni komputerowych w szkołach	szt.
4.	Liczba uczniów objętych nauką języków obcych	osoby
5.	Liczba godzin kształcenia pozaszkolnego dzieci i młodzieży	godz./tydzień
6.	Liczba dzieci korzystających z edukacji przedszkolnej	osoby
7.	Zachorowalność mieszkańców gminy	%
8.	Liczba porad lekarskich udzielanych przez NZOZ-y	szt.
9.	Struktura wiekowa mieszkańców gminy (wiek przedprodukcyjny, produkcyjny i poprodukcyjny)	%
10.	Liczba osób korzystających z pomocy społecznej	osoby
11.	Liczba organizacji pozarządowych działających na terenie gminy	szt.
12.	Liczba inicjatyw/projektów realizowanych przez organizacje społeczne na terenie gminy	szt.
13.	Liczba osób działających w ramach wolontariatu	osoby
14.	Frekwencja wyborcza	%
15.	Liczba nauczycieli podnoszących swoje kompetencje w ramach różnych form doskonalenia zawodowego	osoby
16.	Liczba zorganizowanych szkoleń i doradztwa dla przedsiębiorców i rolników	szt.
17.	Liczba placówek szkolnych funkcjonujących na terenie gminy	szt.
.....

Źródło: opracowanie własne

Tabela. 34. Wskaźniki monitorowania dla Priorytetu II: „Poprawa warunków życia mieszkańców”.

L.p.	Nazwa wskaźnika	Jednostka miary
1.	Długość nowowybudowanej sieci wodociągowej	km
2.	Długość zmodernizowanej sieci wodociągowej	km
3.	Liczba gospodarstw domowych przyłączonych do nowowybudowanej sieci wodociągowej	szt.
4.	Ludność korzystająca z wodociągów w % ludności ogółem	%
5.	Liczba zbudowanych i zmodernizowanych ujęć wody	szt.
6.	Maksymalna wydajność ujęć wody	m ³ /dobę
7.	Gospodarstwa domowe korzystające z wodociągów w % gospodarstw domowych ogółem	%
8.	Długość nowowybudowanych dróg gminnych	km
9.	Długość zmodernizowanych dróg gminnych	km
10.	Udział dróg gminnych o nawierzchni bitumicznej w % dróg gminnych ogółem	%
11.	Długość nowowybudowanych dróg powiatowych	km
12.	Długość zmodernizowanych dróg powiatowych	km
13.	Udział dróg powiatowych o nawierzchni bitumicznej w % dróg powiatowych ogółem na terenie gminy	%
14.	Długość nowowybudowanej sieci gazowej na terenie gminy	km
15.	Liczba gospodarstw domowych podłączonych do sieci gazowej	szt.
16.	Udział gospodarstw domowych podłączonych do sieci gazowej w % gospodarstw domowych ogółem	%
17.	Długość zmodernizowanej trakcji elektrycznej	km
18.	Liczba zmodernizowanych lub rozbudowanych obiektów szkolnych, kulturalnych i pomocy społecznej	szt.
19.	Liczba nowych lub zmodernizowanych obiektów i urządzeń sportowych i rekreacyjnych	szt.
20.	Liczba inwestorów zewnętrznych lokalizujących inwestycje na terenie gminy	szt.
21.	Liczba wykroczeń i przestępstw popełnianych na terenie gminy	szt.
22.	Liczba wypadków drogowych na terenie gminy	szt.
23.	Liczba osób ze stwierdzoną patologią społeczną	osoby
24.	Liczba programów profilaktycznych zrealizowanych na terenie gminy	szt.
25.	Liczba odpadów komunalnych zbieranych na terenie gminy	Mg
26.	Liczba odpadów komunalnych poddanych recydingowi	Mg
27.	Powierzchnia terenów leśnych udostępnionych dla celów turystycznych i rekreacyjnych	ha
.....

Źródło: opracowanie własne

Tabela 35. Wskaźniki monitorowania dla priorytetu III: „Aktywizacja gospodarcza i podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej gminy”.

Lp.	Nazwa wskaźnika	Jednostka miary
1.	Liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON	szt.
2.	Liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą wg PKD	szt.
3.	Liczba osób zatrudnionych poza rolnictwem	szt.
4.	Liczba podmiotów gospodarczych na 1000 ludności	szt.
5.	Liczba instytucji otoczenia biznesu działających na terenie gminy	szt.
6.	Liczba inicjatyw zrealizowanych w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego	szt.
7.	Powierzchnia terenów inwestycyjnych w gminie	ha
8.	Przeciętna wielkość gospodarstwa rolnego na terenie gminy	ha
9.	Liczba osób w wieku 15 – 64 lata utrzymująca się wyłącznie lub głównie z pracy w gospodarstwie rolnym	osoby
10.	Liczba gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą w % wszystkich gospodarstw rolnych na terenie gminy	%
11.	Liczba gospodarstw agroturystycznych	szt.
12.	Liczba gospodarstw rolnych prowadzących produkcję ekologiczną lub inną specjalistyczną	szt.
13.	Liczba inwestycji zewnętrznych na terenie gminy	szt.
14.	Liczba turystów odwiedzających gminę w ciągu roku	osoby
15.	Liczba partnerów zagranicznych współpracujących z gminą	szt.
16.	Liczba inwestycji na terenie gminy z udziałem kapitału zagranicznego	szt.
.....

Źródło: opracowanie własne

Tabela 36. Wskaźniki monitorowania dla Priorytetu IV: „Ochrona środowiska naturalnego oraz walorów krajobrazowych i kulturowych”.

Lp.	Nazwa wskaźnika	Jednostka miary
1.	Liczba rozbudowanych lub zmodernizowanych oczyszczalni ścieków	szt.

2.	Przepustowość wybudowanych oczyszczalni ścieków	m ³ /d
3.	Długość wybudowanej sieci kanalizacyjnej	km
4.	Długość zmodernizowanej sieci kanalizacyjnej	km
5.	Liczba gospodarstw domowych przyłączonych do sieci kanalizacyjnej	szt.
6.	Liczba wybudowanych przydomowych oczyszczalni ścieków	szt.
7.	Udział długości sieci kanalizacyjnej w długości sieci wodociągowej	%
8.	Ludność korzystająca z kanalizacji w % ludności ogółem	%
9.	Ludność obsługiwana przez oczyszczalnie ścieków w % ogólnej liczby ludności	%
10.	Ilość odpadów stałych objętych systemem odbioru i składowania odpadów stałych	m ³
12.	Liczba dzieci i młodzieży objętych programami ekologicznego wychowania w szkole	osoby
13.	Liczba zrealizowanych programów edukacji ekologicznej dorosłych	szt.
14.	Liczba obiektów zabytkowych poddanych rewaloryzacji	szt.
15.	Liczba obiektów kultury poddanych remontowi, modernizacji lub rozbudowie	szt.
16.	Liczba zrealizowanych inicjatyw kulturalnych	szt.
17.	Liczba opracowanych i wdrożonych ofert kulturalnych	szt.
18.	Liczba bibliotek i filii na terenie gminy	szt.
19.	Liczba czytelników/użytkowników bibliotek	osoba
20.	Poziom czytelnictwa (w ciągu roku)	vol./osobę
21.	Liczba zrealizowanych imprez kulturalnych	szt.
22.	Liczba publikacji	szt.
23.	Liczba opracowanych i udostępnionych stron internetowych o charakterze kulturalnym i promocyjnym	szt.
...

Źródło: opracowanie własne

ŹRÓDŁA

Literatura:

1. Brillman J., Nowoczesne koncepcje i metody zarządzania, PWE, Warszawa 2002.
2. Grudzewski W., Karst A., Zastosowanie metody SWOT w ocenie strategii. *Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa*, nr 5, 1999.
3. Hałasa J., Charakterystyka fizyczno - geograficzna okolic Tomaszowa Lub., [w:] *Tomaszowska Teka Regionalna* nr 1, Tomaszowskie Towarzystwo Regionalne, Tomaszów Lubelski 1997.
4. Domański T., Strategiczne planowanie rozwoju gospodarczego gminy, Agencja Rozwoju Komunalnego, Warszawa 1999.
5. Hausner J. (red.), Programowanie rozwoju regionalnego. Poradnik dla samorządów województwa, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1999.
6. Hryniewicz J.T., Endo- i egzogeniczne czynniki rozwoju gospodarczego gmin i regionów, *Studia regionalne i lokalne*, Europejski Instytut Rozwoju regionalnego i lokalnego UW Nr 2(2), Wyd. Naukowe „Scholar”, Warszawa 2000.
7. Kubal G., Tomaszów Lubelski i okolice, P.U.W. Roksana, Krosno 2001.
8. Mapa Roztocze od Kraśnika do Lwowa, Wojskowe Zakłady Kartograficzne, W-wa 1996.
9. Obłój K., Strategia organizacji. W poszukiwaniu trwałej przewagi konkurencyjnej. PWE, Warszawa 1998; Obłój K., Strategia sukcesu firmy, PWE, Warszawa 2000.
10. Obszary Wiejskie. Przyszłość Obszarów Wiejskich Lubelszczyzny, Związek Gmin Lubelszczyzny, Lublin 1999.
11. Pawłowski A., Roztocze Środkowe. Przewodnik nie tylko dla turystów, Wydawnictwo Naukowe, Turystyczne i Edukacyjne, Mielec 2003, s.173-175.
12. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego, <http://www.plan.lubelskie.pl>.
13. Plan Gospodarki Odpadami dla Województwa Lubelskiego, załącznik do uchwały nr IX/134/03 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 16 czerwca 2006 roku.
14. Projekt Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Lubelskiego na lata 2007 - 2013 <http://www.lubelskie.pl/um/dokumenty3.php>.
15. Raport o stanie środowiska województwa lubelskiego, Lublin 1999.
16. Rocznik statystyczny województwa lubelskiego 2006, Urząd Statystyczny w Lublinie, 2006.
17. Strategia rozwoju województwa lubelskiego, załącznik do uchwały nr XXII/265/2000 z dnia 14 lipca 2000 roku Sejmiku Województwa Lubelskiego.
18. Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2006-2020, załącznik do uchwały nr XXXVI/530/2000 z dnia 4 lipca 2005 roku Sejmiku Województwa Lubelskiego.
19. Szlachta J., Programowanie Rozwoju Regionalnego w Unii Europejskiej, Polska Akademia Nauk, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
20. Turski R., Uziak S., Zawadzki S., Środowisko Przyrodnicze Lubelszczyzny. Gleby, Lublin 1993.
21. Uzupelnienie Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego, załącznik do rozporządzenia Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie przyjęcia Uzupelnienia

- Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego (Dz. U. Nr 200, Poz. 2051 z późn. zm.).
22. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia na lata 2007 - 2013, <http://www.mrr.gov.pl/zobacz/zalozeniaNSS/zalnss.htm>.
 23. Wysocka E., Podstawy metodyczne strategii rozwoju województw i gmin, „Człowiek i Środowisko” Strategie rozwoju województw i gmin. T.22 nr 3, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Warszawa 1998.
 24. Vademecum dla jednostek samorządu terytorialnego pn. „Strategie rozwoju lokalnego w latach 2007-2013”, www.rpo.lubelskie.pl
 25. Zarys metodyki opracowania programów strategicznych, RCSS, Warszawa, październik 2004.

Strony internetowe:

1. Główny Urząd Statystyczny: www.stat.gov.pl.
2. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego: www.mrr.gov.pl.
3. Powiat Tomaszowski: www.powiat-tomaszowski.pl.
4. Gmina Tomaszów Lubelski: www.tomaszowlubelski.pl.
5. Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego: www.lubelskie.pl.
6. Wojewódzki Urząd Pracy w Lublinie: www.wup.lublin.pl.
7. Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska: www.wios.lublin.gov.pl.
8. Zarząd Dróg Wojewódzkich w Lublinie: www.zdp.lublin.
9. Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad: www.gddkia.gov.pl.

Akty prawne:

1. Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Dz.U.06.227.1658.
2. Ustawa z dnia 28 lipca 2005 roku o partnerstwie publiczno-prywatnym, Dz. U.169.1420.
3. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa, Dz.U.01.142.1590 z późn. zm.
4. Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz.U.01.142.1591 z późn. zm.).
5. Rozporządzenie Rady (WE) NR 1260/1999 z dnia 21 czerwca 1999r. ustanawiające ogólne przepisy w sprawie Funduszy Strukturalnych.